

**KUR'ÂN-I KERÎM BAĞLAMINDA
CAHİLİYE DÖNEMİNDE ALLAH TASAVVURU**

Ayça KAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

PROF. DR. İSMAİL KARAGÖZ

DÜZCE, 2023

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN-I KERİM BAĞLAMINDA CAHİLİYE DÖNEMİNDE

ALLAH TASAVVURU

Ayça KAYA tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ

Düzce Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ

Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Furat AKDEMİR

Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Necattin HANAY

Düzce Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 26/01/2023

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdaki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

13 Aralık 2022

AYÇA KAYA

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans tez çalışmam süresince yoğun mesaisine rağmen başından sonuna kadar yardımlarını ve desteğini esirgemeyen, ilminden ve eserlerinden istifade ettiğim kıymetli danışmanım Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ'e teşekkürü bir borç bilirim

Ayrıca bugünlere gelmeme sebep olan, maddi ve manevi desteklerini üzerimden eksik etmeyen çok değerli Öztürk ailem; annem Behice ÖZTÜRK, babam Sıtkı ÖZTÜRK, ağabeylerim; Suat ÖZTÜRK, Fuat ÖZTÜRK ve Nihat ÖZTÜRK'e, ablalarım; hafız Ebru SAĞLAM ve Hafız Esra AYDIN'a en içten dileklerle teşekkür ediyorum.

Bilhassa beni bu süreçte destekleyen, sevgili eşim Celil KAYA'ya çok teşekkür ediyorum.

Gayret bizden, takdir ve başarı yüce Allah'tandır.

26 Ocak 2023

Ayça KAYA

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	4
TEŞEKKÜR.....	5
ÖZET.....	9
ABSTRACT.....	10
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI	11
2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	13
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
CAHİLİYE DÖNEMİ ARABİSTAN VE DİN ALGISI.....	14
1.1. CAHİLİYE KAVRAMI.....	14
1.1.2. CAHİLİYE DÖNEMİ ARABİSTAN'DA GENEL YAPI.....	
1.2.1. Temel Toplumsal Kurumlar	20
1.2.1.1. Mekke'nin yönetimi ve Dâru'n-Nedve	21
1.1.1.2. Kabilecilik.....	23
1.1.1.3. Sosyal Yapı	26
1.1.1.4. Aile	28
1.1.1.5. Mekke ve Civarında Dinî Yapı.....	30
2.1. CAHİLİYE DEVRİNDE ARAPLARDA DİN	33
1.1.1.Dini İnançları	33
2.1.2. Ahiret İnançları.....	36
2.1.3. İbadetler	37

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN BAĞLAMINDA CAHİLİYE DÖNEMİ41

1. Allah Tasavvuru..... 41
- 1.1. Cahiliye Araplarının Allah tasavvuru..... 45

2. MÜŞRİKLERİN ALLAH HAKKINDA OLUMLU İNANÇLARI.....47

- 2.1. Allah'ın Varlığını Kabul Etmeleri..... 47
- 2.2. Allah'ın Yaratıcı Olduğunu Kabul Etmeleri..... 48
- 2.3. Allah'ın Yağmur Yağdıran Olduğunu Kabul Etmeleri 51
- 2.4. Allah'ın Hak ve Adaletle Hükmettiğini Kabul Etmeleri 52
- 2.5. Kâbe'nin ve Mekke'nin Rabbi Olduğunu Kabul Etmeleri 54
- 2.6. Allah Lafzını Kullanarak Dua Etmeleri..... 56
- 2.7. Allah'ın Rızık Veren Olduğunu Kabul Etmeleri 59
- 2.8. Hayatlarının Sıkıntılı ve Tehlikeli Dönemlerinde Allah'a Sığınmaları..... 62
- 2.9. Allah Adına Yemin Etmeleri..... 64
- 2.10. Allah'ın İnsanları Doğru Yola İlettiğine İnanmaları..... 65
- 2.11. Allah'ı Rab Olarak Kabul Etmeleri..... 66
- 2.12. Allah'ın Azîz Olduğunu Kabul Etmeleri 68
- 2.13. Allah'ın Âlim Olduğunu Kabul Etmeleri..... 71
- 2.14. Allah'ın Mülkün Sahibi Olduğunu Kabul Etmeleri 73
- 2.15. Allah'ın Hiçbir Şeye Muhtaç olmadığını Kabul etmeleri..... 74
- 2.16. Allah'ın Güneş ve Ay'ı İnsanların Hizmetine Verdiğini Kabul Etmeleri 75
- 2.17. Allah'ın İnsanlara Görme ve İşitme Yeteneği Verdiğini Kabul Etmeleri 76
- 2.18. Allah'ın Kâinatı Yönettiğini Kabul Etmeleri 78

3. MÜŞRİKLERİN ALLAH HAKKINDA OLUMSUZ İNANÇLARI80

- 3.1. Allah'a Şirk Koşmaları 80
- 3.2. Kur'ân'ın Allah Sözü Olduğunu Kabul Etmemeleri 88
- 3.3. Hz. Muhammed'in Peygambeliğini Kabul Etmemeleri 89

3.4. Allah’a Çocuk İsnad Etmeleri ve Melekleri Allah’ın Kızları Olarak Kabul Etmeleri.....	91
3.5. Allah ile Cinlerin Akraba Olduğunu Kabul Etmeleri ve Cinleri Allah’a Ortak Koşmaları.....	96
3.6. Putların Kendilerini Allah’a Yaklaştırdığını Kabul Etmeleri	100
3.7. Putların Şefaatçi Olduğunu Kabul Etmeleri.....	102
3.8. Putların Kendilerine Yardım Ettiğini Kabul Etmeleri.....	109
SONUÇ.....	111
KAYNAKLAR.....	117



ÖZET

KUR'ÂN-I KERİM BAĞLAMINDA CAHİLİYE DÖNEMİNDE

ALLAH TASAVVURU

Ayça KAYA

Düzce Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ

Ocak 2023, 125 sayfa

İslam inanç sisteminin en önemli ögesi olan Allah, Kur'ân'ın en temel konusudur. Allah tasavvuru, fertlerin Allah inancını doğrudan etkileyen ve Allah-İnsan ilişkisinin niteliğini belirleyen en temel olgudur. Bu bağlamda çalışmamızda vahyin inşa etmeye çalıştığı Kur'ân-ı Kerim bağlamında cahiliye dönemi Allah tasavvurunu konu etmeye çalıştık. Allah hakkında yapılan söz konusu çalışmalar genellikle Allah'ın varlığının delilleri, isimleri, sıfatları gibi konulara odaklanmakta Kur'ân'ın Allah tasavvurunu bütüncül bir yaklaşımla ele alan bir çalışmadan bahsetmek neredeyse mümkün görünmemektedir. Böyle bir ihtiyaçtan yola çıkan bu tez çalışması Kur'ân'ın pencersinden Allah tasavvuruna bakmayı hedeflemektedir. Cahiliye dönemi Allah tasavvuru boyutunun daha önce araştırılmamış olması konunun diğer araştırmalardan farkını da ortaya koymaktadır. Çalışmamızda Kur'ân-ı Kerim'de Mekke ve civarında zikredilen inanç sistemleri ve müşriklerin Allah tasavvurunu ayetler bağlamında ele almak hedeflenmiştir. Müşrik Arapların putlara ibadet etme gerekçeleri ayetlerle açıklanmış Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve müşrik Arapların daha iyi tanınması amaçlanmıştır. Araştırmamızda konulu tefsir metodu izlendiği için temel referans başta Kur'ân-ı Kerim olmuştur. Konuyla ilgili kavramlar izah edilirken lügatlere ve ilk dönem tefsirlerine, rivayet, dirayet ve modern tefsir kitaplarına başvurulmuştur. Konuyla ilgili yazılmış olan kitap, dergi, makale, tez ve şiir metinlerinden faydalanılmıştır. Tüm inanç sistemlerinde bir "Yüce Varlık" ya da "Tanrı" inancı söz konusudur. Son ilâhî vahye dayalı din olan İslâm'ın itikad sisteminin temel noktası da Allah inancıdır.

Anahtar Sözcükler: Allah, Araplar, Cahiliye dönemi, İnanç, Kur'ân-ı Kerîm.

ABSTRACT

THE IMAGINATION OF GOD IN THE PERIOD OF IGNORANCE IN THE CON- TEXT OF THE QURAN

Ayca KAYA

Düzce University

Graduate School, Department of Basic Islamic Sciences

Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ

January 2023, 125 pages.

Allah, the most important element of the Islamic belief system, is the most basic subject of the Qur'an. The imagination of God is the most fundamental phenomenon that directly affects individuals' belief in God and determines the quality of God-human relationship. In this context, in our study, we tried to talk about the concept of God in the period of ignorance in the context of the Qur'an, which the revelation tries to construct. These studies about Allah generally focus on the proofs of the existence of Al-lah, its names and attributes, and it is almost impossible to talk about a study that deals with the Qur'an's vision of Allah with a holistic approach. Starting from such a need, this thesis study aims to look at the vision of God through the window of the Qur'an. The fact that the dimension of God's imagination in the period of ignorance has not been investigated before, reveals the difference of the subject from other studies. In our study, it is aimed to deal with the belief systems mentioned in the Qur'an in Mecca and its surroundings and the polytheists' vision of Allah in the context of verses. The reasons why the polytheist Arabs worship idols are explained with verses, and it is aimed to provide a better understanding of the Qur'an and to better know the polytheist Arabs. Since the method of exegesis on the subject was followed in our research, the main reference was the Qur'an. While explaining the concepts related to the subject, dictionaries and the first period commentaries, narration, prudence and modern tafsir books were consulted. Texts of books, journals, articles, theses and poems written on the subject were used. In all belief systems, there is a belief in a "Supreme Being" or "God". The basic point of the creed system of Islam, which is the religion based on the last divine revelation, is the belief in Allah.

Keywords: Allah, Arabs, Ignorance, Faith, Quran.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

İnsanoğlu tarih boyunca aşkın bir varlığa inanma ihtiyacı hissetmiş ve bu ihtiyacı tarihî belgeler ve arkeolojik araştırmalarla ortaya koymaktadır. Tüm inanç sistemlerinde “Tanrı” inancı söz konusudur. İslâm’ın itikad sisteminin merkezini de Allah inancı oluşturmaktadır. Allah inancı, insan hayatının en önemli ve vazgeçilmez gerçeklerinden birini teşkil etmektedir.

Allah tasavvuru, İslam’ın temelini oluşturan tevhid akidesini esas alır ve bunu konu etmektedir. Yüce Allah tüm peygamberlere kensisinden başka ilah olmadığını ve insanların kulluk görevini sadece Allah’a yapmaları gerektiğini vahyettiği bildirilmiştir. Dolayısıyla tüm peygamberler, insanlara tevhid inancını tebliğ etmişlerdir. İslam’ın Allah tasavvuru konusunun merkezinde Kur’ân bulunmaktadır. Allah tasavvuru hakkında bilgilerin temeli Kur’ân-ı Kerim’e dayanmaktadır. Genellikle Mekkî ayetlerin konusunu eşsiz ve tek olan Yüce Allah’a iman ve O’na ibadet etmeyi esas alır. Bu bağlamda Kur’ân, İslam’ın Allah tasavvurunu belirleyen temel kaynak olmuştur.

Müşrik Arap topluluğundaki “Allah inancı”nın nasıl olduğunun bilinmesi, Kur’ân’ın şirk bağlamında müşriklere yöneltmiş olduğu eleştirilerin çok daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. İslamiyet öncesi Arap tarihi câhiliye dönemi olarak tanımlanır. Bu çağın kültürü ve inancıda câhiliye kültürü olarak ifade edilir. Câhiliye çağının, kültürünün ve inancının doğru anlaşılması peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed’in (s.a.s.) görevlendirildiği coğrafyayı doğru ve iyi tanımakla ilişkilidir. Bu bağlamda çalışmamızda cahiliye dönemi Arabistan’ın genel yapısı, Kur’ân’da Mekke ve civarında zikredilen inanç sistemleri ve müşriklerin Allah tasavvurunu ayetler bağlamında ele almayı hedeflemiştir. İslamiyet öncesi Arap toplumunun inanç ve toplumsal yönlerini konu eden araştırma ve incelemelere ihtiyaç duyulmuş ve bu alanlarda gerek

batılı gerekse doğulu araştırmacı kişiler tarafından muhtelif çalışmalar yapılmıştır.¹

Araştırmanın amacı, Allah tasavvurunu ve inancını ortaya koyarken geçmişte şekillenen olumsuz tanrısal tasavvurlara dikkat çekmek ve müşriklerde var olan Allah hakkında olumlu ve olumsuz tanrı tasavvurlarını ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada hak dini kabul etmeyen müşriklerin inanç yapıları araştırılarak, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasını ve müşrik muhatapların daha iyi tanınması amaçlanmıştır. Allah, Kur'ân'ın en temel konusudur. Vahiy insanı konu ettiği her hitabını Allah ile ilişkilendirir. Allah'a ait her ifade insana yönelik bir tanrı tasavvuru oluşturur. Bu bağlamda çalışmamızda Kur'ân-ı Kerim bağlamında cahiliye döneminde Allah tasavvurunu konu etmeye çalıştık. Çalışma, İslam öncesi dönemdeki Allah tasavvurlarını Kur'ân'daki anlatımı dikkate alınarak sunulmuştur.

Arap Yarımadası hakkında genel hatlarıyla bilgi sahibi olarak, ilahi hitabın en doğru şekilde kavranılmasına ve Hz. Muhammed'in tebliğiyle birlikte toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümün en açık bir şekilde ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışma giriş ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları yer almaktadır. Birinci bölümde Kur'ân'ın inmiş olduğu dönemde Arap toplumunun örf, adet, inanç ve yaşama biçimi hakkında bilgi sahibi olmak için dinî, siyasî ve içtimaî yapıları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise İslâm Öncesi Dönemde yaşayan Cahiliye dönemi Araplarının Allah tasavvurları hakkında Kur'ân-ı Kerim bağlamında bilgi verilmiştir. Sonuç ve değerlendirmede ise araştırmada elde edilen sonuçlara değinilmiştir.

¹ W. Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, çev. M. Rami Ayas - Azmi Yüksel (Ankara: Kuramer Yayınları, 1986), 33; Mehmed Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara Okulu Yayınları, 2020), 7.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Kur’ân bütünlüğü gözetilerek çalışmamızda konulu tefsir metodu izlenmiştir. Konulu tefsir metodunun uygulanışında şunlar söylenebilir;

Kur’ân-ı Kerim baştan sona okunarak konu ile ilgili ayetler tespit edildi. Konular alt başlıklara ayrılarak maddeleştirildi. Ayetlerin Kur’ân metninde bulundukları bağlamlar dikkate alınarak, başta Hz. Muhammed’in konu ile ilgili hadisleri olmak üzere diğer bütün rivayet ve dirayet metodlarından istifade edilmiştir.

Araştırmamız bir konulu tefsir olduğu için temel referans başta Kur’ân-ı Kerim olmuştur. Ayetlerin mealleri verilirken sayın Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ hocamızın “Allah Kelamı Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve Kırık Meali”nden istifade edilmiştir. Konu ile ilgili kelime ve kavramlar izah edilirken lügatlere ve ilk dönem tefsirlerine, temel rivayet ve dirayet tefsirlerine ve modern tefsir kitaplarına başvurulmuştur. Toplamda yirmiden fazla Türkçe ve Arapça tefsir kitabı kullanılmıştır. Konuyla ilgili yazılmış olan çeşitli yayınlardan, kitap, dergi, makale, tez, o dönemde yazılmış olan şiir metinlerinden ve bunlarla ilgisi olan diğer kitaplardan ve kaynaklardan faydalanılmıştır. Kur’ân bütünlüğü içerisinde ilgili ayet ve hadislerle anlatılmaya çalışılmıştır. Kaynakları dipnotta gösterirken, İsnad Atıf sitemine uygun bir şekilde yazılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

“Kur’ân-ı Kerim Bağlamında Cahiliye Döneminde Allah Tasavvuru” adlı çalışma, İslamiyet öncesi Arap toplumunun “Tanrı” anlayışları, umumî bir çerçevede araştırılarak ve cahiliye toplumunda var olan bu zihniyetin etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Konu ile alâkalı olarak belirtmemiz gereken en mühim noktalardan biri de konunun Allah tasavvuru boyutunda daha önce araştırma yapılmış olmasına rağmen, cahiliye döneminde Allah tasavvuru boyutunun daha önce araştırılmamış olmasıdır. Bundan dolayı konunun diğer araştırmalardan farkı da buradan kaynaklanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİ ARABİSTAN VE DİN ALGISI

1.1. CAHİLİYE KAVRAMI

“Cahiliye” kavramı “cehl” kökünden türetilmiş olup, ilmin zıddı olarak genellikle “bilgisizlik” anlamında kullanılmıştır.² Bir kısım âlimler ise bu kavramın üç farklı anlamının olduğunu söylemektedirler. İlk olarak; “nefsin bilgisizden yoksun olması” şeklinde, diğer iki anlamı ise “bir konuda yapılması gerekenin tersini yapma” ve “bir konuda doğru olanın tersine inanma”dır. İlk anlamın kelimenin asıl mânası olduğu ifade edilmektedir.³

İslâm literatüründe yaygın olarak câhiliyye, câhil kelimesine -iyyet ekinin ilâvesiyle elde edilen bir masdardır.⁴ Cahiliye kavramı İslam öncesi ilk dönem şiirlerinde “bilgisizlik” anlamında az da olsa kullanılmış olup daha sonraki dönemlerde Arapların İslâm’dan önceki inanç ve tutumlarını belirtmek için kullanılmıştır.⁵ Bu nedenle çoğunlukla Araplar’ın İslâm’dan önceki dönemine “Câhiliye” veya “Câhiliye çağı” denilmektedir. Arapça sözlüklere bakıldığında cahiliye kelimesinin sadece bilgisizlik anlamında değil, zorbalık anlamında da kullanıldığı görülmüştür. Özellikle Arap şiirlerine baktığımızda bunun örneklerini görmekteyiz. “Cehile” filini “zorbalık etti” manasında anlayıp şiirlerinde bu manayı kastederek kullanmışlardır.⁶

Sahabe de, cahiliye kelimesiyle İslâm öncesini yani vahiy nazil olmadan önce yaşadıkları devri kastetmektedir. Kendileri de Müslüman olduktan sonra

² Ebü'l-Fazl İbn Manzûr İbn Mükerrrem Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari İbn Manzûr, “Lisânü'l-Arab” (Beyrut: Dârus's-Sâdır, t.y.).

³ Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412).

⁴ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 17.

⁵ Yakup Bıykoğlu, “Kur'ân'da Câhiliyye Kavramı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/36 (2012), 236.

⁶ Nafiz Danışman, “Câhiliyye,, Kelimesinin Mânâ ve Menşei.”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/1-4 (1956), 193.

İslam öncesi dönemle alakalı hâtıralarını anlatırken ya da o dönemde yaptıkları işlerin İslâm'daki hükmünün ne olduğunu sorarken genellikle bu kavramı kullanmışlardır.⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de, Mekke döneminde vahyedilen âyetlerde câhiliye kelimesi kullanılmazken buna karşılık, Medine devrinde nazil olan dört ayette, İslamiyet öncesini ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu ayetlerden birincisinde bazı kötü niyetli insanların Allah hakkındaki yanlış inanışlarının "Cahiliye zannı"na benzetildiği zikredilir.⁸ İkinci ayette ise "hukmu'l-cahiliyye" ibaresiyle cahiliye yönetimine dikkat çekilmiştir.⁹ Diğerlerinde ise Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hanımları " Evlerinizde oturun, önceki cahiliye dönemi kadınlarının açıldığı gibi siz de açılmayın "konusunda ikaz edilmiştir. Son olarak Mekkeli müşrikler "Cahiliye taassubu"na düşmemeleri için uyarılmıştır.¹⁰ Ayetlerin bize verdiği mesaj şudur: Gerçekler karşısında gurur, kibir ve taassupla hareket etmemek gerekir. Çünkü taassup, hakkı kabule engel olmaktadır.

Arapların İslâm'dan önce kendilerine cahiliye denilmesinin birçok sebebi vardır: Bedevî hayat tarzının hâkim olması, kız çocuklarını toprağa diri diri gömmeleri, çevrelerinde yaşayan diğer insanlara göre uygarlık bakımından geri kalmalarıdır. Cehalet ve gaflet içerisinde çok rahat günah işlemeleri, kadın ve dost hayatı, puta tapmaları ve kötülük yapmalarını önleyen bir dine ve bir peygambere sahip olmamaları gibi konulardır.¹¹

Yöresel halk dilindeki konuşmalarda olsun Türkçe sözlüklerde olsun câhil-câhillik kavramları; okur-yazar olmayan, öğrenim görmemiş, bir konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan kişiler için kullanılmıştır. Anadolu'da

⁷ Fayda, *Cahiliye*, s. 17.

⁸ Âl-i İmrân 3/154; "Bir grup da kendi canlarının derdine düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyor ve "Bu işte bizim hiç bir dahlimiz yok" diyorlardı."

⁹ el-Mâide, 5/50.

¹⁰ el-Fetih, 48/26; "Hani inkâr eden kimseler, kalplerine taassubu, cahiliye gayreti, gurur ve kibrini yerleştirmişti. Allah ise Peygamberine ve müminlere, güven, huzur, vakar ve metanet indirmiş, ilham etmiş ve müminleri takva sözüne bağlamış, iman ve itaatte sebat etmelerini sağlamıştı. Zaten müminler bu sözü hak etmişler ve bu söze ehil idiler. Allah, her şeyi çok iyi bilendir.."

¹¹ Fayda, "Câhiliye", s.17.

kullanılan deyim ve atasözlerine baktığımızda; “câhil cesur olur”, “câhile söz anlatmak deveye hendek atlatmaktan zordur” ve benzeri atasözlerinde olumsuz manada bilgisizlik anlamında kullanıldığını görmekteyiz.¹²

İslamiyet’in gelmesiyle aydınlanma ve bilgi çağı adını alarak İslamiyet, Cahiliye çağının karşıtı olarak isimlendirilmiştir. Cahiliye çağı denilince akla tamamen medeniyetten yoksun insanların yaşadığı dönem diye algılayamayız. İnanç konularındaki ve toplumsal konulardaki eksik, yanlış, gayr-i ahlâkî tutum ve davranışlardan dolayı bu ismi almıştır.¹³ İslam Peygamberi geldikten sonra cehalete ait olumsuz tutum ve davranışlar kaldırılmış olup maslahata uygun olan davranışlar serbest bırakılmıştır. Serbest bırakılan tutum ve davranışlar inanç konuları olmayıp gündelik hayatla ilgili konularda serbestlik vardır.¹⁴

Cahiliye dönemi Arapları Allah’ı hakkıyla tanımıyorlardı. Allah’a şeksiz, şüphesiz iman etmedikleri için gerek bireysel gerekse toplumsal hayat itibarıyla bilgidен ve barıştan uzak olmuşlardır. Güçlü ve soylu kişilerin yaptıkları her zaman ve mekânda haklı kabul edilirken fakir ve kimsesiz kişiler her zaman haksız konumda olmuşlardır.¹⁵

İslamiyetten önce “cehl” kelimesinin dinî bir anlamı yoktu genellikle bir insanın kişilik vasfı olarak kullanılırdı. İslam’dan önceki şiirlere bakıldığında “cehl” ve “hilm” kelimeleri birbirine zıt anlamlı olarak kullanılmıştır.¹⁶ Cehl kelimesi Arap şiirlerinde; “şiddet ve saldırganlık ” anlamında kullanılmıştır. Cahiliye dönemine ait fazilet olarak görülen birçok örf ve gelenek İslâmiyet’in gelmesiyle ortadan kaldırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) veda hutbesinde değindiği hususlar; kabilecilik anlayışı, kan davası ve putperestliğin bütün unsurlarını içermektedir.

¹² Bıyıkoglu, “Kur’ân’da Cähiliyye Kavramı”, s. 237.

¹³ Neşet Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: MARS T. ve S.A.Ş. Matbaası, 1957), 87.

¹⁴ Bıyıkoglu, “Kur’ân’da Cähiliyye Kavramı”, s.242.

¹⁵ Fayda, *Cähiliyye*, s.17.

¹⁶ Süleyman Tülüci, “Cähiliyye” Kelimesinin Mânâ ve Menşei”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 281.

İslam tarihinde ilk hicret yeri olan Habeşistan'a gidildiğinde Müslümanların sözcüsü olan Ca'fer b. Ebû Talip (ö. 8/629), Habeş hükümdarı Necâşî ile aralarında geçen konuşmada cahiliye kelimesini ve davranışlarını telaffuz etmesi, İslam öncesi cahiliye kelimesinin kendileri tarafından kullanıldığını gösteren bir işarettir. "Ey hükümdar! Biz cahiliye anlayışına sahip bir topluluktuk; putları ilah edinir, yemek olarak ölü hayvan etini yer, taşkınlık yapardık; akrabalık ilişkilerine dikkat etmez, komşularımıza iyi davranmaz, güçlü olanlarımız zayıfları yenerdi."¹⁷

Hiz. Peygamber'in Cahiliye dönemi Araplarının gerek kültürel gerek sosyal yapısındaki insanların istifade edebileceği değerleri İslâm'ın temel hükümlerine aykırı olmamak kaydıyla bazılarını kabul etmiştir. Meselâ Hiz. Peygamber'in bir sahabeye hitaben söylediği, "Ey Sâib! Cahiliye döneminde yaptığın erdemli davranışları İslâmiyet geldikten sonra da devam ettir; misafiri güzel ağırla; yetime iyi bak ve komşunla güzel geçin"¹⁸ anlamındaki söylemleri buna bir misaldir. "İnsanların Cahiliye döneminde hayırlı olanları İslâm döneminde de hayırlıdır"¹⁹ hadisi de aynı görüşe işaret etmektedir. Cahiliye, bir çağın adı olmasının yanında bu kavramın sadece o döneme ait olmasını gerekli kılmıyor. Ahlâk ve zihniyetten yoksun her çağda varlığını sürdürmeye devam etmiştir.²⁰

Cahiliye çağı denilince sadece bir dönemle sınırlı olmayıp insanların zihin yapılarında varlığını sürdürüp en ufak bir boşlukta tekrar canlanabileceğini belirtilmiştir. İslâm'ın emirlerine uyulmadığı her ortamda tekrar zuhur etme imkânının olduğu akıldan çıkartılmamalıdır.²¹ Günümüzde İslâm'a aykırı olan her tutum ve davranışı cahiliye kavramıyla izah etmek mümkündür. İnsanların nefsanî ve keyfî arzularına köle oldukları, Hiz. Peygamber'in en muaz-

¹⁷ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Siretü'n-nebevi*, thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî Abdülhafız Şelebi (Kahire: Mustafa el-Babi elHalebi, ikinci baskı, 1955), 1/336.

¹⁸ Hanbel, Ahmed ve Abdullah, Ebû, *el-Müsned*, 24/259, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.

¹⁹ Buhârî, *Menâkıb*, 1/3493.

²⁰ Fayda, *Câhiliye*, 8/17.

²¹ Bıyıkoglu, "Kur'an'da Câhiliyye Kavramı", 245.

zam mucizesi olan Kur'ân-ı Kerim'i reddettikleri, her türlü zulüm ve işkence-
nin hâkim olduğu, ırkçılığın en hat safhada yaşandığı zaman ve mekânda cahiliye
âdeti varlığını sürdürmektedir.²²

Sonuç olarak; cahiliye çağını bilgisizlik çağı olarak tek başına değerlendirmek doğru değildir. Genel görüşe göre, İslâmî dönemde ortaya çıkmış bir terim olan câhiliye, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de²³ gerekse hadislerde Araplar'ın İslâm'dan evvelki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî dönemdekinden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte cahiliye esas itibariyle yaşanmış ve bitmiş olan bir tarihi süreci değil, bir kültürü temsil etmektedir.

1.2. CAHİLİYE DÖNEMİ ARABİSTAN'DA GENEL YAPI

Arap Yarımadası hakkında genel hatlarıyla bilgi sahibi olunmadan Hz. Muhammed'in davetinde nasıl bir değişim ve dönüşüm meydana getirdiği anlaşılamaz. İlahi vahyin son temsilcisi Hz. Muhammed ömrünün büyük bir kısmını cahiliye toplumu içerisinde ve cahili dünya görüşünün hâkim olduğu bir ortamda tamamlamıştır. Dolayısıyla bu dönemin bütün özellikleriyle bilinmesi Hz. Muhammed'in doğru bir şekilde tanınmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) insanlara İslam dinini tebliğ etmeye başladığı zaman pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. İlahi vahyin ekseninde birçok siyasi, içtimaî, ahlâkî, kültürel, ekonomik ve dinî konular çözüme kavuşmayı bekliyordu. Putperestlik ve şirk ekseninde cahili Arap toplumu taş, ağaç, gümüş, altın ve başka maddelerden yapılmış çeşitli yüz ve vücut hatlarına sahip olan heykellere tapıyorlardı. Bunları aracı kılan ve bu putlara tapan kimseler, bu ihtiyaçların tedarik edilmesi hususunda hiçbir fedakârlıktan geri durmuyorlardı. Müşriklerin büyük çoğunluğu, Allah'ın insan eşkâline girdiğine ve bir takım temsilcileri olduğu inancına sahiptiler. Hristiyan inancına sahip olan kimseler, tek Allah'a inandıklarını ileri sürmelerine rağmen Allah'ın bir oğlu olduğunu ve bununla beraber üçüncü bir ilah olarak da Ruhu'l-Kudusü savu-

²² Fayda, *Câhiliye*, 8/17.

²³ Âl-i İmrân 3/145; el-Mâide 5/50; el-Fetih 48/26.

nuyorlardı. Yahudiler ise Tek Allah'a inandıklarını iddia ediyorlardı. Yahudilere göre Üzeyir adında Allah'ın bir oğlu vardı. Bu dinî toplumların haricinde yıldızlara tapan Sabîîler ile ateşe tapan Mecûsîler bulunmaktaydı.

Araplarda islam öncesi dönem kültürü şifahî gelenekle aktarılmıştır ve en önemli bilgi kaynağı cahiliye şiiridir. Kabile övünmesi, medh etmek cahiliye şiirinin en önemli konusudur. Övgüde genellikle adalet, cesaret ve cömertlik gibi kişisel vasıflar ön plana çıkarılmıştır.²⁴ Asabiyetin cahiliye şairi ve şiirine etkisi büyüktür. Kabileyi övmek ve yüceltmek, düşmanları hicvetmek, savaşta ölenlere mersiye okumak gibi kabile asabiyetiyle ilgili davranışlar olduğu görülmüştür.²⁵ İslam öncesi dönemde şairler hicazda kurulan Ukâz Panayırı'nda düzenlenen şiir yarışmalarına katılmışlar ve burada en çok beğenilen şiirler Kâbe duvarına asılarak şairler ödüllendirilmiştir.²⁶

Kur'ân vahyedilmeye başlamadan önce, Hicaz bölgesi ve çevresinde yaşayan, Kur'ân'ın ilk dönem muhatapları olarak tanınan Arap kavmi, Cahiliye dönemi zihniyetine ait nitelikler taşımaktadır. Kendilerini dinî bir toplum olma vasfının ötesinde, hidayet üzere bulunan, hak yolda olan dindar bir ümmet olarak tanımlamaktaydılar. Nitekim bu inanma biçimlerini Hz. İbrahim'den başlayarak atalarının arkasından giden yani dinini takip ederek, uygulayan hidayet yoluna bağladıklarını iddia ediyorlardı.²⁷

Bu konuda diğer bir husus ise cahiliye toplum kültüründe güce dayalı bir hâkimiyet ön plana çıkmıştır. Bir kimsenin toplum içerisindeki konumu statüsü, güçlünün her daim haklı olduğu bir yapı taşının oluşmasını sağlamıştır. Güç, kişinin sahip olduğu askerî, siyasî ve ekonomik gibi birçok alandaki üstünlükle ilişkilidir. Güç sahibi olmanın bir gerekçesi de aynı zamanda metafizik alanla da iletişim kurabilmektir. Bu sahip olunan güç onların ilahî irade tarafından seçilmiş olduklarının bir delilidir. dünyevî iktidar yani hükümlanlık

²⁴ Nihat Çetin, Eski Arap Şiiri (İstanbul: Kapı Yayınları, 1973), 87.

²⁵ Cevad Ali, el-Muffassal fi Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1980), 1/477.

²⁶ İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-Şuarâ (Kahire: A. M. Şâkir neşri, 1982) 141.

²⁷ M. Mahfuz Söylemez (ed.), *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 20-21.

tanrısallıkta desteklenmiş olduğunu göstermektedir.²⁸ Bunun Cahiliye dönemi Arap halkının düşünce dünyası üzerindeki tezahürü ise onlara göre hangi devletin dini galip olursa, Arapların efendisi olmayı o hak ediyordu. Onlara göre kendilerinin Hübel putuna tapmaları ile İranlıların ya da Bizanslıların tanrılarına tapmaları arasında herhangi bir fark yoktu. Kimin tanrısına çoğunluk taparsa Mekke'nin efendisi o olur biçiminde yaygın bir inanış bulunmaktaydı. Bu nedenle kendi tanrılarını bırakıp tek olan Allah'a inanmaları durumunda Mekke'nin efendiliğine Hz. Muhammed'in geçeceğine inanıyorlardı.²⁹ "Müşrikler, kendileri için kuvvet, itibar, şeref ve şefaathçi olsunlar diye, Allah'tan başka ilahlar edindiler."³⁰

Kabileler arasındaki yönetim ve idare şekli kendilerine özgü olarak geliştirdikleri örf, adet ve kurallar ile sağlanırdı. Toplumsal hayatın temelini oluşturmasında kabilelerin içtimai, dini ve siyasi alanda mühim bir tesirleri bulunmaktadır. Cahiliye dönemi Arap toplumunun, kültür ve medeniyetlerinin meydana gelmesinde ekseriyetle atalarından teslim aldıkları gelenekler oluşturmuştur.

Cahiliye dönemi Arap toplumunun yapı taşlarıyla oluşan kültürü ile Kur'an'ın vahyedilmeye başladığı ortam, tam manasıyla İslam'a uygun olmayan taban tabana zıt, aykırı bir inanç ile hayat tarzı oluşturmaktadır. Cehaletin ötesinde bir zihniyet yapısı, yaşama biçimi, geleneklerine körü körüne bağlılık ve Kur'an'ı bir tabirle duyamayan sağır, konuşamayan dilsizler ve hakikati göremeyen kördürler.³¹

1.2.1. Temel Toplumsal Kurumlar

Cahiliye döneminde Mekke şehrini siyasî, idarî ve sosyal açıdan incelemek, cahiliye dönemi hakkında genel bir yargı elde etmek ve nüzul ortamı hak-

²⁸ Şinasi Gündüz, "Cahiliyenin Kültürel Kodları", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/1 (12 Ağustos 2016), 13/5.

²⁹ Vejdî Bilgin, *Putlar Yıkılırken İlahî Davet Karşısında Mekke* (Beyan Yayınları, 2017), 19.

³⁰ Meryem 19/81.

³¹ el-Bakara 2/18.

kında bilgi edinmek açısından faydalı olacaktır. Bu bölümde Kur'ân'ın vahye dilmeye başlandığı devirdeki Cahiliye Arap kavminin, gelenekleri, kültürleri ve toplumsal özellikleri gibi sahip oldukları düşünce yapısı anlatılmaya çalışılmıştır.

1.2.1.1. Mekke'nin yönetimi ve Dâru'n-Nedve

Hz. Muhammed (s.a.s)'in atalarından olan Kusay b. Kilâb (ö. 480 dolayları), Huzâa kabilesine karşı rekabeti, diğer kabilelerin yardım etmesiyle Kâbe'nin bakımını ve yönetimini ele geçirerek kazanmış oldu. Böylece Kâbe'nin ve Mekke'nin yönetimi Kureyş kabilesine geçmiş oldu.³² Huzâalılar zamanında yürütülmüş olan Kâbe görevlerine Kusay b. Kilab, yeni düzenlemeler ilave etmiştir. Bununla birlikte, Kâbe'ye gelen hacıların bakımına yönelik olarak hicâbe, hacıların su ihtiyacının giderilmesi için sikâye, ordu kumandanlığı için kıyâde, Kâbe'ye hizmet görevleri için sidâne vb. birçok önemli görevi kendisi üstlenirken ikinci derecedeki görevleri eski sahiplerine bırakmıştır.³³ Böylece Kusay, Mekke şehir devletinin kurucusu kabul edilmiştir.

İslâmiyet'ten önce, Mekke'de yaşayan ve Kâbe'nin hizmetinde bulunan Kureyş ile akrabası ve müttefiki bazı kabilelere hums, onların dışında kalanlara ise hille deniliyordu. hums, "mutaassıp, cesur ve kahraman olmak" anlamındaki hames masdarından gelen ahmesin çoğulu olup dinî inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmaları sebebiyle kendilerine bu ad verilmiştir.³⁴ . Mekkeli olmak dışında bir ferдин, ailesinin ya da kabilenin Ahmesî statüsüne kabul edilebilmesinin tek yolu Ahmesi bir hanımın soyundan gelmesiydi. Ahmesi hanımlarla evlenmiş Hill Araplarından olan kişilerden türemiş nesiller de Ahmesî kabul edilmekteydi.

³² Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/573.

³³ İsmail Kılıç, *Kur'an'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 22.

³⁴ Recep Uslu, "Hums", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1998), 18/364.

Ahmesilerin Hill Araplarından Allah'a yakınlık ve din bakımından bakımından üstünlük iddiaları, Hill Arapları tarafından da kabul edilmiştir. Fil vakıası gibi olaylar Hums Araplarının bu iddialarını desteklemiştir.

Hums Araplarının kendilerini harem bölgesinin sakinleri olarak Allah'ın yakınları (ehlullah) görerek diğer Araplardan daha üstün olduklarını iddia etmeleri ve bu iddialarını diğer Araplara kabul ettirmeleridir. Bunlar dinin temsilcileri ve dini konularda Allah'ın yakınları olarak dini ve idari konularda söz söyleme ve Allah adına tasarrufta bulunma hakkına sahiptirler. Ahmesilerin bazı özellikleri şunlardır: bunlar kendilerini Arapça ibaresiyle Allah'ın sevdiği millet manasında ehlullah olarak kabul ediyorlar, Cahiliye şiirine bakıldığında kendilerini Allah'ın seçilmiş milleti, Allah'ın komşuları Allah'ın evinin muhafızarı olarak bahsetmektedirler. Sahip oldukları bu özellikleri nedeniyle Allah adına konuşma yetkisi de onlara aittir.³⁵

Kusay b. Kilâb, kureyş kabilenin diğer kollarına mensup kişileri Mekke'nin etrafına yerleştirerek, bedevî hayat tarzından yerleşik hayata geçirmiş oldu. Mekke toprakları tarıma elverişli olmadığı için geçimlerini ticaretle sağlamışlardır. Mekke, birçok açıdan ekonomik, siyasî ve dinî açıdan Arap Yarımadası bölgesinde diğer komşu hükümdarlar tarafından dikkat çekecek kadar gözde bir şehir olmuştur.³⁶

Mekke'nin yönetimi hakkında şunlar söylenebilir; Kuruluşundan itibaren Mekke'de mutlak yetkilere sahip bir hükümdar söz konusu olmamıştır. Şehir devletinin ilk yöneticisi kabul edilen Kusay, kendi kabilesi içerisinde otorite sahibi bir kişiydi. Ancak Mutlak otoriteye sahip bir bir yönetimin oluşmasına izin vermemiştir.³⁷ Bu nedenle Mekke'de ortak yönetim anlayışı artarak devam etmiştir.

³⁵ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*, 174.

³⁶ Bozkurt ve Küçükbaşcı, *Mekke*, s. 257.

³⁷ İbn Hîşam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/394.

Kusay b. Kilâb, Kâbe'ye yakın bir mesafede toplantı merkezi niteliğinde Kureyş kabilesinin önem arz eden konularda kararların alındığı, evlenme merasimlerin gerçekleştiği, ergenliğe giren kız çocuklarının kıyafet giyme törenleri, savaşa gidecek olan askerler ve başka devletlere gönderilecek elçilerin uğurlanması gibi birçok fonksiyonel özelliğe sahip bir meclis niteliğinde Dâru'n-Nedve'yi yaptırdı.³⁸

İstişare ve karar mercii olan Dâru'n-Nedve toplumda saygın olarak kabul edilen asil kişilerin katılıp, önemli kararlar aldığı bir toplantı merkezidir. Bu meclise Kusay'ın oğullarından başka Kureyş'in kırk yaş üstü bilgin kişilerinin katılımıyla gerçekleşirdi. Dâru'n-Nedve kurulmadan önce önemli konuların görüşülüp karar alınan yer Kusay'ın kendi eviydi. Burada ekonomik, askerî konular gibi barış ve savaşa yönelik de çeşitli konularda kararlar alınmaktaydı. Alınan kararlara sadık kalındığı için, uygulanıp hayata geçen adetler, gelenekler yaşatılırdı.³⁹

İslam'ın güçlenip yayılmasını hazmedemeyen müşrikler İslam'a zarar verecek kararları Dâru'n-Nedve'de almışlardır.⁴⁰ Kureyş'in istişare merkezi olan Dâru'n-Nedve İslam'ın ilk yıllarında Mekkeli müşrikler tarafından Hz. Muhammed'e yönelik saldırı kararının merkezi olmuştur.⁴¹ Hz. Muhammed'in peygamber olmasıyla başlayan süreçte O'nun islam davetine karşı tutum ve davranışlarının merkezi olmuştur.

1.1.1.2. Kabilecilik

İslam öncesi Arap toplumu umumî yapısı itibari ile herhangi bir kral veya hükümdar tarafından yönetilmeyip, kabilecilik zihniyetinin egemen olduğu bir yönetim yapısı vardır. Çöl hayatının bir sonucu olarak teşekkül eden

³⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, "Dârünnedve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/555.

³⁹ Kılıç, *Kur'ân'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası*, s. 23.

⁴⁰ Fırlalı, *Dârünnedve*, 8/256.

⁴¹ Tuncay Ceylan, *Cahiliye Dönemi Eğitim Anlayışı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 21.

kabile sistemi aynı atadan türediği inancını benimseyen kimseler ile aralarında nesep bağının görüldüğü insanların meydana getirdiği topluluktur.⁴² Arabistan bozkırlarında ferдин kendisini ve ailesini tek başına koruyabilmesi mümkün olmadığı için kabileler halinde yaşamışlardır.⁴³ Bu nedenle Arap toplumunda kabilecilik anlayışı hâkimdi. Ortak duygu ve düşünce etrafında hareket ederlerdi. Aynı kabileye mensup insanlar birbirlerine sahip çıkarak canlarını ve mallarını koruma altına almışlardır.⁴⁴

Her bir kabilenin şeyh ismini verdikleri, imtiyaz hakkı olmayan ama büyük bir sorumluluğu olan kabile reisleri bulunurdu. Bu kimseler itibar, şeref, haysiyet ve zenginlik bakımından üstün özelliklere sahip olan kişilerden seçilir ve kabileyi bu reisler yönetmekteydi.⁴⁵ Kabileler, kuralları olan düzenli sistemlerden oluşmaktaydı. Sahip olduğu bütün hakları kabile sayesinde elde ettiğini düşünen Araplar, soylarının istikrarı ve güvenliği için gerekirse kişisel menfaatlerinden vazgeçerlerdi.⁴⁶

Bu husus asabiyet adı verilen İslam'ın mücadele ettiği, bununla birlikte kabilenin istikrarını ve yıkılmadan güçlü bir şekilde ayakta durmasını sağlayan sistemin meydana gelmesine sebep olmuştur. Asabiyet, İslam öncesi dönemde baba tarafından kan bağı bulunanların oluşturduğu topluluk manasında kullanılmaktadır.⁴⁷ Kabile ruhuyla hareket eden Araplar, her şartta birbirlerine destek olmuşlar, manevi güç ve dayanışma duygusu içerisinde kabilesinin kurallarına sınımsız bağlı kalmışlardır. Kabile toplumunda asabiyet, çöl şartlarının doğal bir sonucudur. Kabile ancak asabiyet sayesinde varlığını ve güvenliğini sağlayabilmektedir. Kabile fertlerinin can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanması asabiyet sayesinde mümkün olmaktadır.⁴⁸

⁴² Casim Avcı, Şentürk Recep, "Kabile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001), 24/32.

⁴³ W. Montgomery Watt, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev. Ünal Çağlar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 55.

⁴⁴ Kılıç, *Kur'an'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası*, 24.

⁴⁵ Ceylan, *Cahiliye Dönemi Eğitim Anlayışı*, 21.

⁴⁶ İhsan Nass, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi 'ş-Şi'ri'l-Emeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye, 1964), 70.

⁴⁷ İbn Manzûr, "Lisânü'l-Arab", 1/605.

⁴⁸ Mustafa Çağrıcı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/454.

Kabilelerin beraberliğinin devam etmesini sağlayan en etkili bağ kuşkusuz kan bağıdır. Bundan doğan asabiyet, aynı atadan gelen insanların gerek savunma gerekse saldırı için bir araya getirilmesini istemektedir. Buna göre kabile üyelerinden birisi, başka bir kabile ferdini öldürdüğü vakit, öldürülenin yakınları misilleme yaparak onun intikamını almakla yükümlüdür. Çünkü asabiyet suç ve cezanın ferdiliği yerine, kabileye ortak sorumluluk yüklemektedir.⁴⁹ Cahiliye Arap toplumunda intikam sebebiyle Eyyâmü'l-Arab adı verilen kabile savaşları meydana gelmiştir.⁵⁰ İntikamını alamayan kabile, sosyal hayatında ağır şekilde kınanır, toplum içerisinde alay konusu olurdu. Kabile, ölüleri için diyetle razı olursa kan bedeli denilen diyet uygulaması hayata geçirilirdi. Büyük kabile savaşlarını önlemek için diyetin kabul edilmesi Araplar arasında saygın bir davranış örneği olarak kabul edilmiştir.⁵¹ İslamiyet geldikten sonra Arapları bir din bayrağı altında toplamaya çalışırken diğer taraftan da cahiliye asabiyetiyle mücadele etmeye onun olumsuz etkilerini azaltmaya çalışmış ve müminlerin kardeş olduklarını⁵² beyan etmiştir.

Günümüze kadar varlığını devam ettiren örf, adet, gelenek, görenek ve inanışlar toplumun temel yapısının oluşmasında ve insan hayatının şekillenmesinde önemli belirleyicilerdir. Bu nedenle, kabileler arası ilişkiler ve değerler oldukça önemlidir. Bir kimsenin değerini ve toplum nazarındaki konumunu içerisinde bulunduğu kabilesi belirlediği için kıymetlidir. Toplumun yönetimini sağlayan kuralların oluşmasında etkili olduğu için öncekilerden teslim aldıkları gelenekler kutsal kabul edilirdi. Bu değerlere yükledikleri tutumdan dolayı Allah'ın ulûhiyetine karşı çıkmalarında önemli bir etken oluşturmaktadır.⁵³ Onlara göre atalarının geleneği, hiç sorgulanmaksızın itaat edilmesi ve uygulanması gereken bir değer olarak kabul edilmiştir. İster dünyevî ister metafizik olsun bağlanmış oldukları her türlü geleneğe atalar geleneği doğrultusunda sahip çıkmışlardır.

⁴⁹ Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)* (İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2017), 213.

⁵⁰ Cevad Ali, *el-Muffassal fi Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1980), 5/550.

⁵¹ Çağrı, "Asabiyet", 3/454.

⁵² el-Hucurât 49/10.

⁵³ Gündüz, "Cahiliyenin Kültürel Kodları", 23.

Bireyin hak ve hukukuna yönelik can, mal, namus vb. tüm haklar kabile tarafından karşılanırdı. Birey her durum ve şartta kabilesinin aldığı kararlar doğrultusunda hareket eder.⁵⁴ Kabilesinin kurallarına uymadığı ya da dikkate almadığı takdirde cezalandırılarak kabilesiyle bağları koparılırdı. Böylelikle kabile mensubu olmaktan kaynaklanan tüm hak ve görevleri sona erer ve bu durum panayır merasimlerinde halka duyurulurdu.⁵⁵ Kabileleriyle ilişkileri kesilen, başka soyun himayesine de geçemeyen insanlar, tek başlarına hayatlarını devam ettiremedikleri için zaman zaman bir araya gelerek gurup kurmuşlardır. Bu kişiler toplandıkları bölgelerden geçen kervanlara saldırıp yağmalamak suretiyle hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır.⁵⁶ Cahiliye Arapları arasında baskın ve yağmalama geçim vasıtası olarak görülmeye başlayınca aralarında anlaşılamayan kabileler birbirlerine düşman olmuşlardır. Kabileler arasında herhangi bir anlaşmazlık çıktığı takdirde bilgisine ve tecrübesine güvenilen hakemlere başvurulur, hakemlerde kabilenin örf ve geleneklere bağlı kalarak çözüme kavuşturmuşlardır.⁵⁷

Araplar ticaret ve hac gibi zorunlu faaliyetlerini yerine getirebilmek için güvenli bir zaman dilimine ve coğrafi mekânlara ihtiyaç duymuşlardır. Onlara bu imkânı haram aylar ve ticarî panayırlar sağlamıştır. Haram aylar sayesinde Arabistan halkı hem ibadetlerini yerine getirebilmekte hem de geçimlerini sağlayabilmektedirler.⁵⁸ Çünkü bu aylarda Arap halkı, yağmacılık yapmazlar silah bırakırlar her türlü kötülük ve kan dökmeye son vererek hayatlarını sürdürürlerdi.

1.1.1.3. Sosyal Yapı

Arapların yaşadığı bölge olan Arabistan, konum itibarıyla üç tarafı denizlerle çevrili, diğer tarafı çöllerle çevrili olduğu için “Ceziret’ul-Arab” olarak

⁵⁴ Harun Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar: Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur’ân’ın Getirdiği Değişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 55.

⁵⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 420.

⁵⁶ Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, 166.

⁵⁷ Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, 168.

⁵⁸ Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü’n-nebevi*, thk. Mustafa es-Sekka vd. (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1955), 1/46.

isimlendirilmiştir.⁵⁹ Tabiat ve İklim şartlarına bağlı olarak Arap Yarımadası'nın Kuzey sakinlerinin büyük bir bölümü bedevî, Güneydekiler ise hadarî olmak üzere iki guruptan oluşmaktadır.⁶⁰ Arap yarımadasında bulunan Hicaz bölgesinin iklim ve arazi şartlarına bağlı olarak kimi bölgelerinin yerleşik hayata elverişli olmaması nedeniyle konar-göçer hayat biçimi kuranlara bedevî denirdi. Bedevîler hayatlarını devam ettirebilmek için avcılık, hayvancılık ve ticaret ile ilgilenirlerdi. Arap yarımadasında yaşamını sürdüren halkın geniş bir bölümünü bedevîler oluşturmaktaydı.⁶¹

Bazı yerleşim bölgelerinin şehir hayatına elverişli olması nedeniyle Arap halkı, yerleşik hayata uygun bir düzen kurmuşlardır. Bu yerleşime uygun yerlerde hayatlarını devam ettirenlere ise hadarî denilmektedir. Hadarîler, hayatlarını idame ettirdikleri bölgelerin toprakları tarıma elverişli olması nedeniyle ziraatle uğraşıp ticaret yapmışlardır. Arap halkının ticaret ile meşul olması ve kervancılık yapması nedeniyle diğer bölgelerle etkileşim halinde olmaları, medeniyet itibarıyla kendilerinden ileri seviyede olan kavimleri örnek almalarına ve dünya devletleri ile iletişim halinde olmalarına yol açmıştır.⁶² Bundan dolayı bedeviler ile hadarîlerin hayat tarzları, kültürleri arasında kısmen farklar oluşmuştur. Bedeviler asabiyet ve himaye ile yönetilen topluluklar iken hadarîler kurumsal yönetim altında yaşamışlardır.⁶³

İslam öncesi Araplarda sosyal hayat hürler, köleler ve mevalî olmak üzere⁶⁴ üç gruptan oluşmakta idi. Hürler, aynı atadan gelen öz kabile çocukları olup, aynı eşit haklara sahip kişilerden oluşmaktadır, fakat kâhin ve şairler

⁵⁹ Ceylan, *Cahiliye Dönemi Eğitim Anlayışı*, 14.

⁶⁰ Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 1995), 2/45.

⁶¹ Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, çev. Muammer Bayraktutar (Ankara: Ankara Okulu Yayıncılık, 2015), 288-291; Hitti, *İslam Tarihi*, 45- 47.

⁶² Derveze, İzzet, *Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 70, çeviri, Mehmet Yolcu, Yarı Yayınları, İstanbul, 2016.

⁶³ Hitti, Philips, *İslâm Tarihi*, 1/55-56.

⁶⁴ Mehmed Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 115.

hürlerle nispeten daha imtiyazlı olmakla birlikte aynı hukuk kurallarına sahiptirler. Ayrıca hürlerin üst tabakasında Kusay soyundan gelenlerin oluşturduğu asilzadeler mevcuttu.

Köleler, efendilerinin hizmetinde bulunan hiçbir konuda söz hakkı bulunmayan kişilerden oluşuyordu. Arap toplumunda uygulanan köleliğin asıl kaynağı savaşlardır. Savaş sonunda sağ olarak ele geçirilen erkeler köle, kadınlar ise cariyeye kabul edilip hiçbir hakka sahip olmazlardı. Sahibinin onu satma, hibe etme hatta isterse öldürme yetkisi vardı.⁶⁵ Karı-koca ikisi de köle olursa onların yeni doğan çocukları da köle sayılırdı. Esirler ve köleler alınıp satıldıkları gibi veraset yoluyla da mirasçılara intikal ederdi.

Mevalîler ise hürler ile azat edilmemiş köleler arasında bulunan orta zümreye denir. Genellikle azad edilmiş köle ve cariyeler ile onların çocuklarından oluşmaktadır.⁶⁶ Mevalî tabakası, köleler ve cariyeler gibi alınıp satılamaz fakat gerek evlilik gerekse mirasta kabilenin asıl üyeleri gibi muamele görmezdi.⁶⁷ Onlardan birinin hür bir kadın ile evlenmesine müsaade edilmezdi. Bir köle veya cariyeye azat edilince, sahibinin veya kendi kabilesinin soyuna geçebilmekteydi.⁶⁸

1.1.1.4. Aile

Herhangi bir toplumun bütün yönüyle anlaşılabilmesi için başlangıç noktası olarak aileyi seçmek yararlı olur. Çünkü aile insanların sosyal, dini, hukukî ve ahlakî anlayışlarıyla doğrudan ilişkili bir kurumdur. Arap toplumunda biri islam öncesi dönemde biri soy birliğine dayalı büyük aile, yani kabile, diğeri de anne-baba ve kardeşler ile başka yakınların oluşturduğu asıl aile olmak üzere iki tip aileden bahsetmek mümkündür. ⁶⁹ Bütün toplumlarda olduğu gibi Araplarda da kabile de en küçük birim aile kabul edilir. Aileler mümkün olduğu kadar fazla erkek çocuğ sahip olmak istemişlerdir. Zira onlar, güçlerini ancak

⁶⁵ Nass, *el-Asabiyye*, 68.

⁶⁶ Kılıç, *Kur'an'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası*, 26.

⁶⁷ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 2020, 115.

⁶⁸ Ceylan, *Cahiliye Dönemi Eğitim Anlayışı*, 16.

⁶⁹ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 2020, 106.

sahip oldukları erkekler sayesinde kazanmışlardır. Bunun içindir ki, bedevi kadınlarının en çok değer verilenleri, en çok erkek çocuk doğurup büyütenleri olmuştur. Arap için çok erkek çocuğa sahip olmak, kendisini ve ailesini koruma, hakkını arama ve intikam alma gücü elde etmek anlamına geliyordu. Kabileye savaşçı olarak katkı sağlayamayan kadınlar ancak fazlalık olarak görüldü.

İslam öncesi Arap ailesinde mutlak hâkim erkek olup, onun aile içinde tartışılmaz üstünlüğü vardı. Araplarda aileler arasındaki esas yakınlık akrabalar (asabe) yoluyla kurulmuştur.⁷⁰ İslam öncesi erkek egemen bedevi anlayışına göre dünyaya erkek olarak gelmediği için kız çocuğu doğuştan kusurludur. Bu inanca, sebebiyle bazıları, ailenin değersiz ve yüz kızartıcı üyesi kabul edilen bu çocuğun öldürülmesinde bir mahzur görmemişlerdir.

Cahiliye döneminde gerek namus kaygısı gerekse geçim endişesiyle kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek âdetine ve'd gömülen kız çocuklarına da mev'ûde denirdi.⁷¹ Cahiliye döneminde özellikle kız çocuklarının öldürülmesinin arkasındaki sebepler arasında melekleri Allah'ın kızları olarak kabul etme şeklindeki dini inancın bulunduğu da düşünülebilir. Nitekim Kur'an'da onların bu inancı eleştirilmiştir.

Erkekler yağma ve savaşla meşgul olurken kadınlar çadırlarda çocuklara bakmak, deve sağmak, elbise imal etmek gibi zaruri görevleri üstlenmişlerdir. Cahiliye döneminde mirastan pay alabilmek için erkek olup kılıç kullanmak suretiyle savaşmak şartı bulunuyordu. Dolayısıyla Arap örfüne göre mızrakla çarpışmayan kabilesini, toprağını müdafaa edemeyen ve ganimet toplayamayanlar mirastan pay alamazlardı.

Araplar soyun devamını korumak için genelde kabile içi evlilikleri tercih ederlerdi. Bir kızın, amcaoğlu varken başka biriyle evlendirilmesi aileler arasında kanlı çatışmalara uzanacak husumetlere sebep olabilirdi. Evlilik akdi,

⁷⁰ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, 228.

⁷¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 5/89.

evlenmek isteyen kimse ile kızın velileri arasında yapılır; kızın rızası sorulmaz, mehir de gelin adayına değil velisine ödenirdi.

1.1.1.5. Mekke ve Civarında Dinî Yapı

İslam öncesi Arap Toplumunda Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik, Sâbiîlik, Haniflik ve putperestlik gibi farklı inançlar bulunmaktaydı. Arap Yarımadasında yer alan semavî dinlerin en eskisi Yahudiliktir. "Yahudilik", Hz. Musa'nın tebliğ ettiği hak din İslam'ın aslından uzaklaştırılan ve temeline ırkçılık bulunan bir dindir. Yahudilere göre Üzeyir (a.s), Allah'ın oğludur.⁷² Bu din Filistin'den göç eden Yahudiler aracılığıyla Arabistan'a gelmiş oradan da Yesrib'e kadar ulaşmıştır. Daha sonra da Medine'ye yakın bölgelerdeki küçük yerleşim birimlerine Yahudi toplulukları yerleşmiştir. Yahudilik tüccarlar sayesinde Yemen'de de yayılma imkânı bulmuştur. Nitekim bu dinin milli bir din olarak kabul edilmesi ayrıca Yahudi şeriatının bedevi yaşam tarzına uygun olmaması gibi nedenlerle Araplar arasında yayılma fırsatı bulamamıştır.⁷³

Yahudilik'ten sonra ikinci semavi din olan Hristiyanlık, İsrâiloğullarına peygamber gönderilen Hz. İsa'nın tebliğ ettiği hak din İslam'dan saptırılarak oluşturulan bir dinin müntesipleridir. Hristiyanlara göre Hz. İsa, Allah'ın oğlu ve ilahtır.⁷⁴ Arap Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan Suriye-Filistin bölgesinden girmiş, Arabistan'a kadar ulaşmıştır. Diğer taraftan Sâsânîler, himayeleri altına aldıkları kuzeyde bulunan Hîre Hristiyanları içerisinde, rakipleri olan Bizans'a karşı Nastûrî mezhebini yaymaya çalışmışlardır. Onlar sayesinde Hristiyanlık, Hire Arapları arasında yayılmış daha sonra pek çok Arap kabilesi de bu dini benimsemiştir. Sâsânîlere karşı Arabistan'da etkinlik sağlamak iste-

⁷² et-Tevbe 9/30.

⁷³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/551-543; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 2020, 88.

⁷⁴ et-Tevbe 9/30; el-Mâide 5/17.

yen Roma İmparatorluğu da Hristiyanlığın bölgede yayılmasını desteklemiştir.⁷⁵ Güney Arabistan'da hedeflerine ulaşan Habeşliler, Ebrehe aracılığıyla Hicaz'ı da Hristiyanlaştırmaya çalışmışlar fakat başarılı olamamışlardır.⁷⁶ Dolayısıyla Mekke, Medine ve Taif gibi Hicaz merkezlerinde Hristiyanlık yayılma fırsatı bulamamıştır.

Arap Yarımadasında nadir de olsa Sâbiîlik inancının etkisi görülür. Bu dinin esasları İranlılar, Babilliler, Yahudiler, Hristiyanlara ait dini düşüncelerin bir karışımından oluşmaktadır. Kur'ân'da zikri geçen ayette⁷⁷ ister Müslüman, ister Yahudi, Hristiyan ve Sâbiî olsun eğer Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve salih ameller işlerse, Allah'ın mükâfatına nail olur, korkmaz ve mahzun olmaz. İslam âlimleri Sâbiîler hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Bir kısmı onları Mecusilerden bir grup olarak kabul ederken, bazıları ise, onları meleklerle tapanlar olarak görmüşlerdir. Sâbiîlerin yıldızlara, güneşe ve aya taptığını iddia eden âlimler de bulunmaktadır. Ayrıca bu inanç grubunun her dinden inanç ve ibadetleri birleştirdiğine dair iddialar da vardır.⁷⁸

Sâsâni İmparatorluğunun resmi dini olan Mecûsîlik'te ateş bir tapınma objesi yahut bir tanrı değil tanrısal saflığın, temizliğin ve iyiliğin sembolüdür. Bu sebeple Mecûsîlik'te ateşle ilgili temizlik kurallarına riayet etmek oldukça önemlidir.⁷⁹ Mecûsîliğin İran genelinde etkin olduğu dönemde her toplumsal tabakanın kendine has bir büyük kutsal ateşi vardı. güneşe atfedilen kutsallık ve yücelikten dolayı 'Güneşin Kulu' gibi anlamına gelen 'Abduşşems' (عَبْدُ الشَّمْسِ) ifadesi şahıs ismi olarak kullanılmıştır. Cahiliye devrinde güneşle alakalı pek çok tanrı ve put ismi kullanılmıştır. 'Uzzâ' ve 'Menât' putları bu duruma örneklerdir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen 'Lât'⁸⁰ putu ise Cahiliye Araplarının en eski ilahlarından olup ve güneşi temsil eden bir tanrıça sayılmaktaydı. Arap Yarımadasında bulunan Mecusilerin çoğunluğunu, Sâsâni sınırına yerleşmiş

⁷⁵ Âdem Apak, *Siyer-i Nebî* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 46.

⁷⁶ Akyüz, Vecdi, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, 2/23, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007.

⁷⁷ el-Bakara 2/62. (Hiç şüphesiz iman eden kimseler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiî olan kimseler var ya, bunlardan kim Allah'a ahiret gününe ve diğer iman esaslarına iman eder ve salih amel işlerse Rableri katında onların mükâfatı vardır ve onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmazlar.)

⁷⁸ Apak, *Siyer-i Nebî*, 48.

⁷⁹ Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/279-284.

⁸⁰ en-Necm 53/19.

İranlılar oluşturmaktadır.⁸¹ Mecusiliğin Arabistan'da ilgi görmemesinde Yahudilerde olduğu gibi milli din olarak kabul etmelerinin etkisi büyüktür.

İslam'ın doğuşu döneminde Hicaz'da hâkim olan en yaygın inanç putperestlikti. Arapların çoğu putlara tapıyordu. Her kabilenin kendine ait saygınlık amacı taşıyan putu vardı. Putlar taş ve ağaçtan insan, hayvan ve farklı nesneler şeklinde tasvir edilmişti. Kabileler tarafından Kâbe'nin içi putlarla doldurulmuştu. Kâbe ve civarında sayıları üç yüz altmışa ulaşan putlar olmakla birlikte kendi evlerinin içerisinde de putlar bulunmaktaydı.⁸² Bu durumda Arapların yaşam merkezinin putlardan ibaret olduğunu göstermektedir.

Arap yarımadası içerisinde bulunan Mekke, ataları Hz. İbrahim'in yurdu olması ve içinde Allah'ın evi Kâbe'nin bulunması nedeniyle bölgede yaşayan Arap kabileleri için büyük bir öneme sahiptir. Putların toplandığı merkez olduğunda ise ehemmiyeti daha da artmıştır. Amr b. Luhay Hicaz bölgesinde bulunan tüm putlara meşruluk kazandırırken aynı zamanda birbirlerinin putlarına da saygı duymalarını sağlamıştır. Kabileler arasında hoşgörü ilkesinin yerleşmesini sağlaması ilahları arasında çıkabilecek çatışmayı önlemiştir. Her kabile kendi tanrısına ibadet edip diğer kabilenin tanrısına saygı göstermiştir.⁸³

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse cahiliye Arap toplumunda hem semavî hem de beşeri dinler var olmakla birlikte bilhassa Hicaz'da hâkim olan inanç putperestliktir. Bununla beraber Allah inancı ve atalar ruhunun kutsallığını benimseme de yaygın inanç kültürünü oluşturur. Atalar inancı temel olarak kabileye ait değerleri korumayı amaçlamaktadır. Buna göre putperestlik doğru olduğu için değil, kabilenin dini inancı olduğu için önemlidir. Homojen bir insan toplumu yerine ancak her açıdan karmaşık bir toplumdan söz edebilir. Genelde Arap Yarımadası içerisinde özelde ise Mekke çevresinde inanç ve dini yaşayış bakımından çok farklı insan gruplarının yaşadığı görülmektedir.

⁸¹ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004), 50.

⁸² Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 199.

⁸³ Cevad Ali, "Mufasssal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam" (Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1980), 126.

2.1. CAHİLİYE DEVRİNDE ARAPLARDA DİN

Cahiliye Devri Araplarının dini inançları ile alakalı bilgilere, Kuzey ve Güney Arabistan'da yaşamış olan toplumlardan ve onlardan kalan kitabeler ile arkeolojik belgeler sayesinde ulaşılmaktadır. Fakat elde edilen bu belgelerde sadece tanrı ve put isimleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bununla birlikte İbraniler, Yunanlılar, Asurlular gibi milletlerden kalan bilgi, belge ve eserlerde de Cahiliye Dönemi Araplarının dini inanışlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Cahiliye şiiri ve atasözleri de Arapların soyları, savaşları, dini inanç ve görüşleri gibi konularda çeşitli bilgiler içermektedir.⁸⁴ Bu kaynaklar dışında güvenilir ve değerli bilgiler içeren başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere siyer, tefsir, hadis, meğazi ve tarih alanında telif edilmiş kitaplar da mevcuttur. Bununla beraber sadece Mekke ve Medine tarihini anlatan kitaplar ile Kur'an tefsirleri de ayrıntılı bilgiler içeren önemli kaynaklardır.⁸⁵ Bazı İslam âlimleri Cahiliye dönemi Arap toplumunun dini inanışları hakkında, tapmış oldukları putları anlatan eserler kaleme almışlardır. Fakat bu eserlerden yalnızca İbnu'l-Kelbî'nin kaleme almış olduğu önemli bir kaynak eser olarak kabul edilen Kitâbu'l-Esnâm (Putlar Kitabı) ve günümüze kadar ulaşabilmiştir.⁸⁶

1.1.1.Dini İnançları

Cahiliye döneminde Araplar arasında Yahudilik, Hıristiyanlık, Sabîlik ve Hanîflik gibi dini inançlar bulunmaktaydı; fakat en yaygın dini inanç putperestliktir. Put manasına gelen ahşaptan oyarak yaptıkları putlara 'esnam' (أَصْنَام) denilmektedir. Ayrıca taştan yaptıkları heykel şeklindeki putlara 'evsân' (أَوْثَان) ve dikili taşlar manasında 'ensâb' (أَنْسَاب) ismindeki putlar ve heykeller yaparak bunlara tapmaya başlamışlardır⁸⁷ Cahiliye Döneminde put evleri şeklinde inşa edilmiş tapınakların sayısı fazlaydı ve her evde bir put mevcut olduğu için yaşadıkları evler mabet vazifesi görüyordu. Tapınağa ve bir puta sahip olmak için yeterli maddi imkânı olmayanlar Kâbe'ye giderek tapınaklardan

⁸⁴ Cevad Ali, "Mufasssal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam", 5.

⁸⁵ Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Leipzig, 1978), 138.

⁸⁶ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 10.

⁸⁷ İbnu'l-Kelbî, Kitâbü'l-Esnâm s.33.

birinin önüne put olarak beğendiği bir taşı diktikten sonra tavaf niyetine gittiği tapınağın etrafında dönmekteydi.⁸⁸ Kâbe'nin içerisindeki putların sayısı 360 adet olup, putlar içerisinde en büyük put olarak Hübel putu kabul edilirdi. ⁸⁹ Bununla birlikte Hübel putu, kureyş kabilesinin putu olması nedeniyle ayrıca önem arz etmektedir.

Bu bağlamda Cahiliye Devrinde Arapların temel inancı putperestlik olsa da, yaratıcıyı ifade eden ve 'Allah' diye isimlendirilen yüce bir varlığın olduğuna inanıyorlardı. Cahiliye döneminde Hz. İbrahim'in dini olan Hanifliğe inanmış kişiler bulunması, Allah inancının olduğunu göstermektedir. Hanîf inancına sahip kimseler; puta tapmaktan, yalan söylemekten, Allah'a şirk koştuktan uzak duran dindar kişiler olarak Kur'ân-ı Kerîm'de övgüyle bahsedilmişlerdir.⁹⁰ Bununla birlikte Ehl-i Kitap dinlerinin esasını Hz. İbrahim'in dini inancı olan Hanîflik oluşturmaktadır.⁹¹ Hanif inancına mensup kimseler düzenli bir cemaat halinde olmayıp tek başına ibadet ettikleri ve ibadet şekilleri birbirinden çok farklı olmadığı bilinmektedir.

Güney Arabistan'da var olduğu bilinen daha sonra ticaret sayesinde Mekke'ye taşınmış olan Hanif inancı Cahiliye şiiirinde de yer almaktadır. Umeyye b. Ebu's-Salt'ın mısralarında bu durum görülmektedir. 'Kıyamet günü geldiğinde Allah nezdinde Hanîf dininin haricindeki bütün dini inanışların uydurulmuş olduğu ortaya çıkacaktır.'⁹² Bu hususta tanrıya ve dine bağlılık Semud kavminden geriye kalan kitabelerde de görülmektedir.⁹³ İslam kaynak eserlerinin birçoğunda Arapların da en eski dinlerinin tevhit inancı temeline dayandığı ifade edilmektedir. Bazı kitabelerde 'göğün ilahı' 'zu semavî ذُو السَّمَاوِي diye isimlendirilen bir tek tanrıya ibadet ettikleri anlaşılmaktadır.⁹⁴ Bu durumda İslam öncesi Arapların, Hristiyanlık ve Yahudilik etkisine girmeden

⁸⁸ Mehmet Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", *Nüsha* 19/49 (Aralık 2019), 109.

⁸⁹ İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s.16.

⁹⁰ el-Hac 22/30-31.

⁹¹ Ahmed, *el-Müsned*, 6, 116.

⁹² el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *el-Egânî*, Mektebe Vehbe, s.122. Kahire, 1905.

⁹³ Cevad Ali, "Mufasssal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam", 6/8.

⁹⁴ İbnu'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, çev. Beyza Düşüngen (Ankara, 1969), 6.

önce bir dini inançları olduğunu ve ayrıca tam manasıyla olmasa da tek tanrı ve tevhit inancına sahip olduklarını göstermektedir.

Arap Yarımadası'nda ve özellikle Güney Arabistan'da ortaya çıkan Rahmân inancının var olduğu tespit edilmiştir. Mekke'de yaşayan Arapların Yemen halkıyla ticari ve sosyal bağları nedeniyle Rahmân inancını kabul etmiş ve bu sözcüğü Allah manasında kullanmaya başlamışlardır. Cahiliye dönemi şairlerinden olan Sulâle b. Cundep, Hâtim et-Tâî ve Şenferâ'n; şiirlerinde Rahmân adını kullandıklarını ve bu adı Allah'ı belirtmek için kullandıklarını ifade eden deliller bulunmaktadır.⁹⁵ Misal olarak; Allah'a bağlılığını ifade etmek için 'Allah'ım emrine boyun eğdik, sen rahmânsın' ifadeleri verilmektedir.⁹⁶ Amir b. Atvare isimli bir şahsın kendi oğluna Abdurrahman ismini vermiş olduğu bilinmektedir. İçerisinde Rahman isminin geçtiği şiirlerden biri de Tay kabilesinin reisi meşhur Hatemi Tai'ye nispet edilmektedir.⁹⁷ Ayrıca ilâh ve rab sözcüklerinin çoğulu bulunmakta, ancak rahmân kelimesinin çoğulu olmadığından bu kelimenin tek bir ilah olan Allah'ı kastettiği açıkça belirtilmiştir.⁹⁸ Bu anlamda Cahiliye Araplarının en eski ve köklü inanç yapısını tevhit inancı oluşturmaktadır. Cahiliye devrinde Araplar putlarla birlikte birçok tanrıya tapmış ve bunların tümüne ayrı ayrı isimler vermişlerdir. Ancak taptikları ilahlar dışında hepsinden üstün olarak kabul ettikleri yüce yaratıcıyı ifade etmek için "Allah" lafızını da kullanmışlardır. Bununla beraber Araplar, يَا اللّٰهُ 'Ey Allahım' ve 'Ya Allah, Ey Allah'ım' manalarında kullanılan اَللّٰهُمَّ 'Allahumme' ifadelerine dualarında yer vermişlerdir. Bu durumda 'rahmân' lafzı gibi 'Allah' isminin çoğulunun olmaması, cahiliye dönemi Araplarının dini inanışlarında 'Allah ve Rahmân' isimlerinin bir olarak benimsenen Allah'ı kastettikleri görülmektedir.⁹⁹

⁹⁵ Taberî, Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr. *Câmi' u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Ahmed Muhammed Şakir, birinci baskı, 24 Cilt. Beyrut, Müessesetü'r-Risale, ts.

⁹⁶ el-Ya'kûbî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Tarihu'l-Ya'kubi*, s. 197, Müessesetu'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 2010.

⁹⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/38-39.

⁹⁸ Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", 104.

⁹⁹ Cevad Ali, "Mufasssal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam", 6/103.

Cahiliye dönemi Araplarının dualarının bazılarında, şiirlerinde ve atasözlerinde 'Allah' sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Cahiliye Araplarının tapmış oldukları birçok putları olmasına rağmen Allah adını verdikleri yüce bir yaratıcının varlığına inanmışlardır. Bunun en somut delili ise, Kuzey Arabistan'da yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan yazıtlarda Allah kelimesinin bulunmuş olmasıdır.¹⁰⁰

Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı ayetlerde Cahiliye Araplarının yerleri ve gökleri yaratıp,¹⁰¹ yağmur yağdırarak¹⁰² toprağa hayat veren bir yaratıcı olduğunun farkındaydılar ve bu yaratıcıyı 'Allah' olarak isimlendirmişlerdir.¹⁰³ Ayrıca zor ve sıkıntılı durumlarda Allah'a dua edip ondan yardım istemeleri,¹⁰⁴ bir iş yapıp başarmak için Allah adına yemin etmeleri,¹⁰⁵ hiçbir şeye muhtaç olmayan, insanlara görme ve işitme yetisi veren, kâinatı yöneten, mülkün yegâne sahibi, Mekke'nin ve Kâbe'nin Rabbi¹⁰⁶ olduğunu biliyor ve kabul ediyorlardı. Bütün bu göstergeler Cahiliye Araplarında net bir inancın olmadığını göstermektedir. Çünkü bir taraftan yaratıcının olduğuna inanıyor fakat aynı zamanda putlara da tapıyorlardı.

2.1.2. Ahiret İnançları

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette müşriklerin ahirete inanmayıp, inkâr ettiği¹⁰⁷ belirtilmiştir. Cahiliye Arapları, insanların yeniden dirileceğine inanmıyor ve bu durumu 'eskilerin masalları' olarak kabul ediyorlardı.¹⁰⁸ Ahiret inancını inkâr eden ifadelerle Cahiliye şiirlerinde de rastlanmaktadır. Örnek olarak; Cahiliye devrinde hayat sürmüş şairlerden biri olan Şeddâd b. Esved'in

¹⁰⁰ Watt, *H. Muhammed Mekke'de*, 30.

¹⁰¹ ez-Zuhruf 43/9.

¹⁰² el-Ankebût 29/63.

¹⁰³ Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", 105.

¹⁰⁴ Yûnus 10/22.

¹⁰⁵ el-En'âm 6/109.

¹⁰⁶ Kureyş 106/1-4.

¹⁰⁷ el-En'âm 6/29; en-Nahl 16/38.

¹⁰⁸ en-Neml 27/67-68.

şöyle bir dizesi bulunmaktadır. “Muhammed, beni yeniden diriltileceğimi söyleyerek mi korkutuyor” ¹⁰⁹ bu dizede insan ruhunun bedenden ayrıldıktan sonra yeniden dirilmesinin imkânsız olduğu dile getirilmiştir.

Müşrikler, öldükten sonra insanın dirilmesine, ahiret hayatının, cennet ve cehennem varlığına inanmıyorlardı. Yüce Allah, kıyamet günü müşrikleri huzurunda durdurup, ahiret hayatı gerçek miymiş diye soracak, onlar da itiraf etmek zorunda kalacaklardır.¹¹⁰ İnsanların dünyada gizli veya aşikâr bütün yaptıkları ve bütün sırları ortaya çıkacak herkes yaptığını amel defterinde yazılı bulacaktır.

Cahiliye dönemi Araplarında ahiret inancını inkâr etme yaygın olmasına rağmen öldükten sonra dirilme inancının olduğunu gösteren bazı deliller de bulunmaktadır. Örneğin; Cahiliye Dönemi Araplarının bazılarının ölen kişinin mezarı başına bir deve bağlayarak yem ve su vermeden ölüme terk etmişlerdir. Bu bağlamda ölen kişinin yeniden dirilip ölüme terk ettikleri deveye binip mahşer alanına gideceği inancına sahiptiler. Bazı Araplar ise ölen kişinin mezarının başına yiyecek ve giyecek gibi malzemeler bırakırlardı. Bunun sebebi ise ölen kişinin dirilip tekrar dünyaya döneceğine inanmalarıydı.¹¹¹ Bu durum Cahiliye döneminde homojen bir din algısı olmadığının göstergesidir.

2.1.3. İbadetler

Cahiliye Döneminde dini ibadetlerin yapıldığı en önemli yer Kâbe ve çevresiydi. Bu dönemde Hac ibadeti düzenli bir şekilde yerine getirilirdi. Hac mevsimini her yıl yaz ve ilkbahar aylarına denk getirirlerdi ve bu ayları ‘haram aylar’ olarak isimlendirirlerdi. Bununla beraber ‘haram aylarda’ birbirleriyle savaştıkları bu dönemi huzur ve barış ve içerisinde geçirirlerdi. Kabileler Kâbe’yi tavaf eder ve tavaf esnasında kendi putlarının önünde eğilir ve dua ederlerdi.¹¹² Cahiliye Döneminde müşrik Araplar birbirinden farklı putlara

¹⁰⁹ Bölükbaşı, “Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı”, 111.

¹¹⁰ el-En‘âm 6/27-30.

¹¹¹ Bölükbaşı, “Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı”, 111.

¹¹² Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘kûb İshâk b. Ca‘fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya‘kûbî, *Tarihü'l-Ya‘kubi* (Beyrut: Muessesetu'l-A'lemi li'l-Matbuat, 2010), 1/255.

taptıkları için tavaf sırasında farklı telbiyeler işitmek mümkün olmaktadır.¹¹³ Hac ibadeti esnasında sadece Kâbe'yi değil, taptıkları putları, putların içinde bulunduğu put evlerini de ziyaret ederlerdi. Çoğunlukla bu ziyaretlerini bayram şenliği havasında geçirirlerdi. Tapınaklar kutsal sayılır ve Tanrının evi olarak kabul edilirdi. Tapınaklarda bulunan putlara çeşitli hediyeler, güzel kollar sunulur, adaklar adanır ve hayvanlar kurban edilirdi.

Putlar Cahiliye Araplarının hayatlarının en değerli varlıklarıydı çünkü önemli bir karar almadan önce veya dünyevi arzuları ile ilgili isteklerinde danışacakları tek merci putlardı. Putlar hem onlara yol gösteren bir kılavuz hem de taptıkları değerli bir varlıktı bu yüzden herkesin evinde taptığı bir putu ve ayrıca putlar için put evleri bulunmaktaydı. Ayrıca Cahiliye Arapları önemli bir karar öncesi putlardan yardım dileyerek ve onların huzurunda fal okları çekerek günlük hayatta karşılaştıkları sorunlara çözüm ararlardı.

Ahmesî Arapları hac mevsiminde Arafat'a gitmemek gibi bir bidat uyduruyorlar. Yine Hill Arapları için hac esnasında ancak Ahmesilerden aldıkları elbiseler ile tavaf yapabilme kuralı da aynı şekilde uydurulmuş bidattir. Hac esnasında evlere arkadan girmenin iyilik olduğu hususu da Ahmesilerin ihdas ettikleri bidattir.¹¹⁴ Çünkü ahmesiler hac mevsiminde evlerin normal kapısından girmiyorlar ama ihtiyaçları olduğunda da evlere arkasından giriyorlar ve bunu bir iyilik olarak sayıyorlardı.

Cahiliye Döneminde güneşe tapan Araplar ise güneşi temsil eden putun bulunduğu tapınağa giderek güneşin doğuşu, tepe noktası ve batışı esnasında günde üç vakit dua ve ibadetlerini yerine getirirlerdi. İslamiyet'te bu üç vakit 'kerahet vakti' olarak adlandırılmış ve güneşe tapanlara benzememek için Müslümanların güneşin doğuşu, tepe noktası ve batışı sırasında namaz kılmaması kuralı getirilmiştir.¹¹⁵

¹¹³ el-Cevziyye İbn Kayyim, *Zâdu'l-meâd* (İstanbul: Polen Yayınları, 2006), 3/612.

¹¹⁴ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*, 175.

¹¹⁵ Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", 111.

Cahiliye Döneminde Arapların bir bölümü Hristiyan ve Yahudilerden etkilenip onların orucuna benzer bir oruç tutmuşlardır. Bu oruç ibadetinde yemek yemeden, su içmeden ve cinsel ilişkiden uzak durmuşlar ve ayrıca sessizce inzivâya çekilmişlerdir. Kureyş araplarının bir kısmı aşure orucuna benzer bir oruç tutmuştur. Cahiliye Döneminde görülen ve İslam inancıyla benzerlik gösteren diğer adetler ise erkek çocuklarının sünnet ettirilmesi, gusül almak ve ölünün yıkanıp kefenlenmesi ve defnedilmesidir. Bu inançları Cahiliye devri Araplarının bir kısmında görmek mümkündür.¹¹⁶

Cahiliye döneminde Arap halkı kabileler halinde yaşamakta ve aralarında siyasi yönden birliktelik olmadığı gibi tam olarak ortak bir inanca da sahip değillerdi. Çoğunlukla birbirleriyle savaş halindeydiler. Cahiliye Arapların ibadet anlayışı şu şekildedir: İnşa ettikleri put evlerinde ya da tapınaklarda adaklar adayıp, kurban keser ve dua ederlerdi.¹¹⁷ İnandıkların putun çevresinde dönerek tavaflarını gerçekleştirirler, secde edip tanrıların rızasını kazanmak için sadaka verirlerdi.

Cahiliye Araplarının yapmış olduğu bu gibi ibadetlerin amacı sağlıklı olmak, savaşlarda başarı elde etmek, para kazanmak ve ayrıca erkek evlat sahibi olmaktı fakat bu gibi kazanımları elde etmek için taptıkları putların kendilerine yardım etmeleri gerektiğine inanıyorlardı. Cahiliye Döneminde Araplar sadaka verme, kurban kesmek gibi ibadetlerini, dünyadaki isteklerine ulaşmak için yaparlardı ahiret inançları yoktu. Her şeyin yaşadıkları dünyada olup biteceğine inanırlardı öldükten sonra hesaba çekilebilecekleri gibi bir inanca sahip değillerdi.

Mekkeli müşriklerde, namaz oruç ve hac gibi hak dinden kalma ibadetler bulunmakta ancak aslî safiyeti bozulmuştu. Müşrikler, Kâbe'yi çırılçıplak tavaf ederler, tavaf esnasında ıslık çalıp el çırparlar, bunu ibadet sayarlardı.¹¹⁸ Ayette müşriklerin bu ibadet anlayışı eleştirilmekte ve bunun Allah katında

¹¹⁶ Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", 112.

¹¹⁷ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 2020, 71.

¹¹⁸ İsmail Karagöz, *Allah Kelamı Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve Kırık Meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 3/52.

değerinin olmadığı bildirilmektedir. İbadetler, anlamsız ve sadece şekilden ibaret değildir. İbadetin, Allah'a kulluk bilinci ve itaat şuuru, ihlâs ve huşu ile yapılması mühimdir.



İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN BAĞLAMINDA CAHİLİYE DÖNEMİ

1. Allah Tasavvuru

Allah kelimesinin etimolojisi üzerinde İslâm âlimleri, Arap dili uzmanları ve müsteşrikler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kelimenin herhangi bir kökten türemiş olmayıp sözlük anlamı taşımadığı bilinmektedir. Allah, hakikî mâbudun özel ismini teşkil etmektedir. Genellikle sözlükte bir anlamı olsa bile hakikî mâbuda isim olunca bu anlamı kaybettiği ifade edilmektedir.¹¹⁹ Bununla beraber onun farklı köklerden türemiş olabileceğini ifade edenler de vardır. Bu ikinci grubun görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

a) İlâh kelimesinden türemiş olup başına ek getirilerek el-ilâh şeklinde dildeki yerini almıştır. Dile kolaylık sağlamak maksadıyla asıl kelimenin hemzesi kaldırılmış ve Allah tarzında okunmuştur. İlâh kelimesi ise “kulluk etmek” mânasındaki elehe-ye’lehu veya “gönülden bağlanıp sığınmak, şaşkınlık içinde kalmak,” anlamındaki elihe-ye’lehu ve velihe-yevlehu kökünden türemiş bir masdar olup “tapınılan, gönülden bağlanılıp sığınılan, yüceliğinin karşısında hayrete düşülen,” mânalarını ifade eder. Fakat ilâh, hakikî mâbud için olduğu gibi bâtil tanrılar için de kullanılmıştır.¹²⁰ b) “Gizlenmek” anlamındaki lâhe-yelîhu kökünden türemiş olup “duyu idrakinin ötesinde bulunan” demektir. Lâh kelimesinin başına ek getirilerek lâmlar birleştirilmiş ve Allah kelimesi elde edilmiştir. c) Daha çok yabancı yazarların benimsediği telakkiye göre Allah lafzı, Câhiliye Arapları’nın putlarından olan el-Lât (اللات) veya Ârâmîce elâhâ (الاه) kelimelerinden alınmıştır.¹²¹

Allah kelimesinin etimolojisi hakkında ileri sürülen farklı görüşler ve iddialar bir arada değerlendirildiği takdirde kelimenin zengin anlamlı ve Arapça asıllı ilâh lafzından türemiş olduğu kanaati ağır basmaktadır.

¹¹⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, ‘“elh”’ md.

¹²⁰ Ebû’t-Tâhir el-Firûzâbâdî, (İstanbul, 1305 1304), “el-Okyânusü’l-basît fi tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît”, ““elh”” md.

¹²¹ İbn Manzûr, “Lisânü’l-Arab”, elh md.

Allah kelimesi İslâm öncesi Arap dili ve edebiyatında “ilâh, tanrı” anlamında kullanılmış ise de İslâmî nasların Allah kavramıyla münasebeti yok denemek kadar azdır.¹²² İslâm âlimleri bu kelimenin tanımını şu şekilde yapmışlardır: “Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâayık bulunan zâtın adıdır.” Tarifteki “varlığı zorunlu olan” kaydı, Allah’ın yokluğunun düşünülemediğini, var olmak için başka bir varlığın desteğine ihtiyaç duymadığını “bütün övgülere lâayık bulunan” kaydı ise aşkınlık ve yetkinlik ifade eden isim ve sıfatlarla nitelendiğini belirtmektedir. Allah kelimesi İslâmî naslarda bu tanımın özetlediği bir kavram haline gelmiş, hakikî mâbudun ve tek yaratıcının özel adı olmuştur. Bu sebeple O’ndan başka herhangi bir varlığa ad olarak verilmemiştir.¹²³ Arap dilinde ve bu lafzı kullanan diğer müslüman toplumların dillerinde herhangi bir çoğul şekli de oluşmamıştır.

Allah inancı, imanî bir konu iken Allah tasavvuru tamamen inanç konularını içermeyip inanca dair yapılan düşünce açıklamalarıdır. Bu tasavvurun oluşmasında psikolojik ve sosyolojik birçok faktörün etkisi vardır. “Allah inancı” her insanın fitratında var olan bir duygudur. Kişinin bu duyguyu besleyip tevhid inancına göre şekillendirmesi gerekmektedir.¹²⁴

“Allah tasavvuru” konusu İslâm’ın temelini oluşturan tevhid akidesinden Bakara sûresi 255. Ayetinde bahsedilmektedir. İslâm’ın “Allah tasavvuru” konusunun en öz haliyle anlatıldığı Âyete’l Kürsî de tevhid inancından Allah’ın zatında ve sıfatlarında bir ve tek oluşu “hayy” oluşu yani diri ve canlı olması, cihanı idare eden en üstün, en yüce varlık olması “kayyûm” olduğu bildirilmektedir.¹²⁵ Kişinin Allah tasavvuru ne kadar üst derecede mükemmel olursa olsun bu düşünceler nakıs kalmaktadır ve bu duygu ve düşünceler Allah değildir. Allah bu tasavvurlardan daha yüce daha üstün bir varlıktır. İnsan zihninden

¹²² Bekir Topaloğlu, “Allah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/471.

¹²³ Meryem 19/65.

¹²⁴ Coşkun, İbrahim, *Molla Ahmet Cezeri’nin Vahdet-İ Vücutcu Allah Tasavvuru Ve Hoşgörücü Kişiliği*, s. 562, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uluslararası Şırnak Ve Çevresi Sempozyumu, Şırnak, 2010.

¹²⁵ Oral, Osman, *Fahreddin Râzi’ye Göre Âyetü’l-Kürsî’de Allah Tasavvuru ve Tevhid Sorunu*, s. 222, SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of Social Science, cilt: IV, sayı: 18, Yozgat, 2017.

geçen bilgiler kısıtlı olduğu için tam anlamıyla idrak etmek, tasavvur etmek mümkün değildir.¹²⁶ Mü'min bir kimse vahyi esas kaynak olarak alıp Allah'ı tasavvur etmeye çalışır.¹²⁷

Kur'ân, Allah lafzını kullandığında Araplar yabancılik çekmemiştir.¹²⁸ Çünkü Allah inancı ilkel dinlerde ve diğer inanç sistemlerinin hemen hepsinde vardır. Türkler'in kısa zamanda ve kitleler halinde İslâm dinini benimselelerinde onların eski inançları ile İslâm'daki Allah'ın birliği arasında yakınlık görmelerinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Dinler tarihi alanında yapılan araştırmalar, ilkel inanışlarda Allah'ın birliğine dayalı bir telakkinin bulunduğu, politeizmin bir sapma olarak sonradan ortaya çıktığını dile getirmektedir.¹²⁹

Kur'ân-ı Kerimde İslam öncesi Arapların puta taptıkları açıkça bildirilmektedir.¹³⁰ Her kabilenin ayrı bir putu olmakla birlikte bütün putların üzerinde yüce bir tanrı bulunduğu inanmaktadırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de Arapların inanışlarıyla ilgili olarak şunlar zikredilmektedir; "Allah", "alîm" ve "azîz" diye isimlendirdiği bu yüce tanrının kendilerini ve bütün kâinatı yarattığına, güneşi ve ayı belli bir nizama bağladığına, yağmur yağdırmak suretiyle yeryüzünü canlıların beslenmesine elverişli hale getirdiğine inandıklarını haber vermektedir.¹³¹ Ayrıca onların bu Allah adına yemin ettiklerini¹³², hayatlarının sıkıntılı ve tehlikeli dönemlerinde O'na sığındıklarını¹³³ ve O'nu Kâbe'nin ve Mekke'nin rabbi olduğunu kabul ettiklerini¹³⁴ ifade etmektedir. Yine Kur'an, Câhiliye Arapları'nın bu yüce tanrı (Allah) inancının yanında putlara tapmalarının, putların kendilerini Allah'a yaklaştıracığı ve O'nun nezdinde kendilerine

¹²⁶ Akyüz, Züleyha, *Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru*, s. 12, (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

¹²⁷ Yılmaz, Semra Ayaz, *İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru, İstanbul İli Esenler İlçesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

¹²⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. Mehmet Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 89.

¹²⁹ Topaloğlu, "Allah", 2/473.

¹³⁰ en-Necm 53/19-20.

¹³¹ el-En'âm 6/109; en-Nahl 16/38.

¹³² el-En'âm 6/109; en-Nahl 16/38.

¹³³ el-En'âm 6/40-41; Yûnus 10/22.

¹³⁴ Kureyş 106/3

yardımcı ve şefaathçi olacağı kanaatine bağlı olduğunu haber verir.¹³⁵ Bu bilgiler ışığında Arapların Allah'ı bildiği ve tanıdığı hatta en yüce ilah olarak kabul ettiğini görmekteyiz.

Kur'ân-ı Kerim Allah ismini kullanmaya başladığında, o dönemin Araplarını Tanrı'nın yeni bir ismiyle tanıştırmış olmuyor. Hz. Muhammed, muhaliflerine Allah adına hitap ettiğinde, başka bir izaha gerek olmadan yapıyordu. Çünkü bu ismin onların zihninde önemli bir karşılığı olduğunu biliyordu. Allah kelime, soyut anlamıyla bütün Arap kabilelerince ortaklaşa biliniyordu. İslam öncesi zamanlarda, her bir kabilenin genellikle uygun bir isimle bilinen kendi yerel putu vardı. Dolayısıyla başlangıçta her kabile, kendi yerel putuyla, bilinen manada Tanrı'yı kastetmiştir. Allah ismi, cahiliye ve İslam'da ortak olarak kullanılmaktadır.¹³⁶

İslâm öncesi Araplar'ı bazı dualarında, deyim, atasözü ve özellikle şiirlerinde Allah kelimesini oldukça fazla kullanmışlardır.¹³⁷ Dolayısıyla, Allah kelimesinin cahiliyedeki temel anlamı olduğunu söyleyebiliriz. Bazı yazarlar da Câhiliye Arapları'nda tesbit edilen yüce tanrı inancının yahudi ve hristiyanların tesiriyle oluştuğunu öne sürmektedirler.¹³⁸ Temelde tek tanrı inancına dayanan Hristiyanlık ve Yahudiliğin bu tür etkileri teorik olarak mümkün görünmektedir. Ancak İslâm öncesi Araplar'ının yabancı etkilere açık olabilecek bir din arayışından uzak bulunmaları bu görüşün doğruluğunu azaltmaktadır.

Cahiliye dönemi Arapları arasında Allah kelimesinin ilişkisel anlamının gelişmesi sorunu üç farklı açıdan incelenmektedir: İlki, tamamen Araplara özgü olan pagan Allah kavramıdır. Cahiliye dönemi Araplarını kelimeyi kendilerine özgü yoldan anlayarak Allah hakkında konuşmuşlardır. İkincisinde cahiliye döneminin Yahudi ve Hristiyanlarını, Allah kelimesini kendi Tanrılarını kast edecek şekilde kullanmışlardır. Bu bağlamda Allah, monoteist bir Tanrı

¹³⁵ Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/3.

¹³⁶ Atik, Kemal, *Kur'ân'a Göre Tanrı Tasavvuru*, s. 13, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7, 2006.

¹³⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/110.

¹³⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 99-105.

kavramı olan Kitab-ı Mukaddesin Tanrısıdır. Sonuncusu ise, pagan Arapları Hristiyan ve Yahudi olmayan cahiliye dönemi Araplarını Kitab-ı Mukaddes'teki Tanrı kavramına Allah dediği görülmektedir.¹³⁹ Bu durumda Allah kelimesi İslamiyet'ten önce Araplar arasında ve İslamiyet'ten sonra Kur'ân'da ortak bir lafız olarak kullanılmıştır.

1.1. Cahiliye Araplarının Allah tasavvuru

Cahiliye Araplar'ının dinî hayatında müşahede edilen yüce Allah tasavvuru Hz. İbrâhim'den kalan Hanîf dinine dayandırmak daha isabetli olacaktır. Nitekim Hz. Muhammed'in ve daha birçok Arap kabilesinin soyu İbrâhim'in oğlu İsmâil'e uzanmaktadır. Hz. Muhammed, ebedî kurtuluşu amaç edinen evrensel çağrısını Hanîf inancı üzerine oturtmuştur.¹⁴⁰ Kur'ân-ı Kerîm, İbrâhim'in ehl-i kitap veya müşrik değil Allah'ı bir tanıyan bir Müslüman (hanîf) olduğunu kesin bir dille belirtmiştir.¹⁴¹ Hidayet ve kurtuluşun sadece İbrâhim'in dinine uymakla gerçekleşebileceğini beyan etmiş, hem Hz. Peygamber'e hem de ehl-i kitap ve müşriklere bu dine uymalarını emretmiştir.¹⁴² Hz. Peygamber de tebliğ ettiği dinin Yahudilik veya Hristiyanlık değil bir tek tanrıcı din olduğunu¹⁴³ ve Allah katında makbul sayılacak dinin bu niteliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁴

Tüm semavî dinlerin değerlendirmesine göre peygamberler içerisinde önemli bir yeri olan Hz. İbrâhim'in dinine bağlı kalan tek din, son peygamber Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği İslâmiyet'tir.¹⁴⁵ Hz. Muhammed'in peygamber olmadan evvelki dinî hayatı ve ilk muhataplarının gönüllerinde yatan inanç da bu dine yakındı. O evrensel çağrısını bu inanç üzerine yerleştirmiş ve bundan dolayı muvaffak olmuştur.

¹³⁹ Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 155.

¹⁴⁰ Topaloğlu, "Allah", 2/471.

¹⁴¹ Âl-i İmrân 3/67.

¹⁴² M. Fuâd Abdülbâki (Kahire: Metâbi'u's-Şa'b, 1950), "el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm", hanîf md.

¹⁴³ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, çev. Rifat Oral - Süleyman Sarı (Konya: Ensar Yayıncılık, 2005), 6/5/266.

¹⁴⁴ Buhârî, "İmân", 29; Tirmizî, "Menâkıb", 32.

¹⁴⁵ Cevad Ali, "Mufasssal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm", 6/551.

Cahiliye Arapları Hz. İbrahim'in dinine mensup muvahhit insanlardı. Daha sonra zaman içerisinde sapmaya ve şirk koşmaya başladılar dinden uzaklaştılar. İslam tarihi kaynaklarına bakıldığında, burada cahiliye Araplarının dinle ciddi bir ilişkisi olmayan, putlara bağlı ve onları hayatlarının merkezine yerleştiren Allah'ı çok fazla hayatlarının içerisine karıştırmayan dalalet ve sapıklık içerisinde olan bir toplum olarak resmedilmektedir.¹⁴⁶

Hz. Muhammed'in birinci derecede muhatap olduğu Ahmesi Arap düşüncesinin merkezinde kesin olarak Allah vardır. Hatta cahiliye putperestliğinin kısmen Allah'a aşırı ta'zimden, bu ta'zim düşüncesinin zaman içerisinde ifsad olmasından kaynaklandığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Fal okları uygulaması, Ahmesinin önemli bir iş yapacağı zaman Allah'a danışarak yapması icat edilmiş bir uygulamadır.¹⁴⁷ İslam öncesi dönemde de Allah cahiliye Arabının düşüncesinde en yüce, en hürmet görülen yeredir. Hatta Alah'ı o kadar yüceltmişler ki her sıradan insanın ona ulaşamayacağını düşündüklerinden, ona ulaşabilme mertebesine sahip araçlar ihdas etmişlerdir.

Cahiliye Araplarının Allah'a inandıkları, Kur'an'da birçok yerde açık bir şekilde geçmektedir.¹⁴⁸ Dolayısıyla Hz. Peygamberle onların arasındaki mücadele Allah'a neden inandıkları konusunda değil, Allah'a nasıl inandıkları konusundadır. Onlar Allah'a inanıyorlar fakat kendilerine göre şirk olmayan, fakat Allah'ın bunu şirk olarak tavsif ettiği bir şirk hali içerisindeyler.¹⁴⁹

Sonuç olarak, cahiliye Araplarının mülkünde ortağı olmayan bir Allah'a inanmakta ve ona ibadet etmektedirler. Fakat zaman içerisinde gerek siyasi ve iktisadi etkenler gerek diğer bazı din ve inançlardan etkilenmiş olmaları ve gerekse de dinde aşırı giderek bazı bidatler uydurmaları sonucu dini amellerinin ve inançlarının içerisine şirk karışmıştır. Fakat cahiliye şirki, genelde ya siyasi sembollerin tazimi ya dinsel şahsiyetlerin yüceltilmesi ya da çeşitli gök cisimleri, ağaç ve kayalıklar gibi tabiat varlıklarına günümüzde olduğu gibi dinsel

¹⁴⁶ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 160.

¹⁴⁷ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*, 175.

¹⁴⁸ ez-Zuhruf 43/9.

¹⁴⁹ en-Nahl 16/35.

anlamlar yükleyerek bir nevi ibadet edilmesi şeklinde olmuştur.¹⁵⁰ Fakat bu inanç ve amellerine rağmen tazim edilen hiçbir şeyi Allah seviyesinde bir ilah olarak görmemişlerdir. Çeşitli yorum biçimleriyle Allah inançları içerisinde bir alan açarak putlarını oraya yerleştirmişlerdir.

2. MÜŞRİKLERİN ALLAH HAKKINDA OLUMLU İNANÇLARI

2.1. Allah'ın Varlığını Kabul Etmeleri

Mü'minûn sûresinin 84-87. ayetlerinde Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ

“Ey Peygamberim! De ki: Eğer biliyorsanız söyleyin, yer ve yerde bulunanlar kimindir? “Allah’ındır” diyecekler. De ki: Öyle ise düşünmeyecek misiniz? Düşünün. De ki: Yedi kat göğün Rabbi ve büyük Arşın Rabbi kimdir?” “Allah’ındır” diyecekler. Müşriklere de ki: Öyle ise Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız? Sakının.

Peygamberimizin ilk muhatapları olan Mekke halkının Allah’ın varlığını ve bir kısım özelliklerini bildikleri, ancak akıllarını kullanmadıkları, düşünmedikleri, batıl inanç, haram ve günahlardan sakınmadıkları, haktan uzaklaştıkları bildirilmekte, hem de soru cevap yöntemi ile müşrikler ikna edilmeye çalışılmaktadır.

Mekkeli müşrikler, Allah’ın varlığını bilmelerine rağmen aciz putların ilah olamayacağını, Allah’ın ölen insanları diriltmeye gücünün yetmeyeceğini, İslam’ın hak din, Kur’ân’ın Allah sözü olduğunu düşünmüyorlardı. أَفَلَا تَذَكَّرُونَ “Düşünmeyecek misiniz” soru cümlesi, müşriklerin hem düşünmediklerini, hem düşünmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Müşrikler, putlara tapmaktan, Peygamberi, Kur’ân’ı ve ahiret hayatını inkâr etmekten, haram ve günahlardan sakınmıyorlardı. أَفَلَا تَتَّقُونَ Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız” soru cümlesi bu anlamı ifade etmekte, sakınmaları gerektiğini beyan edilmektedir. Bir insanın muttaki olabilmesi için

¹⁵⁰ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*, 182.

iman etmesi, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmesi gerekir. İnsan ancak bu şekilde kendisini ahiret azabından korumuş olur.¹⁵¹ Müşrikler, أَفَلَا تَتَّقُونَ cümlesi ile takva sahibi olmaya ve kendilerini ahiret azabından korumaya davet edilmektedir.

Kur'an, Allah'ın varlığını âlemin var olma nedeni olarak ortaya koymuştur.¹⁵² Allah'ın birliğini inkâr etmelerinden dolayı müşriklere sorular yöneltilmiştir.¹⁵³ Müşrikler kendilerine beyan edilen sorulara herkes tarafından bilgisizlikleri ortaya çıkmasın diye bu sorulara olumlu cevap vermek durumunda kalmışlardır.

Müşrik Araplar, Allah'ın varlığını ve birtakım özelliklerini kabul etmelerine rağmen atalarının inancından vazgeçmemişler, hata ve günah işleme konusunda ısrarcı olmuşlardır. İtaate yanaşmamışlar ve Allah'a muhalefet etmekten çekinmemişlerdir. Kâinatı yaratanın Allah olduğunu bildikleri halde kibre kapılıp aldanmışlardır.¹⁵⁴ Kur'ân'da Yüce Allah'ın rububiyeti, vahdaniyeti, sonsuz kudret ve egemenliği müşriklere anlatılmaya çalışılmıştır.¹⁵⁵ Bu bilgilere rağmen hak din olarak İslam'ı kabul etmeyip putlara tapmaya devam etmişlerdir. Oysaki Yer kürede ve yerde bulunanların hepsi Allah'ındır.

2.2. Allah'ın Yaratıcı Olduğunu Kabul Etmeleri

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

Ey Peygamberim! Andolsun, eğer müşriklere, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” Diye sorsan, kesinlikle “Onları çok güçlü, her işinde galip ve her şeyi çok iyi bilen Allah yarattı” derler.¹⁵⁶

¹⁵¹ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 5/57-58.

¹⁵² Furat Akdemir, *Vahyin Allah Tasavvuru* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 85.

¹⁵³ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şihâne (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423), 2/402.

¹⁵⁴ es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, 10/76-77.

¹⁵⁵ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/144, tahkik, Hişâm Semîr elBuhârî, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

¹⁵⁶ ez-Zuhurf 43/9.

Gökleri ve yeri yaratan yüce Allah'tır. "Gökler" ile maksat, yıldızlar, Ay, Güneş, "arz" ile maksat, üzerinde yaşadığımız ve Güneş'in uydusu olan gezegendir.¹⁵⁷ Gökleri, yeri, ikisi içerisinde ve arasında bulunan bütün varlıkları yaratan, yok iken var eden yüce Allah'tır. Müşrikler de bunu biliyor ve kabul ediyorlardı.

Müşrikler, azîz ve alîm olan Allah'ın yarattığını kabul edip ikrar etmelerine rağmen Allah'ın yanında başka varlıklara da ibadet etmişlerdir. Yüce Allah önceden yarattığı şeyleri tekrar zikretmek sûretiyle anlamaları için delil sunmuştur.¹⁵⁸ Bu ayette Mekkeli müşriklerin yüce Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı, Allah'ın aziz ve alîm sıfatlarını bildikleri beyan edilmektedir.

Metin ve meâlini yukarıda verdiğimiz Zuhruf sûresinin dokuzuncu ayetinde yüce Allah'ın üç sıfatına vurgu yapılmıştır: Birincisi "halk-yaratma" sıfatı, ikincisi üstün, her işinde galip şerefli ve değerli anlamına gelen "el-azîz" ismi, üçüncü sıfat olarak her şeyi çok iyi bilen anlamında "el-alîm" ismidir.¹⁵⁹

Kâinatın yegâne sahibi, her şeyi en ince ayrıntısına kadar yaratan Yüce Allah'tır.¹⁶⁰ Azîz ve alîm olan yüce Allah, mükemmel yaratmaya kâdirdir

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّيهِ أَوْ أَرَادَنِيَ بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِي قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ

"Ey Peygamberim! Andolsun, eğer sen müşriklere, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" Diye sorsan, kesinlikle, "Allah yarattı" derler. Onlara de ki: Ne dersiniz? Allah'tan başka taptığınız putlar eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Kaldıramazlar. Veya Allah bana bir rahmet dilese, onlar O'nun rahmetini tutup engelleyebilirler mi?" Engelleyemezler. Onlara de ki: Allah bana yeter. Tevekkül edenler, ancak Allah'a tevekkül ederler, O'na güvenirler. Zümer sûresi 38.

¹⁵⁷ İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 560.

¹⁵⁸ Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Tefsîru'l-kebîr/Mefâtîhu'l-gayb*, 27/196, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.

¹⁵⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 19/500.

¹⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 17/90-91.

Ayetinde vurgulandığı gibi müşriklere sorular yöneltilmiş onların vereceği cevaplardan bahsedilmiştir. Allah'ın verdiği hayra da şerre de engel olacak hiçbir kimse yoktur. Allah'a güvenip en yüce yaratıcıya dua edenler bu güvence altına alınmıştır. Ayette **كَاشِفَاتُ** ve **مُمْسِكَاتُ** kelimelerinin müennes kullanımı onların tanrılarının acizliğini belirtmek içindir.¹⁶¹

Mekkeli Müşrikler gökleri ve yeri Allah yarattığını bilmelerine ve kabul etmelerine rağmen kendilerine hiçbir yarar ve zarar sağlamayan putlara tapmaya devam etmekteydiler. Zümer sûresinde Allah'tan başkasına güvenilmeside sadece O'na kulluk edilmesinden bahseder.¹⁶² Yaratma ile ilgili soru çok açık ve net olduğu için müşrikler, Allah'ın yaratıcılığını mecburen kabul etmek durumunda kalmışlardır. Düşünmek istemedikleri için müşrikler gerçeği anlamada zorlanmışlardır.¹⁶³

Mekkeli müşrikler, Allah'ı bildikleri halde O'ndan başka ilah kabul ediyorlardı **فَأَنى يُؤْفَكُونَ** “Nasıl haktan çevriliyorlar”¹⁶⁴ cümlesi, müşriklerin ve onların konumunda olanların, Allah'ın varlığını ve yaratıcı olduğunu bildikleri halde nasıl Allah'tan başka ilah kabul ediyorlar, nasıl Allah'tan başkasına tapıyorlar anlamındadır.¹⁶⁵ Soru bilgi almaya yönelik değil, kınamaya ve yanlışlığı bildirmeye yöneliktir.

Arap müşrikleri kâinatın yegâne yaratıcısı olarak Allah'ı kabul etmelerine rağmen bir yandan da kendilerine hiçbir fayda ve zararı olmayan, yaratma özelliği olmayıp kendileri de yaratılmış olan putlara inanmaya devam etmişlerdir. Oysaki üzerinde yaşadığımız yer küreyi, yeryüzünde ve yeraltında bulunan bütün varlıkları yaratan, yaşatan ve yöneten yüce Allah'tır.

¹⁶¹ Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envârü't – tenzîl ve esrârü't – te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 5/43.

¹⁶² et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. kesîr b. el-Âmülî Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân Fî-Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Hicr, 1422–2001), 20/212.

¹⁶³ Es-Süyûtî, İmam Celaleddin, *Ed-Dürri'l-Mensur fî tefsîr bil Me'sur*, 6/235. Ocak Yıyancılık, cilt 16, birinci baskı, 2012.

¹⁶⁴ el-Ankebût 29/61.

¹⁶⁵ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 7/68.

2.3. Allah'ın Yağmur Yağdıran Olduğunu Kabul Etmeleri

وَالَّذِينَ سَأَلَتْهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

“Ey Peygamberim! Andolsun eğer müşriklere, gökteki buluttan yağmuru yağdıran ve yağmur suyu ile ölümünden, kurumasından sonra yeryüzünü diriltip canlandıran kim diye sorsan kesinlikle Allah derler. Onlara de ki: Her türlü övgü Allah'a mahsustur fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar.”¹⁶⁶

Müşrikler gökten yağmuru yağdıranın Allah olduğunu bilmelerine rağmen Allah ile beraber başka varlıklara tapmalarına binaen kendilerine bunca nimeti verenin asıl sahibini düşünmeleri için uyarı amaçlı sorular sorularak düşünmeleri amaçlanmıştır. Yağmurun oluşmasında Güneş ışığından atmosfer tabakasına kadar bütün birleşenler bir araya gelip yer çekiminin etkisiyle yeryüzüne yağmur olarak inmektedir. Bu oluşumu yapabilen tek varlık Yüce Allah'tır. Yağmur sayesinde çeşit çeşit bitkiler hayat bulmaktadır. Su ile kuruyan bitkileri yeniden yaratan Allah'tır. Toprağı bitki yetiştirecek özellikte yaratan, yağmuru yağdıran, bitkilerin tohumlarını var eden yüce Allah'tır.

Allah'ın yağmur yağdırıp kuraklıktan insanları koruması gücünün kudretindendir.¹⁶⁷ Bunca delile rağmen onların çoğu düşünüp aklını kullanmamışlardır.

Kuruyan bitkilerin yağmur ile yeniden yetişmesinde, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşriklere uyarı vardır. Nasıl kurumasından sonra Allah bitkileri yeniden yetiştiriyorsa ölümünden sonra da insanları yeniden diriltecektir. Allah'ın yağmur ile bitkileri yetiştirmesi beyan edildikten sonra قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ “el-hamdü lillah de” emrinin gelmesi, nimetlere şükredilmesi gerektiğini

¹⁶⁶ el-Ankebût 29/63.

¹⁶⁷ Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/387, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara.

ifade eder.¹⁶⁸ Nimetlere karşı el-hamdü lillah denilmesi gerekir. Allah'ın müşriklere göstermiş olduğu alametlerden dolayı 'hamd Allah'a özgüdür' demeleri gerekir. Müşrikler bu alametler karşısında tezatlığa düştüklerinin farkında değillerdir.¹⁶⁹

Kur'an'da aklın kullanılması teşvik edilmiştir. Akıl, insanın rehberidir. Aklını kullanan insan, kendisinin ve kâinatın kendi kendine var olmadığını ve boş yere yaratılmadığını anlar ve yaratıcıyı bilir ve iman eder. "Akıllarını kullanmazlar", Allah'ın birliğine ve kıyamet kopunca insanların dirileceğine dair delilleri düşünmezler anlamındadır.

Allah'ın azametini ve gücünü göstermek amaçlı müşriklere yöneltilmiş bir uyarı¹⁷⁰ olarak yeryüzünde insanoğluna verilmiş en büyük rızık olan suyun çekilmesi halinde tekrar yaratabilecek olanın Allah olduğunu bilmelerine rağmen başka ilahlar edinen müşrikler yanlış yolda olduklarının farkına varmaları için düşünmeye davet edilmiştir.

2.4. Allah'ın Hak ve Adaletle Hükmettiğini Kabul Etmeleri

وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

"Allah, hak ve adalet ile hüküm verir. Müşriklerin Allah'ın dışında ilah diye taptıkları putları hiçbir şeye hükmedemezler. Şüphesiz sadece Allah, her sözü çok iyi işiten ve her şeyi çok iyi, görendir."¹⁷¹

Mekkeli müşriklerin ilah olarak kabul ettikleri putlar hiçbir şeye karar veremezler. Çünkü onlar cansız varlıklardır, hareket etme, görme, duyma, işitme gibi özelliklerin hiçbirisi yoktur. Hiçbir konuda bilgi sahibi olmayan, düşünme karar verme özellikleri olmayan putlar ilah olarak da kabul edilemez.¹⁷²

¹⁶⁸ Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 5/562-563.

¹⁶⁹ el-Mahallî, Celaleddin, *Celâleyn Tefsiri*, 1/403, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

¹⁷⁰ Karaman, Hayreddin Çağrı ve Dönmez, Mustafa, Gümüş, İbrahim Kâfi, Sadreddin, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/425-426, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

¹⁷¹ el-Mü'min 40/20.

¹⁷² Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 6/576.

Hiçbir konuda hüküm verme yetkilerine sahip olmamalarına rağmen Mekkeli müşrikler Allah'ın yanında başka ilahlara tapmaya devam etmişlerdir. Hâlbuki müşriklerin gizli açık yaptığınız bütün amelleri gören, bilen her şeye kâdir olan yüce Allah'a iman etmeleri konusunda uyarılmışlardır.¹⁷³

Mü'min sûresinde geçen "kadâ" (الْقَضَى) kelimesini âlimler emretmek manasında kullanmışlardır. Allah, hak ile emretti anlamında yorumlamışlardır. Allah'tan başka taptığınız ilahlar hükmetmeye kadir olmadığı halde neden Allah'tan başkasına kulluk yaparsınız?¹⁷⁴ Denilerek müşrikler uyarılmıştır.

"Allah, hak ile hüküm verir" derken iki farklı anlam kastedilmektedir. Birincisi Allah dünyada hak ile hüküm verir. İkincisi Allah ahirette hak ile hüküm verir. Ahiretteki hüküm vermekten kasıt şefaet etme yetkisidir. Kendilerine şefaetçi olur ümidiyle Allah'tan başkasına kulluk etmektedirler. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerimde Allah şefaet etme yetkisini kendisinden razı olduğu kullarına vereceğini buyurmaktadır.¹⁷⁵ Allah kullarının gizli aşikâr bütün hallerini bildiği için Allah'ın hak ve adaletle hükmedeceği inancı Allah'tan daha fazla korkmayı gerektirdiği gibi aynı zamanda suçlu olanları uyarı mahiyetinde daha fazla dikkat etmeleri gereken bir husustur.¹⁷⁶

Allah, adalet ile hükmeder. Allah, yapılan iyiliğe iyilikle, yapılan kötülüğe kötülükte karşılık vermeye kadirdir.¹⁷⁷ Burada kötülükten kasıt şirk ve inkâr gibi fiilleri işleyen kimselere yaptıklarından dolayı cezaya çekilirken iman ve itaat gibi iyilikleri yapanlara da daha güzeliyle yani cennetle mükâfatlandıracaktır.¹⁷⁸ Allah'ı bırakıp başka varlıklara tapanların ilahlarına onlar hükmedemez ifadesinin söylenmesinin sebebi onların ilahlarını alaya almaktır.¹⁷⁹

¹⁷³ et-Taberî, İbn Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/304, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 7. İstanbul.

¹⁷⁴ el-Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ali Haydar Ulusoy (İstanbul: Dârü'l-Mizân, 2006), 13/32.

¹⁷⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/32-33.

¹⁷⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/53.

¹⁷⁷ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *Kur'âni'l-Azîm*, 7/443, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 40, İstanbul.

¹⁷⁸ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 7/443.

¹⁷⁹ es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't tefâsir*, 3/98, Yeni Şafak Yayınevi, cilt 3, 1995.

Allah, hükmü hakkaniyet ile olmakta iken Mekkeli müşriklerin Allah'ın dışında ilah olarak kabul ettiği varlıklar hiçbir şeye güçleri yetmeyip hiçbir konuda müspet ya da menfi karar verme yetkisine sahip değildir. Çünkü müşriklerin ilah olarak kabul ettiği varlıklar Allah'ın hükmü ile yenilgiye uğratılmıştır.¹⁸⁰ Allah-u Teâla gerek bireysel gerekse toplumsal hayatta kanun koyucudur.¹⁸¹

Allah'ın koymuş olduğu kurallara uyup emirlerini yapıp yasaklarından kaçınanlar için ahirette adaletli bir şekilde yargılayıp, hükümlerine uyanları mükâfatlandırıp uymayanları ise cezalandıracaktır. Putperest müşriklerin tanrı diye taptıkları cansız varlıklar hüküm verme yetkisine bile sahip değilken onlara tapmanın yersiz olduğuna vurgu yapılmıştır.

2.5. Kâbe'nin ve Mekke'nin Rabbi Olduğunu Kabul Etmeleri

لَا يَلَافُ قُرَيْشٌ . إِيْلَافَهُمْ رَحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ . فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ . الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ

“Ey Peygamberim! Rabbin, senin kabilen Kureyş'i ısındırdığı, onları kışın Yemen'e ve yazın Şam'a yaptıkları ticarî amaçlı yolculuğa alıstırdığı için bu ev Kâbe'nin sahibi Allah'a kulluk etsinler. O Allah ki, onların açlığını giderdi ve onları korkudan emin kıldı.”¹⁸²

Kureyş sûresinde geçen “Rab” kelimesi Allah'ın en güzel isimlerinden biridir. Yaratmış olduğu bütün varlıkları terbiye eden, eğiten ve kâinattaki her şeyin yegâne sahibi anlamına gelmektedir. Ayette geçen هَذَا الْبَيْتِ ifadesinden maksat Kâbe'dir. Kâinatta ilk ibadet edilen mekân olup Yüce Allah tarafından yeri Hz. İbrahim'e bildirilerek oğlu Hz. İsmail ile birlikte Kâbe, yeniden inşa edilmiştir.¹⁸³

¹⁸⁰ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/523, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.

¹⁸¹ Karaman, Hayreddin, Çağrı, Dönmez, Mustafa, Gümüş, İbrahim Kâfi, Sadreddin, *Kur'an Yolu*, Türkçe Meal ve Tefsir, 4/646-650, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

¹⁸² Kureyş 106/1-4.

¹⁸³ el-Bakara 2/127.

Allah'ın bahşetmiş olduğu sayısızca nimete karşılık O'na iman ve ibadet etmek gerekir. Özellikle Allah'ın kureyş halkına sunduğu önemli nimet olan iki ticaret yolculuğunu güvenle yaptıkları için kendisine ibadet edilmesi gerektiği hususunu dile getirilmektedir.¹⁸⁴ Kureyşliler Allah'ın evine hizmet ettikleri için diğer kabileler arasında saygınlıkla karşılanır, yaz ve kış olmak üzere yaptıkları yolculukları güven içerisinde hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın tamamlarlardı.

Kureyş kabilesi ticaret yapmak için kışın Yemen'e yazın ise Şam belde-sine gitmekteydiler. Bu yolculuklarını güven ve huzur içerisinde tamamlarlardı. Çünkü Harem bölgesinin sakinleri olmaları, Kâbe'ye hizmet etmelerinden ötürü diğer kabileler arasında üstün özelliklere sahiptirler. Araplar arasında gasp ve yağmalama gibi özellikler yaygın iken Kureyş kabilesine bu şekilde davranmamışlardır. Kureyş'e verilen bu nimetlerden ötürü Allah'a ibadet ve itaate davet edilmiştir.¹⁸⁵

Ayette Kureyşliler nasıl yaz kış seyahatlerine alışmışsa Kâbe'nin Rab-bine ibadet etmeye alışması gerektiğinden bahsedilmektedir. Çünkü Kâbe'ye gösterilen hürmetten dolayı Kureyşlilerin ticaret mallarına ve kendilerine hiçbir zarar verilmiyor ve emniyet içerisinde yolculuklarını tamamlıyorlardı.¹⁸⁶ Müşrikler Allah'ın varlığına inanırken tevhid konusunda inançları eksikti. Kureyş sûresinin nazil olma sebebi Allah'ın sonsuz nimetinin yanında kureyş halkına sunmuş olduğu nimetini düşünerek Allah'a ortak koşma konusunda ısrarcı olmamaları gerektiğidir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. M. Mürsî Âmir), I, 16-19, 621-622; IV, 267, Beyrut, 1397/1977.

¹⁸⁵ Bilmen, Âlisi ve Tefsiri, 8/4099.

¹⁸⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/333.

¹⁸⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/491.

Yüce Allah, Kureyş sûresinde sadece kureyş halkını zikrederek onlara vermiş olduğu nimetlerden bahsederek Kâbe'nin Rabbine ibadet etmeleri emredilmiştir.¹⁸⁸ Kâbe'nin Rabbini tek Mabud olarak tanıyıp ibadet ve kulluğu O'na yapması gerektiğinden bahsedilmektedir.¹⁸⁹

2.6. Allah Lafzını Kullanarak Dua Etmeleri

دُعَاء sözcüğü دَعَوٌ sözcüğü gibi mastardır. lügatlarda; yardım talep etmek, istemek gibi manalarda kullanılmıştır.¹⁹⁰ Terim manası ise, kulun tazim ve sevgi duygularıyla birlikte kendini aciz hissederek yüce yaratıcı olan Allah'tan yardım ve lütuf talep etmesi, hata ve kusurlarının bağışlanmasını dilemesi ve O'na hâlini arz edip niyazda bulunması manasına gelmektedir. Dini bir kavram olarak dua; âciz ve sonlu (fâni) olan varlığın sonsuz ve sınırsız olan yüce yaratıcıyla arasında kurmuş olduğu köprüdür.¹⁹¹ Bu nedenle insan, insanlık tarihi boyunca hiçbir dönem ve zamanda duadan uzak kalmamıştır. Farklı durum ve biçimde çeşitli şekillerde dua ederek bir nevi şükretmiş ve hamdetmiş olmaktadır.

İnsanın tabiatında yeme, içme, uyuma gibi maddi ihtiyaçlarla birlikte bir yaratıcıya sığınma gibi manevi ihtiyaçları da vardır. Dua da bu ihtiyaçlardan biri olup zorunlu bir gereksinimdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde, insanlığın kâinat hayatındaki başlangıcı tövbe ve dua ile olduğu belirtilmektedir. Bununla alakalı Araf suresinin 23. ayetinde; (Hz. Âdem ve Havva), “Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer sen, bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, kesinlikle biz hüsrana uğrayanlardan oluruz” diye dua ettiler. İnsanın dünya hayatına teveccüh etmesi ve dünya hayatı için çalışması bu duadan sonra gerçekleşmiştir.

¹⁸⁸ es-Süyûtî, *Ed-Dürrül Mensur Fit Tefsir Bil Mesur*, 8/634.

¹⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/496.

¹⁹⁰ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “d'av” md.

¹⁹¹ Osman Cilacı, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 529.

İslami dönemde olduğu gibi cahiliye döneminde de Allah'a dua edildiğini ifade eden Kur'ân-ı Kerim ayetlerine rastlamak mümkündür.¹⁹² . Arap edebiyatına dair klasik eserlerde dua ile ilgili kalıplaşmış ifadeler yer almaktadır.¹⁹³ Cahiliye devrinde meydana gelen bazı hadiselerde duanın Mekke toplumunda aktif bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.s)'in dedesi Abdulmuttalip (ö.m. 579) fil hadisesinde Mekke müşrikeriyle birlikte Ka'be'de Ebrehe ve ordusunu bozguna uğratması için Allah'tan yardım talep etmesi misal olarak verilir. Yine Abdullmuttalib'in Ka'be'nin içerisindeki putların en büyüğü olan Hübel putunun önünde oğlu Abdullah'ı kurban etmemek için fal oklarını çektiği esnada Allah'a dua etmesi örnek olarak verilebilmektedir. Mekkeli müşrikler Ka'be'nin bir bölümünü tamir etmek amacıyla yıkarken dua etmeleri ve yolculuk esnasında bir vadide geclediklerinde cinlerden ve kötülüklerden sığınmak maksadıyla Allah'tan yardım talep ettikleri bilinmektedir.¹⁹⁴

Velîd b. Mûğire (ö.1/622)'den rivayet edildiğine göre onarmak maksadıyla kâbe'nin yıkımına başlarken اللهم لَمْ تُرْعِ "Allah'ım korkutup, cezalandırma-sın" şeklinde dua ettikleri nakledilmiştir.¹⁹⁵

Ebû Ali el-Kâlî (ö.356/967) "Kitâbu '1-Emâlî" isimli eserinde bedevilerin kendi aralarında birbirlerine "Allah seni çıplak olmaktan ve yoksul kalmaktan uzak eylesin şeklinde dua ettiğini nakletmiştir.

Cahiliye döneminde ölen bir kimsenin ardından الله اخلف على اهله بخير اسد "Ey Allah'ım ölümünden sonra ailesine iyilik, hayır nasip et ve onun yokluğunu hissettirme" şeklinde dua ettikleri ifade edilir. Bu tür ifadeler cahiliye döneminde Araplar arasında da Allah'a duanın yaygın olarak yapıldığı göstermektedir.

¹⁹² el-Enâm 6/40-41; el-A'râf 7/194; Fâtır 35/12.

¹⁹³ M. Faruk Toprak, "Klasik Arapça'da Kullanılan Bellibaşlı Dua, Beddua ve Temenniler", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 2/2 (2000), 123.

¹⁹⁴ Hasan Ege, *Sîret-i İbn Hişam Tercemesi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/87-88.

¹⁹⁵ Ege, *Sîret-i İbn Hişam Tercemesi*, 1/1/195.

Cahiliye dönemi Arapları arasında kullanılan atasözlerinde de dua ifadeleri yer almaktadır. اَعْلَى اللّٰه كَعْبُهُ “Allah onu yüceltsin, itibar sahibi kılsın” manasındadır.

İbn Raşîk’in (ö.463/1070) el-‘Umde isimli kitabında yer alan şiirinde اللّٰهُمَّ سَبِّحْ عَنْهُ الْحَمَّى “Allah’ım onu sıtma hastalığından kurtar.” Şeklinde Arapların şiirlerinde Allah lafzıyla dua ettiklerine bir örmektir.

Araplar arasında günlük hayatlarında dua anlamı ifade eden çok sayıda cümleler yer almaktadır. Duaların içeriğine baktığımızda Arapların yaşam biçimi ve coğrafyayla ilgilidir. Genellikle edilen dualar; evlilik, neslin çoğalması ve uzun süre yaşama isteği gibi konulardan oluşmaktadır.¹⁹⁶

رَصَفَ اَمْرَهُ اللّٰه “Allah neslini çoğaltsın” شَدَّ اللّٰه رُكْنَهُ “Allah aşiretini artırsın” اللّٰه فِي حَاجَتِكَ “Allah ihtiyaç duyduğun işlerde sana kolaylık gösterecek” şeklinde zikredilen dua cümlelerinin Araplar arasında yaygın bir şekilde kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁹⁷

Araplar dua ederken farklı tavırlar sergilemiştir. Peygamberimizin dedesi Abdulmuttalip Kâbe’de dua esnasında ayakta olduğu rivayet edilir. Ayrıca Müşriklerin, Kâbe’nin yanında duaları, ancak ıslık çalıp el çırpımdan ibarettir.¹⁹⁸ Ayette geçen صَلَاة sözcüğünü Taberi dua olduğu ifade etmektedir.¹⁹⁹ Fakat müfessirlerin çoğu صَلَاة sözcüğünün namaz anlamına geldiğini ve namaz bütün peygamberlerin tebliğinde var olan evrensel bir ibadettir.

Hız. Peygamber (s.a.s) ve ashabı dua ederken ellerini semaya kaldırdıkları ve gökyüzüne baktıkları rivayet edilmektedir. Ancak bu durumun dini bir

¹⁹⁶ M.Edip Çağmar, “Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan, Duaların Belagat Açısından Değerlendirilmesi”, *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2003), 195.

¹⁹⁷ Çağmar, “Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan, Duaların Belagat Açısından Değerlendirilmesi”, 192.

¹⁹⁸ el-Enfâl 8/35.

¹⁹⁹ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 8/156.

dayanağı yoktur. Araplarda da bu uygulamaya yaygın olarak kullanıldığı bilgisi elimizdeki kaynaklarda bulunmamaktadır.²⁰⁰

İnsanın yaratılışından gelen, fitratında var olan duygulardan bir tanesi de Allah’a dua etmektir. Tarihin her aşamasında insanoğlu isteklerini dile getirmek ve kendisinin yapamayacağı şeyleri düşündüğünde gücünün yüksek olduğuna inandığı aşkın bir varlığa sığınma ihtiyacı duymuştur. Bu özellik cahiliye Araplarında da mevcuttur. Arapların kendi aralarında Allah lafzını kullanarak dua ettikleri örneklerle detaylandırılmıştır. İnsanların, hayatları boyunca ihtiyaçları, arzuları, acizlikleri, devam ettiği sürece, dua da insanların yaşamlarında hep bulunacaktır.

2.7. Allah’ın Rızık Veren Olduğunu Kabul Etmeleri

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ

“Ey Peygamberim! Müşriklere de ki: Size yağmur ile gökten ve bitkilerle yerden kim rızık veriyor? Veya işitme ve görme yeteneğini kim veriyor? Diriden ölüyü kim çıkarıyor? Ölüden diriye kim çıkarıyor? Kâinatın işlerini kim yürütüyor? Allah diyecekler. Öyle ise onlara de ki: Allah’a karşı gelmekten, O’na ortak koşmaktan sakınmayacak mısınız? Sakının.”²⁰¹

Sözlükte “rızıklandırmak” manasındaki rezk kökünden ortaya çıkan rızık sözcüğü “giyecek, yiyecek ve insanlığın faydasına sunulan her şey; nasip, pay, yağmur, bağış”²⁰² gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “Rızık” ise, Yüce Allah’ın insanların faydalanması ve canlı varlıkların hayatlarını devam ettirebilmeleri için hizmetine sunduğu her türlü yiyecek, içecek gibi maddi ve manevi nimetleri kapsamaktadır.²⁰³

²⁰⁰ Çağmar, “Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan, Duaların Belagat Açısından Değerlendirilmesi”, 175.

²⁰¹ Yûnus, 10/31

²⁰² Lisânü’l-‘Arab, “rzk” md.

²⁰³ Şerafettin Gölcük, “Rızık” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2008), 73.

Rızık kavramı Kur'ân-ı Kerim'de 123 yerde geçmektedir. Yeryüzünde bulunan bütün canlıların ihtiyaç duyduğu temiz hava, Güneş'in ısı ve ışığı, yiyecek ve içeceği var eden yüce Allah'tır. Allah yağmur yağdırarak topraktan çeşitli sebze, tahıl ve meyveler yeşertmektedir. Bunun yanında küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar başta olmak üzere onların etinden, sütünden, derisinden ve gücünden faydalanması için insanlığın hizmetine sunmuştur.

İnsanlar çalışarak birçok nimete erişebilmektedir. Mekkeli müşrikler çeşit çeşit nimetleri yaratanın Allah olduğunu kabul edip dile getirmektedirler. Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sından olan "rezzak" ismi, bütün canlıların rızığını yaratan anlamındadır.²⁰⁴ Yüce Allah, rezzak-ı âlemdir. "Rezzak", Allah'ın en güzel isimlerinden biri olup rızık veren anlamındaki "râzık" kelimesinin mübalağalı şekli olup çok rızık veren demektir.²⁰⁵

Allah, size istediğiniz ve istemediğiniz yaşamanız için gerekli olan her nimeti verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız onları sayamazsınız. Şüphesiz kâfir insan, kesinlikle inkâr ve isyan ederek kendisine çok zulmeden, Allah'ın nimetlerine çok nankörlük edendir.²⁰⁶

Ayette geçen "zalim", ilahî iradeye aykırı hareket eden, "nankör" kelimesi ise Allah'ın nimetlerine şükretmeyen kimse anlamındadır. Kâfir, müşrik ve münafıklar zalim olduğu gibi farz görevleri bilerek terk eden ve haram fiilleri işleyen kimseler de zalimdir.²⁰⁷

Yaratan ve sayılmayacak kadar çok nimet veren Allah'ın birliğini kabul etmeyen kimse gerçekten kendisine çok zulmetmiş ve nimetlere nankörlük etmiştir. Müşrikler, zulmünün ve nankörlüğünün cezasını, ahirette cehennemde kendileri çekecektir.

²⁰⁴ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 3/323.

²⁰⁵ Gölcük, "Rızık", 74.

²⁰⁶ İbrâhîm 14/34.

²⁰⁷ el-Hucurât 4/11.

“Allah’ın size helâl, iyi ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve için. Allah’ın nimetine şükredin, eğer O’na ibadet ediyorsanız.”²⁰⁸ Ayette yüce Allah, kullarına "rızık" olarak verdiği şeylerin "helâl" ve "tayyib" olanlarından yemelerini emretmektedir. "Rızıkların helâl, iyi ve temiz olanlarından yiyin" cümlesi, hem rızık verenin Allah olduğunu hem de helâl ve tayyib olmasa bile yenilip içilen şeylerin rızık olduğunu ifade eder. Dolayısıyla rızık olan her şey, helâl ve tayyib değildir.

“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onlara da size de biz rızık veriyoruz. Çocukları öldürmek, kesinlikle büyük bir günahdır.”²⁰⁹ Yüce Allah, çocukları fakirlik korkusuyla öldürmeyi haram kılmıştır. Anne ve babaya ihsan, çocukların sorumluluğu olduğu gibi, çocukların yaşama hakkına riayet etmek de anne ve babanın sorumluluğundadır. Arap müşriklerinin bazıları cahiliye âdeti olduğu için bazıları da fakirlik korkusuyla kız çocuklarını öldürüyorlardı.²¹⁰ Buna “ve’d” deniyordu. Yüce Allah, çocuklarını fakirlik korkusuyla öldürmeyi kesinlikle yasaklamış ve cehaletleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenlerin hüsrana uğrayacaklarını²¹¹ haber vermiş ve bu eylemin çirkin bir şey olduğunu bildirmiştir.

Allah insanlara buluttan yağmur indirip yeryüzünde toprağı sulayarak bol rızık vermektedir.²¹² Müşrikler Allah’ın yeryüzünden bitkiyi, taneden başağı çıkardığını bilip kabul ediyorlardı.²¹³ Allah’ın vermiş olduğu çeşit çeşit nimetleri kibre kapılmadan ikrar ediyorlardı.²¹⁴ Buna rağmen Müşrikler Allah’ın yanında başka ilahlara tapmaya devam ettiği için uyarılmıştır.²¹⁵

²⁰⁸ en-Nahl 16/114.

²⁰⁹ el-İsrâ 17/31.

²¹⁰ el-En’âm, 6/151

²¹¹ el-En’âm, 6/140.

²¹² Beydâvî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl I-V*, Muhammed Abdurrahmân el-Mar’aşlî, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1418.

²¹³ el-Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/490.

²¹⁴ es-Sâbûnî, *Safvetü’t Tefâsir*, 1/582.

²¹⁵ en-Nesefî, Ebu’l-Berekât Ahmed bin Mahmud, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, tah. Yusuf Ali Bedîvî- Muhyiddin Dîbstuv, Dâru’l-Kelimi’it-Tayyib, birinci baskı, Dimaşk 1998.

Gökten yağmur yağdırıp yerden rızık çıkartma kudretinde bulunan, kâinatı yaratan ve idare eden Yüce Allah'tır. Ayette²¹⁶ Allah'tan başka kimse- nin buna kudretinin yetmeyeceğini bilmelerine rağmen Allah'tan başkasına kulluk etmekte ve ulûhiyet konusunda O'na ortak koştuktan neden sakınmı- yorsunuz şeklinde uyarılmışlardır.²¹⁷ Müşrikler gökten su indirip toprağı ye- şertip çeşit çeşit nimet verenin Allah olduğunu bilmelerine rağmen Hak'tan yüz çevirmişlerdir.²¹⁸

Allah'ın göklerden ve yerden ihsanda bulunduğu sayısız nimete karşılık müşrikler yağmur indirip ekinler ve ağaçlar bitiremeyen, hiçbir güce sahip ol- mayan putlara tapıyorlardı.²¹⁹ Kendilerine hiçbir rızık veremeyen putlara ta- pan müşriklerden bahsedilmektedir.

2.8. Hayatlarının Sıkıntılı ve Tehlikeli Dönemlerinde Allah'a Sığınmaları

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِّ وَجَرْتُمْ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ
عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُجِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ
لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“Ey insanlar! Siz gemilerde olduğunuz zaman, gideceğiniz yere varın- caya kadar sizi karada ve denizde yürüten Allah'tır. Bu gemiler, içindekilerle birlikte güzel bir rüzgârla seyrettiği ve yolcular bununla sevindikleri zaman, şiddetli bir fırtına esip her taraftan onlara dalgalar geldiği ve çepeçevre kuşa- tıldıklarını anladıkları zaman dini Allah'a özgü kılarak “ya Rabbi! Yemin ederiz eğer bizi bu sıkıntıdan kurtarırsan, biz kesinlikle iman edip şükreden kimse- lerden olacağız” diye Allah'a yalvarırlar.”²²⁰

Ayet-i Kerime'yi incelediğimizde yüce Allah'ın insanlara vermiş olduğu nimetlerden bahsedilmektedir. Verilen nimeler karşısında bazı insanların iki- yüzlü tutum sergiledikleri dile getirilmektedir. Karada insanların hizmetine

²¹⁶ İbrâhîm 14/32.

²¹⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/50.

²¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 11/143, thk. Ahmet Vanlıoğlu vd., İlmî kontrol, Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınları, 2005-2010.

²¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/333.

²²⁰ Yûnus 10/22.

sunduğu binek hayvanları olan at ve devenin gücünden faydalanma imkânı veren, denizlerde teknelerin batmadan devam etmesini sağlayan, yeri, göğü, suyu, havayı yaratan yüce Allah'tır.

Gemi yolculukları güven içerisinde ilerlerken dalga ve fırtınaya yakalanan insanlar Allah'a yakarıp dua etmeye başlarlar felaketten kurtuldukları takdirde Allah'a iman edeceklerine dair yemin edip söz verirler. Allah dualarına icabet edip fırtına dindikten sonra verdikleri sözü tutmayıp taşkınlıklarına devam ettikleri ayette bildirilmektedir.²²¹

Allah'ın insanların hizmetine sunduğu karada ve denizde birçok vasıta bulunmaktadır. Allah'ın vermiş olduğu bu nimetler sayesinde karada, denizde ve havada güven içerisinde yolculuk yapmaktadırlar. Şiddetli fırtına gelip dalgalar gemiyi kuşattığında helâk olma korkusundan dolayı Allah'a dua etmeye başlarlar. Felaketten kurtulunca taşkınlık yapmaya devam ederler.²²²

Hâlbuki sadece başımıza gelen afet ve musibetlerde değil her zaman ve mekânda güven ve huzur içerisindeyken de Allah'ı anmak gerekir.²²³ Sıkıntılı zamanlar geçip selamete kavuştuğu zaman ise eski taşkınlıklarına dönemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَيْكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيَّرَ اللَّهُ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ

“Müşriklere de ki: Ne dersiniz? Eğer siz doğru sözlülerden iseniz, eğer size Allah'ın azabı gelse veya kıyamet kopsa siz Allah'tan başkasına mı dua edersiniz? Hayır! Bu durumda siz sadece Allah'a dua edersiniz, Allah, dilerse dua ettiğiniz zorluğu giderir, siz de Allah'a ortak koştuklarınızı unutursunuz.”²²⁴

²²¹ Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 3/310.

²²² el-Belhî, *Tefsîru Muḳātil*, 2/234.

²²³ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 12/146-147.

²²⁴ el-En'âm 6/40-41.

İnsanın başına bir afet ya da musibet gelse, çok zor durumda kalsa, yaratan ve her şeye gücü yeten Allah'a dua eder, başka bir şey aklına gelmez. Dilerse Allah, sıkıntıyı giderir. Yüce Allah, dünyada imtihan için veya yapılan kötülöklere ceza olmak üzere musibetler verebilir.²²⁵

Müşrikler afet ve musibetlere maruz kaldıkları zaman Allah akıllarına gelmektedir. Müşriklerin denizde bir sıkıntı ile karşı karşıya kaldıkları zaman yardım eder ve şefaati olur zannettikleri putların zihinlerinden yok olduğu ve sadece Allah'a dua ettikleri hatırlatılarak ilah diye tapılan putların hiçbir işe yaramayacağı beyan edilmektedir.

Allah'ın dışında tapılan varlıkların, herhangi bir zararı önlemekten ve bir nimet vermekten aciz oldukları dile getirilmektedir. Bu sebeple sadece sıkıntı zamanlarında değil, her zaman, sadece Allah'a dua etmek, O'ndan başka ilah tanımamak gerekir. Müşriklerin Allah'a dua etmeleri, insandaki din duygunun varlığını ifade eder.

2.9. Allah Adına Yemin Etmeleri

وَأَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لِّيُؤْمِنَنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ

"Müşrikler, eğer kendilerine bir mucize gelirse kesinlikle ona iman edeceklerine dair Allah'a çok kuvvetli yemin ettiler. Ey Peygamberim! Onlara de ki: Mucizeler, sadece Allah katındadır, mucizeyi sadece Allah, gönderebilir. Ey müminler! Müşriklerin iman edeceklerini size ne bildiriyor da siz, mucize gelirse müşrikler iman ederler diyorsunuz. Bilesiniz ki onlar, şüphesiz istedikleri mucizeler geldiği zaman da iman etmezler."²²⁶

Arap müşrikler, Kur'an'ın Allah sözü olduğuna iman etmiyorlar, "Bu Kur'an, büyüdür, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz."²²⁷ "Bu Kur'an, evvelkilerin

²²⁵ el-Bakara 2/155; eş-şûrâ 42/30.

²²⁶ el-En'âm 6/109.

²²⁷ ez-Zuhurf 43/30.

masallar ıdır, Muhammed onları yazdırmış, sabah akşam kendisine okunuyor.”²²⁸ diyorlardı.

Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)’den evvelki peygamberlerin getirmiş olduğu mucizeler olan Hz. Musa’nın taştan su fışkırtması, Hz İsa’nın ölüler i diriltmesi gibi Hz. Peygamber (s.a.s)’den kendilerinin iman etmesi için safa tepesini altın haline getirmesini istediler. Bu isteklerinin gerçekleşmesi halinde Allah adına yemin ederek iman edeceklerine dair söz verdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) dua ederse onların istekleri gerçekleşecekti, fakat onlar sözlerinde durmayı iman etmezlerse helâk olacakları için dua etmekten vazgeçip onları kendi hallerine bırakmıştır. Âlimler bu ayetin iniş sebebinin bu olay olduğunu bildirmektedir.²²⁹

Ayette geçen جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ “cehde eymânihim” terkibi Allah adına tüm gücüyle yemin ederler anlamındadır.²³⁰ Bu ifadeyi kullanarak Allah’ı önemsediklerini, değer verdiklerini görmekteyiz. Allah’ın adını kullanarak yapılan yeminde mutlaka bütün gücüyle o iş i yapacaklarına dair söz vermesi anlamına gelmektedir. Müşrikler günlük yaşamlarında Allah’tan başka varlıklar adına yemin ederken burada Allah adına yemin etmeleri Allah’ı yüceltip saygı duydukları anlamına gelmektedir.

2.10. Allah’ın İnsanları Doğru Yola İlettiğine İnanmaları

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

“Ey Peygamberim! De ki: Allah’a ortak koştuklarınızdan hakka iletecek bir kimse var mı? De ki: Hakka Allah iletir. Öyle ise, hakka iletebilen mi uyulmaya daha layıktır, yoksa doğru yola iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi? Size ne oluyor? Nasıl hüküm veriyorsunuz?”²³¹

²²⁸ el-Furkân 25/5.

²²⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 13/150.

²³⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/178.

²³¹ Yûnus 10/35.

Ayette Allah'ın hidayet ve hak olan iki temel özelliğinden bahsedilmektedir. “Hidayet”, doğru yolu göstermek demektir. “Hak”, varlığı zorunlu olan, yok olmayan demektir.²³² Allah sözlerinde ve hükümlerinde uyulmaya layık olan tek varlıktır. İnsanları yaratıp akıl ve irade veren doğru yolu gösteren Allah, ibadet edilmeye ve hükümlerine uyulmaya layık olan tek varlıktır.

Müşriklere doğru yolu gösterenin kendi taptıkları ilahlar değil, Allah olduğu bildirilmektedir. “Şerîk” kelimesinin çoğulu شُرَكَاء “şürekâ”, ortaklar demektir. Ayette şürekâ kelimesinin kullanılması Allah'ın yanında başka varlıkları da kabul ettiği için putlar kastedilmektedir. Ayette soru cevap yöntemi kullanılarak müşriklerin tapmış oldukların putların doğru yolu gösterme özellikleri olmadığı için ilah olamayacakları belirtilmiştir.

Müşriklerin ibadet ettiği putlar doğru yolu gösteremediği için ibadet edilmeye yetkin değildir. Putlara ibadet etmeyi terk edip, ibadete layık tek varlık olan Allah'a iman ve kulluk etmek gerekir. Putlara tapmak batıl bir uygulamadır. Akıldan yoksun, cansız ve şuursuz varlık olan putlar, insanlara doğru yolu göstermekten mahrum iken putlara tapmak batıla dalmaktır.²³³ İnsanları doğru yola ileten yüce Allah'tır.

Dilediği kimseyi hidayete kavuşturma gücü ve kudreti yalnızca Allah'a aittir. Hükümlerine riayet edilmeye, ibadet ve itaat edilmeye layık olan tek varlık yüce Allah'tır. Kendini hidayete erdirmekten aciz olan putlar sizleri doğru yola asla gösteremez. Kendisine uyulmaya layık olmayan şeyin peşinden gidecek akla aykırı davranmış oluyorsunuz.

2.11. Allah'ı Rab Olarak Kabul Etmeleri

Terbiye etmek, yetiştirmek, sahip olmak, üstünlük ve efendilik anlamlarındaki “r-b-b” kökünden türeyen Rabb, terbiye eden, efendi, yetiştiren, yöneten ve üstünlüğü benimsenen kişi demektir. Çoğulu erbâbtır. Arap dilinde

²³² M. F. Abdülbâkî, el-Mu'cem, “hdy” md.

²³³ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 3/328-329.

“rabb” kelimesi itaat edilen efendi, bir şeyin sahibi ve maliki anlamlarına kullanılmıştır. Rabb kelimesi, terbiye manasında mastar iken mübalağa kastı ile terbiye edici (mürebbî) isim olmuştur.²³⁴

“Rab” kelimesi, Allah'ın en güzel isimlerinden biri olup bütün yaratıkları terbiye eden, eğiten ve her şeyi kemaline erdiren, her varlığa yeteneğini veren, her şeyin maliki ve sahibi demektir.²³⁵

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا

“Allah, doğunun ve batının Rabbidir. O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. Bu itibarla sadece O’nu vekil edin.”²³⁶ Cümlesi, Allah’ın mabut ve ilah olmada tekliğini ve zâtını tesbih ve takdis eder.²³⁷

Âlemlerin Rabbi, yegâne yaratıcı, rızık veren, âlemi yöneten ve hak olan yüce Allah’tır. Allah her varlığın rabbidir. Yûnus suresinin 31’inci ayetinde rızık veren, yaratan ve yönetenin kim olduğu sorulduktan, müşriklerin Allah olduğunu söyleyecekleri beyan edildikten sonra 32’nci ayette, "İşte bu işleri yapan, gerçek Rabbiniz Allah’tır" buyrularak yüce Allah’ın iki ismi daha bildirilmiştir. "Rab" ve "Hak".

Rabb kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde kullanılmıştır:

رَبِّ الْعَالَمِينَ “Âlemlerin Rabbi”²³⁸

رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ “Ulu Arşın Rabbi”²³⁹

رَبُّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ “Yedi Göğün Rabbi”²⁴⁰

بِرَبِّ الْفَلَقِ “Sabahın Rabbi”²⁴¹

²³⁴ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 540.

²³⁵ Bekir Topaloğlu, “Rab” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2007), 373.

²³⁶ el-Müzzemmil 73/9.

²³⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 22/220.

²³⁸ el-Fâtiha 1/2.

²³⁹ et-Tevbe 9/129.

²⁴⁰ el-Mü’minûn 23/86.

²⁴¹ el-Felak 113/1.

رَبِّ النَّاسِ “İnsanların Rabbi”²⁴²

Rab kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de 962 kez geçmektedir.²⁴³ Kur’ân-ı Kerim’de Allah lafzından sonra en çok Rab kelimesi kullanılmıştır.²⁴⁴ İslam öncesi cahiliye şiirlerinde Rab kelimesi “mâlik, mürebbi” manalarında kullanıldığı görülmüştür.²⁴⁵ İslam öncesi Mekkeli müşrikler tarafından Rab (رَبِّ) kavramı sözlük anlamıyla (efendi, sahip vb.) kullanılmıştır.²⁴⁶ Aynı zamanda Rab kavramını, Allah için kullanıldıkları gibi öncelikli olarak putlara ilahlık vasfedilerek de kullanmışlardır.

Mekke döneminde Rab kelimesi Arapları arasında biliniyor ve çokça kullanılıyordu. Mekke müşrikleri Hz. Muhammed’e (s.a.s) “Rabbinin niteliklerini bize bildir” diye soru yöneltince Alah İhlas suresini indirmiştir.²⁴⁷ Bu ifadeden anlaşıyor ki soruyu yönelten Mekke halkının zihninde Rab kavramı belirgin bir şekilde yer almıştır. İslam geldikten sonra Rab kelimesi yalnızca Yüce Allah’a has kılınmış ve onun güzel isimleri arasında yer almıştır. Bu durum Rubûbiyetin yalnızca Allah’a tahsis edildiğini göstermektedir.

2.12. Allah’ın Azîz Olduğunu Kabul Etmeleri

Ey Peygamberim! Andolsun, eğer müşriklere, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, kesinlikle “Onları çok güçlü, her işinde galip ve her şeyi çok iyi bilen Allah yarattı” derler.²⁴⁸

Bu ayette Mekkeli müşriklerin yüce Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı, Allah’ın azîz ve alîm isimlerini bildikleri beyan edilmektedir. Aynı zamanda tap-

²⁴² en-Nâs 114/1.

²⁴³ M. Fuâd Abdülbâkî, el-Mu’cemu’l-müfehres, “rab”, 350-367.

²⁴⁴ Topaloğlu, “Rab”, 372.

²⁴⁵ Hasan Nas, “Kur’ân Yorumunda Rab Kavramının Anlam Değişimi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 469.

²⁴⁶ Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, 187.

²⁴⁷ Aydın Temizer, “Kur’ân’da ‘Rab’ Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/44 (2013), 45.

²⁴⁸ ez-Zuhurf 43/9.

tıkları putların acizliği dile getirilmiştir. İlmin, güç ve kudretinin Allah'ta olduğu hususuna dikkat çekilmiştir. الْعَزِيزُ “el-Azîz” ve الْعَلِيمُ “el-alîm”, yüce Allah'ın en güzel isimlerinden ikisidir.

“el-Azîz” Sözlükte; kadri yüce, şerefli, cömert, kerim ve üstün olmak manalarındaki “a-z-z” kökünden türeyen “el-Azîz” ismi Allah'ın sıfatı olarak; üstün, galip, şerefli ve melik demektir.²⁴⁹

“Azîz” ismi Kur'ân'da; Allah'ın sıfatı olarak, üstün, güçlü, kuvvetli, her işinde galip, aciz olmayan, şerefli, değerli, ayrıca Mısır hazine bakanının ismi olarak da kullanılmıştır.²⁵⁰

“Bütün güç Allah'ındır”²⁵¹ cümlesi, Allah'ın çok güçlü olduğu, her işinde galip olduğu, dolayısıyla kâfirlerin inkâr ve yalanlamaları ile Peygambere ve müminlere zarar veremeyeceği manasına gelir. Allah katında müşrik aziz değil, zelildir.²⁵²

“el-Azîz” ismi, Kur'ân'da 99 defa geçmektedir. Bunların 90 nı Allah'ın sıfatıdır. 47 yerde, “hakîm”²⁵³ ismi ile birlikte, bunun dışında “zü'ntikam,”²⁵⁴ “kavî,”²⁵⁵ “rahîm,”²⁵⁶ “alîm,”²⁵⁷ “ğafûr,”²⁵⁸ “ğaffar,”²⁵⁹ “vehhab,”²⁶⁰ “kerîm”²⁶¹ ve “cebbâr”²⁶² isimleriyle birlikte kullanılmıştır.

²⁴⁹ İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları esma-i hüсна* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 163.

²⁵⁰ Yûsuf 12/30.

²⁵¹ Yunûs 10/65.

²⁵² el-Münâfikûn 63/8.

²⁵³ el-Bakara 2/230.

²⁵⁴ Âl-i İmrân 3/4.

²⁵⁵ Hûd 11/16.

²⁵⁶ eş-Şuarâ 26/9.

²⁵⁷ en-Neml 27/78.

²⁵⁸ Fâtır 35/28.

²⁵⁹ Sâd 38/66.

²⁶⁰ Sâd 38/9.

²⁶¹ ed-Duhân 44/49.

²⁶² el-Haşr 59/23.

“Allah azîzdir, hakîmdir.”²⁶³ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Allah azîzdir, intikam sahibidir.”²⁶⁴ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ

“Allah elbette kavîdir, azîzdir.”²⁶⁵ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Gerçekten Rabbin azîzdir, rahimdir.” وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ

“O, azîzdir, alîmdir.”²⁶⁶ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

“Allah azîzdir, gafurdur.”²⁶⁷ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

“O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir, azîzdir, ğaffardır.”²⁶⁸ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ

“Dinine yardım edenlere Allah yardım eder”²⁶⁹ cümlesinden sonra Allah’ın “kavî” ve “azîz” isimlerinin zikredilmesi, Allah’ın yardıma gücünün yeteceğini ve dediğini yapacağını ve hükmünü icra edeceğini ifade eder.

Bütün izzet Allah’ındır.²⁷⁰ O, şeref ve kudret sahibidir.²⁷¹ Peygamber ve müminlere izzet veren de O’ dur.²⁷² Güç, kuvvet, izzet ve şeref isteyen de O’na yönelmesi gerekir.²⁷³ Çünkü وَنُعِزُّ مَنْ نَشَاءُ وَنُذِلُّ مَنْ نَشَاءُ O, dilediğini azîz dilediğini zelil eder.”²⁷⁴

²⁶³ el-Bakara 2/220.

²⁶⁴ Âl-i İmrân 3/4.

²⁶⁵ el-Hac 22/40.

²⁶⁶ en-Neml 27/78.

²⁶⁷ Fâtır 35/28.

²⁶⁸ Sâd 38/66.

²⁶⁹ el-Hac 22/40.

²⁷⁰ Yûnus 10/65.

²⁷¹ es-Sâffât 37/180.

²⁷² el-Münâfikûn 63/8.

²⁷³ Fâtır 35/10.

²⁷⁴ Âl-i İmrân 3/26.

2.13. Allah'ın Âlim Olduğunu Kabul Etmeleri

“Âlim”, yüce Allah'ın en güzel isimlerinden birisidir. “İşaretlemek, anlamak, hakikatini idrak etmek” mânâsındaki a-l-m kökünden türeyen âlim; “bi-len, tanıyan, anlayan” demektir.²⁷⁵ “Alîm” ve “allâm” isimleri, “âlim” kelimesinin mübalağa şekli olup çok bilen demektir. “Alîm” mübalağalı ismi Kur'ânda 163 defa ve “hâkîm 'alîm”, “vâsi 'alîm”, “semî 'alîm” “aziz 'alîm” “alîm kadîr”terkipleriyle geçmekte ve bunlardan 153'ü Allah'ı nitelemektedir.

“İlim” sözcüğünden türetilen “Alîm” ismi; zaman ve mekân kaydı olmaksızın geçmiş-gelecek, uzak-yakın, gizli-aşikâr, büyük-küçük her şeyi bildiğini ifade eder. Allah-u Teâlâ, dünya ve ahirette her şeyi bilir. O'nun bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur. O her şeyi ilmiyle kuşatmıştır.²⁷⁶

Kur'ân'da “alîm” kelimesinin geçtiği ayetlerde Allah'ın neleri bildiği zikredilmiştir. Bunların bir bölümünü şöyle sıralayabiliriz; “zalimleri²⁷⁷, bozguncuları²⁷⁸, muttakileri²⁷⁹, göğüslerin içinde olanları²⁸⁰, insanların yaptıkları amelleri²⁸¹ ve hayırları²⁸², göklerde ve yerde olanları ve söylenen sözleri²⁸³, kalplerde olanları²⁸⁴ kısaca O, her şeyi çok iyi bilir²⁸⁵.”

Alîm-Azîz isimleri Kur'ân'da beraber zikredilmesi kâinat içerisinde yer alan bütün mahlukâtın sahibi yüce Allah'ın sonsuz ilim, hikmet ve izzetinin tazâhürüdür. “Azîz” ismi münâfıklar ve müşriklere karşı uyarı ve tehdit iken “Alîm” ismi ise mü'minler için bir müjde olmuştur.²⁸⁶

²⁷⁵ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 21.

²⁷⁶ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları esma-i hüsnâ*, 221.

²⁷⁷ el-Bakara 2/95.

²⁷⁸ Âl-i İmrân 3/63.

²⁷⁹ Âl-i İmrân 3/115.

²⁸⁰ Âl-i İmrân 3/154.

²⁸¹ el-Bakara 2/283.

²⁸² el-Bakara 2/273.

²⁸³ el-Mâide 5/97; el-Enbiyâ 21/4.

²⁸⁴ el-Ahzâb 33/51.

²⁸⁵ el-Bakara 2/29.

²⁸⁶ Mehmet Altın, “Kur'ân'da 'Alîm' İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (Aralık 2017), 382.

Kur'ân-ı Kerim'de azîz ismi ile beraber alîm ismi altı yerde kullanılmıştır.²⁸⁷ Alîm ismi hepsinde de Azîz isminden sonra kullanılmıştır. Bu isimler Mekki surelerde birliktelik takısıyla kullanılmıştır. Bu iki ismin birlikte kullanıldığı âyetlerde çoğunlukla Allah'ın yaratma fiillerinden bahsedilmektedir.²⁸⁸

Kur'ân'ın indirilmesi, çok güçlü, her işinde galip ve her şeyi çok iyi bilen Allah tarafındandır.²⁸⁹ Yüce Allah sonsuz kedreti ve sınırsız ilmiyle mucizevi bir kitap olan Kur'ân-ı Kerim'i indirmiştir. Yüce Allah mucizevi olarak indirdiği Kur'ân-ı Kerim'i muhafaza etmeyi kendi himayesine almıştır.

Kur'ân-ı Kerim insanlara yüce Allah'ı tanıtırken farklı kalıp ve üslup kullanarak çeşitli isim ve üstün niteliklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Bu isimler yüce Allah'ı tanıtan sıfatlar olması nedeniyle Kur'an'da birçok ayette zikredilmektedir. Bilhassa âyetlerin sonlarında geçen esmâ-i hüsnâ, hem âyetin manasının anlaşılmasında mühim yer tutar, hem de siyak ve sibak uyumuyla genellikle sıkı bir mana bağlantısı bulunur. Bu ise Yüce Allah'ın çok güçlü azîz ve her şeyi çok iyi bilen alîm olmasıyla mümkündür.²⁹⁰ Allah'ı tam manasıyla tanımak isim ve sıfatlarıyla mümkün olmaktadır.

Yüce Allah çok güçlü, azîz olduğu için kur'ân'a iftira atılmasına müsaade etmediği gibi alîm olduğu için Kur'ânı yalanlayıp, ayetlerini inkâr edenleri çok iyi bilir.²⁹¹ Bu en güzel isimlerin birlikte zikredilmesi mü'minler için müjde olurken, müşrikler üzerinde ise, korku ve tehdit oluşturmaktadır.

²⁸⁷ Yâsîn 36/38; en-Neml, 27/78; el-En'âm, 6/96; el-Mü'min 40/2; Fussilet 41/12; ez-Zuhruf, 43/9.

²⁸⁸ Bkz.:el-En'âm, 6/96; en-Neml, 27/9; Yâsîn, 36/38.

²⁸⁹ el-Mü'min 40/2.

²⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/241.

²⁹¹ Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yûsuf Âlî Bedîvî (Beyrut: Dârü'l-Kelîmi't-Tayyib, 1419), 3/197.

2.14. Allah'ın Mülk'ün Sahibi Olduğunu Kabul Etmeleri

"Mülk", hükümrânlık²⁹² yani evrendeki canlı ve cansız bütün varlıklarla olayların Allah tarafından yaratılıp yönetilmesi demektir.²⁹³ Kâinatta olup biten her şey Allah'ın ilim, irade ve kudretinin eseridir. Her şey O'nundur. O, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur.

Allah مَالِكِ الْمُلْكِ "mâlikü'l-mülk" yani bütün mülk'ün sahibidir. المُلْك "Mülk" kelimesi, bu ayette²⁹⁴ servet, itibar, akıl, güzel ahlâk, güç, zafer, ilim ve sağlık gibi her türlü maddî ve manevî imkân ve nimet anlamındadır. Yüce Allah, yerde ve göklerde bulunan her şeyin yaratıcısı, gerçek maliki ve sahibidir. İnsanlara mal ve mülk veren de O'dur. "Mâlikü'l-mülk", Allah'ın en güzel isimlerinden biridir.²⁹⁵

Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayette yer kürede, yerde ve yeraltında bulunan bütün varlıkları yaratan, yaşatan ve yöneten yüce Allah'a ait olduğu vurgulanmaktadır.²⁹⁶ Yüce Allah'ın ilah, malik, yönetici, yaratıcı ve mabut oluşunda hiçbir ortağı yoktur.²⁹⁷ "Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, her ikisi de mutlaka fesada uğrardı. Muhakkak ki Arş'ın sahibi Allah, insanların nitelendirdikleri şeylerden münezzehtir."²⁹⁸ Yüce Allah için Kur'ân'da "Arşın sahibi"²⁹⁹ denilmiştir. Allah'ın arşın sahibi olması, bütün mülk'ün ve hükümrânlığın Allah'a ait olduğunu ifade eder. Allah'ın arşının hakikatini insan bilemez.

²⁹² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "mlk" md.

²⁹³ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 110.

²⁹⁴ Âl-i İmrân 3/26.

²⁹⁵ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 492.

²⁹⁶ M.Sait Özervarlı, "Mülk" (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020), 538.

²⁹⁷ el-Kehf 18/26;

²⁹⁸ el-Enbiyâ 21/22; el-Mü'minûn 23/91.

²⁹⁹ el-Mü'min 40/15.

Kıyamet kopunca yüce Allah'ın diledikleri hariç bütün canlılar ölür.³⁰⁰ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ “Bu gün mülk ve hükümler kimindir” diye sorulur, “Allah'ındır”³⁰¹ diye cevap verilir. Soruyu soran da, cevabı veren de yüce Allah'ın kendisidir. Yüce Allah, dünyanın da, ahiretin de yegâne maliki, sahibi ve hükümleridir.

İnsanın sahip olduğu mal-mülk de Allah'ındır. Varlıkları insanların hizmetine sunan yüce Allah'tır.³⁰² Bu itibarla düşünen her insan, kendisine geçici olarak tahsis edilen, başkasına ait bir mülkte nasıl hareket etmesi gerekiyorsa, sahip olduğu mal, mülk ve imkânlarla karşı da öyle hareket etmesi gerektiğini bilir.

2.15. Allah'ın Hiçbir Şeye Muhtaç olmadığını Kabul etmeleri

قُلْ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ

Müşriklere de ki: Eğer biliyorsanız söyleyin: kendisi her şeyi koruyup kollayan fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir? “Allah'tır” diyecekler.³⁰³

Mekkeli müşrikler, Allah'ın varlığını, bütün varlıkların rabbi ve mâliki, her şeyin yaratıcısı, kâinatın yöneticisi, her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan özelliğe sahip olduğunu biliyorlardı.

غَنِي Allah'ın en güzel isimlerinden biri olup³⁰⁴, çok zengin ve hiçbir kimseye, hiçbir varlığa ihtiyacı yoktur. Allah, çok zengindir, bütün varlıklardan müstağnidir, yani hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç değildir.³⁰⁵

³⁰⁰ ez-Zümer 39/68.

³⁰¹ el-Mü'min 40/16.

³⁰² el-Bakara 2/29; Lokman 31/20.

³⁰³ bk. el-En'âm 6/75; el-Mü'minûn 23/88.

³⁰⁴ Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 495.

³⁰⁵ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları esma-i hüсна*, 172.

Allah, her şeyi koruyup kollar ve fakat kendisi korunup kollanmaya muhtaç değildir. Yaratıkların korunmaya, yardıma, birine sığınmaya ve himayeye ihtiyacı vardır. Yaratıkların en büyük sığınağı, koruyucusu ve kollayıcısı Allah'tır. Allah'ın ise böyle bir şeye ihtiyacı yoktur. Çünkü O'na kimse kötülük edemez, zarar veremez. O kimseye ve hiçbir şeye muhtaç değildir. O güçlü ve zengindir

2.16. Allah'ın Güneş ve Ay'ı İnsanların Hizmetine Verdiğini Kabul Etmeleri

وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ

Eğer müşriklere, “Gökleri ve yeri kim yarattı, Güneş’e ve Ay’a kim boyun eğdirdi?” Diye sorsan kesinlikle, “Allah” derler.”³⁰⁶

Gökleri ve yeri yaratan, Ay'ı ve Güneş'i emri altına alan yüce Allah'tır. Güneş, güneş sisteminin odak noktasında yer alan diğer gezegenlerin etrafında dolandıkları yıldızın adıdır. Güneş sistemi Samanyolu galaksisi içerisinde mevcut olan yıldız sistemlerinden biridir. Samanyolu galaksisi, sayısı milyarlaraya ulaşan bir yıldız kümesidir. Astronomi alanındaki araştırmalar, Güneş'in hem büyüklük hem parlaklık açısından vasat bir yıldız olduğunu, ancak yeryüzüne en yakın yıldız olması nedeniyle diğer yıldızlardan daha parlak ve büyük görünmektedir.³⁰⁷

Güneş'in ehemmiyeti Yerküre'nin çevresinde dolandığı bir gezegen olmasından kaynaklanır. Bununla birlikte yeryüzündeki yaşamın devam etmesi için gerekli ışık ve ısının kaynağını teşkil etmesinden ileri gelir. İnsanların gereksinim duyduğu besinler Güneş enerjisi sayesinde meydana gelir. Ayrıca kömür, doğal gaz, petrol, gibi yakıtların kaynağını da Güneş oluşturmaktadır. Ay, Yerküre'nin yegâne tabiî uydusu olup Güneş'ten aldığı ışığın çok az bir bölümünü yeryüzüne göndermektedir. Bu sayede geceleri açık havada yeryüzünü aydınlatmaktadır.

³⁰⁶ el-Ankebût 29/61.

³⁰⁷ Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 5/561.

Ay ve Güneş, takvim yapılması ve vakitlerin hesaplanması konularında özel bir yere sahiptir. سَخَّرَ Fiili sözlükte mükellef tuttu, boyun eğdirdi anlamlarına gelir. Ayette “boyun eğdirdi” anlamındadır. Boyun eğdirmekten maksat, Güneş ve Ay’ın Allah’ın belirlediği sisteme göre çalışmasıdır. Yüce Allah, Güneş ve Ay’ı yaratıp onlar için bir çalışma sistemi belirlemiş ve bu sisteme göre çalışmaktadır. “Güneş ve Ay bir hesaba bağlanmıştır.”³⁰⁸

Ay, Güneş, Yerküre ve diğer yıldızların yaratılması, aralarındaki ilişki ve varlıklarını sürdürmesi, aziz yani çok güçlü, her işinde galip ve alîm yani her şeyi çok iyi bilen Allah’ın nizamıdır.³⁰⁹ Bu mükemmel sistem, bir sanat, büyük bir kudret ve Allah’ın varlığına, birliğine ve gücüne büyük bir delil, alamet ve işarettir.

Kur’ân’da yer alan bu bilgiler, Hz. Muhammed’in hak peygamber ve Kur’ân’ın Allah sözü olduğunun da bir delilidir. Çünkü okuma yazma bilmeyen, özel eğitim almayan, astronomi ve astrofizik bilgisi bulunmayan Hz. Muhammed (s.a.s)’in bu bilgileri kendiliğinden bilmesi mümkün değildir. Bu bilgileri, her şeyi en iyi bilen yüce Allah, vahiy ile bildirmiştir.

2.17. Allah’ın İnsanlara Görme ve İşitme Yeteneği Verdiğini Kabul Etmeleri

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ

Müşriklere de ki: Size işitme ve görme yeteneğini kim veriyor? Allah diyecekler. Öyle ise onlara de ki: Allah’a karşı gelmekten, O’na ortak koşmaktan sakınmayacak mısınız? Sakının.³¹⁰

Görme, konuşma ve işitme yeteneğini veren Allah’tır. Görme organı gözleri, duyma organları kulakları, konuşma uzvu dili, koklama organı burnu

³⁰⁸ Rahman 55/5.

³⁰⁹ Karagöz, *Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, 6/281.

³¹⁰ bk. Yûnus 10/31; el-En’âm 6/46; er-Rahmân 55/29.

yaratan yüce Allah'tır. Ayette bu organlardan ikisi olan göz ve kulak zikredilmiş, özellikle bunların işitme ve görme özelliğine vurgu yapılmıştır. Biyolojik olarak kulaklar ve gözler olur fakat işitme ve görme yeteneği olmazsa insan nasıl işitecek ve nasıl görecektir? Bu nimetin kıymeti ve değeri işitme ve görme engellilerde görülmektedir.

Ayette "işitme ve görme yeteneğini kim yaratıyor? Değil de "işitme ve görme yeteneğine kim malik oluyor?"³¹¹ Denilmesi, Allah'ın bu organları yaratıp kenara çekilmediğini, insan ve organları üzerine tasarrufuna devam ettiğini beyan içindir. Bir sıvı ile göz bebeği sayesinde görmemizi, bir kulak kemiği ile işitmemizi, bir et parçası olan dil ile konuşmamızı sağlayan yüce Allah, isterse görme ve işitme yeteneğini alabilir. Alırsa insan ne yapabilir ki?

Ayette Allah'ın bu nimetlerine dikkat çekilmekte, bu nimetleri verene ve gözlere ve kulaklara kimin malik olduğu sorulmakta ve Allah olduğu cevabı alınmaktadır.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَابْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ أَنْتُمْ كَيْفَ تُصَرِّفُونَ
الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْذِفُونَ

"Ey Peygamberim! De ki: Ne dersiniz? Eğer Allah, sizin kulaklarınızı ve gözlerinizi alıp sizi sağır ve kör etse ve kalplerinizi mühürleyip sizi akli ermez yapsa, Allah'tan başka bunları size geri getirecek bir ilah mı var?" Ey Peygamberim! Bak, biz ayetleri nasıl açıklıyoruz, sonra onlar, yine yüz çeviriyorlar?"³¹²

İnsanın en değerli uzuvlarından olan kulak, göz ve kalp azîz, alîm ve hakîm olan yüce Yaratıcı'nın varlığının delillerindendir. İnsanı şerefli kılan bu özellikleri yaratmak sadece Yüce Allah'a mahsustur. Allahü Tealâ'nın insana eşref-i mahlûkat olarak vermiş olduğu nimetleri izâle edecek olsa yerine iade edecek kimse yoktur.³¹³Burada hem Allahü Tealâ'nın gücünü ve kudretini hem de müşriklerin batıl inançları olan putların acziyetini görmekteyiz.

³¹¹ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 3/323.

³¹² el-En'âm 6/46.

³¹³ Vehbi, Mehmed, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 4/1421, İstanbul 1339.

2.18. Allah'ın Kâinatı Yönettiğini Kabul Etmeleri

قُلْ مَنْ يُدِيرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ

Müşriklere de ki: Kâinatın işlerini kim yürütüyor? Allah diyecekler.³¹⁴

Bütün işleri yürüten ve yöneten Allah'tır. يُدِيرُ الْأَمْرَ Cümlesindeki fi-
linin mastarı olan "tedbîr" kelimesi, bir işin iyi bir sonuca ulaşması için ardını
ve akıbetini, önünü sonunu, bilerek, hesap ederek gözetmek, takdir ve idare
etmek demektir.³¹⁵

الأمر "iş" ile maksat, Arştan arza varıncaya kadar kâinatın bütün işleri-
dir. Kâinatın bütün işlerini, sonuçlarını dikkate alarak, her şeyin şanına ve
maslahatına uygun olarak yöneten ve yönlendiren yüce Allah'tır.

Allah'ın "bütün işleri yöneten" olması, tek ilah olduğunu, başka ilahlar
bulunmadığını, Deist düşüncedeki insanların iddia ettiği gibi varlık âlemini ya-
ratıp bir düzene koyduktan sonra kenara çekilmediğini, varlıklarla ilgisini kes-
mediğin³¹⁶ bütün yaratılmışları çevreleyen arşa hâkim olduğunu, her an yarat-
tığını ve her işi yönettiğini ifade eder.

قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ

Müşriklere de ki: Eğer biliyorsanız söyleyin: Her şeyin yönetimi elinde
olan kimdir? "Alah'tır" diyecekler.³¹⁷

Allah, bütün varlıkların yöneticisidir. مَلَكُوتُ "Melekût" kelimesi, mülk,
bir mülke sahip olmak, hükümlanlık ve yönetmek anlamındadır. Mü'minûn
Sûresi 88'inci ayetinde yüce Allah'ın her şeyin sahibi ve yöneticisi olduğu bil-
dirilmektedir.³¹⁸ "Her şey" kavramına yerde, göklerde ve ikisi arasında bulu-
nan canlı ve cansız, küçük ve büyük bütün varlıklar dâhildir.

³¹⁴ el-Mü'minûn 23/88-89.

³¹⁵ Fahrettin Atar, "Tedbîr" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011), 258.

³¹⁶ bk. er-Rahmân 55/29.

³¹⁷ el-Mü'minûn 23/88.

³¹⁸ bk. En'âm 6/75.

Âlemlerin Rabbi, bütün işleri en güzel şekilde yürüten ve yöneten hak olan yüce Allah'tır. Yüce Allah'a karşı gelmekten sakınmak, muttakî olmak gerekir. Yüce Allah'tan başka ilah edinmek haktan sapmaktır.

4.19. Allah'ın Diriden Ölüyü, Ölüden Diriyi Çıkardığını Kabul Etmeleri

قُلْ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ

Müşriklere de ki: Diriden ölüyü kim çıkarıyor? Ölüden diriyi kim çıkarıyor? Kâinatın işlerini kim yürütüyor? Allah diyecekler. Öyle ise onlara de ki: Allah'a karşı gelmekten, O'na ortak koşmaktan sakınmayacak mısınız? Sakının.³¹⁹

Diriden ölüyü, ölüden diriyi çıkaran Allah'tır. Cansız nesnelerden canlıları, canlılardan cansızları mesela erkeğin tohumu ile kadının yumurtasının birleşmesi ile insanları, çekirdekte ağacı, ağaçta çekirdeği, yumurtadan, tavuğu, tavuktan yumurtayı çıkarıp yaratan yüce Allah'tır.³²⁰ Eğer Allah toprağı ve toprağı bitki yetiştirme özelliğı, Güneş'i ve suyu yaratmasaydı insanlar yaşayamazlardı.

İnsanlar öldükten sonra dirilip kabirlerinden kalkacaklar, ilahî huzurda toplanacaklardır.³²¹ Biz sizi, atanız Âdem'i su ve toprak karışımı balçıktan yarattık, öldüğünüzde sizi toprağı döndüreceğiz ve kıyamet kopunca sizi bir kere daha topraktan çıkaracağız ve ilk defa yarattığımız gibi sizi yeniden yaratacağız.”³²² Anlamındaki ayette ölünce toprağı gömülen, çürüyüp toprak olan insanların tekrar oradan çıkarılacakları haber verilmektedir.³²³

³¹⁹ Yûnus 10/31.

³²⁰ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 1/.

³²¹ el-Mülk 67/24.

³²² Tâhâ, 20/55

³²³ er-Rûm 30/19; el-Bakara 2/259- 260.

Öldükten sonra dirilmek, ahirette Allah’a hesap vermek, cennet ve cehennemnin varlığını kabul etmek, iman esaslarından biridir. Müşrikler, öldükten sonra dirilmeye inanmıyorlardı.³²⁴ Yüce Allah, Kur’ân’da ısrarla bütün ölülerin diriltileceğini bildirdi: “Şüphesiz senin Rabbin onları diriltip bir araya getirecektir.”³²⁵ “Diriliş günü toprak, ölülerin üzerinden süratle yarılıp açılır ve ölüler dirilitir. İnsanların bu diriltilişi, hesap için mahşer yerinde toplanmadır, insanları diriltmek, bize çok kolay bir iştir.”³²⁶

Bu bilgilerine rağmen ölen insanları diriltmeye Allah’ın gücünün yetmeyeceğini, aciz putların ilah olamayacağını düşünmüyorlardı. Gündüzün gidip gecenin gelmesi gibi bir gün insan ölecektir. Ölmek tamamen yok olmak değildir. Gecenin gidip gündüzün gelmesi gibi, Allah ölüleri diriltecektir. Nasıl yüce Allah, koyduğu sistem sayesinde geceyi giderip gündüzü var ediyorsa, vakti saati gelip kıyamet kopunca ölenleri de yeniden var edecektir. Bu, yüce Allah’ın gücü dâhilindedir

3. MÜŞRİKLERİN ALLAH HAKKINDA OLUMSUZ İNANÇLARI

Müşrikler Allah’ın varlığın ve bazı isim ve niteliklerini kabul ettikleri halde, O’na bazı olumsuz nitelikler isnat ediyorlardı. Bu kısımda müşriklerin Allah’a yaptıkları bu olumsuz nitelikler ele alınacaktır.

3.1. Allah’a Şirk Koşmaları

Kur’ân-ı Kerim’in ele aldığı en temel husus Allah’ın birliğidir. Allah’ın birliği konusu Allah’a eş koşmanın karşılığı tevhid olarak bilinmektedir. Hz. Âdem (a.s.)’den başlayarak bütün peygamberlerin üzerinde durduğu konu Allah’ın birliğidir. Tevhid, Allah’ın fiillerinde sıfatlarında ve zatında, bir ve tek olması eşi ve benzerinin mevcut olmaması demektir. İslam dininin temel hedefi tevhid esasını oluşturmaktadır.³²⁷

³²⁴ Yâsîn, 36/78-79

³²⁵ el-Hicr 15/25.

³²⁶ Kâf, 50-44; el-İsrâ 17/97; Meryem 19/85-86.

³²⁷ Akdemir, Furat, *Vahyin Allah Tasavvuru*, s. 92, Araştırma Yayınları, birinci baskı, 2022.

Kur'ân-ı Kerim, cahiliye dönemi Araplarını müşrik olarak adlandırmaktadır. Müşrik olmanın temeli Allah'a iman etmekten geçmektedir. Şirk kelimesi lügatta ortak koşmak demektir. Şirk koşan kimseye müşrik denir. Müşrik kelimesinin ıstılahtaki anlamı, Allah'ın zatında ve sıfatlarında ortağı olduğuna inanmak³²⁸ demektir. Allah'tan başkası adına yapılan bütün ibadetler ve riya gibi davranışlar şirk olarak tanımlanmıştır.³²⁹ Mekkeli müşriklerin çoğu Allah'a iman ediyor ancak inançlarının Allah'a eş koşmak şeklinde olduğunu Kur'ân-ı Kerim Yûsuf sûresinde bildirmektedir.³³⁰ “وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ” Ey Peygamberim! İnsanların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak iman ederler.”³³¹ Hz. Peygamber (s.a.s), lâ ilâhe illallah yani Allah'tan baş hiçbir ilah yoktur demeye davet ettiği zaman Mekkeli müşrikler, أَجْعَلِ الْإِلَهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ “Muhammed, ilahları bir tek ilah mı yaptı? Şüphesiz ilahların bir tek ilah olduğunu söylemek, kesinlikle çok tuhaf bir şeydir”³³² demişlerdi.

Şirk, şirk-i celî ve şirk-i hafî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Şirk-i celî, Allah'ın ilah olarak zatında, sıfatlarında ve rab oluşunda eşi, benzeri, ortağı olduğuna inanmak demektir. Bu şirk çeşidi açıkça ifade edildiği için şirk-i celî denmiştir. Yapılan ibadetler başkalarına göstermek riya ve süm'a yani başkalarına gösterme ve duyurma amaçlı yapıp Allah'ın rızası gözetilmezse bu tür şirke, şirk-i hafî denilmiştir. Geçmişte şirk koştukları için helak edilip yok olan birçok kavim, topluluk bulunmaktadır. Çünkü şirk, Kur'ân'ın ifadesi ile büyük bir zulümdür.³³³

Şirk, bir başka açıdan iki kısma ayrılır: Ulûhiyette şirk ve Rubûbiyette şirk. Ulûhiyette şirk, Allah'tan başka herhangi bir varlığı ilah kabul etmek, Allah'tan başkasına ibadet etmek ve Allah'tan başkasını ilah yerine koyup ondan yardım istemektir. Mekkeli müşriklerin Allah'a şirki bu tür bir şirk idi. Müşrikler, putları ilah kabul edip onlara tapıyorlardı. Rubûbiyette şirk, Allah'ı ortak

³²⁸ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/193. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 39, İstanbul, 2010.

³²⁹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 619.

³³⁰ Sinanoğlu, “Şirk”, 39/193.

³³¹ Yûsuf 12/106.

³³² Sâd, 38/5.

³³³ Lokmân 31/13.

tanımak, sıfat ve fiilde ona eş tutmak. Allah'tan başkasına, kutsiyet, yücelik atfetme anlamlarına gelir. Allah'tan başka yaratıcı kabul etmek, dinî konularda emir ve yasak, helâl ve haram belirlemede başka varlıkları yetkili kabul etmektir. Ulûhiyette şirk, Allah'tan başkasına yönelmek, itaat etmek, af dilemek, dua ve ibadet etmek demektir.³³⁴ Ulûhiyette şirk, tabiat kanunlarını ve sebeplerini aşan, Allah'tan gayri ibadete layık bir otorite kabul etmek şeklinde ortaya çıkarken, Rubûbiyette şirk, dinin ahkâmını, helâli ve haramı vahiyden değil de bazı insan ve sistemlerden almak şeklinde ortaya çıkar.³³⁵ Şirk, Allah'ı rububiyette benzeri olduğunu kabul edip, ulûhiyette başka varlık ve nesnelere tapmaktır.

Allah'a ortak koşulan konuları, ilah oluşunda, yaradan oluşunda ve rızık veren olarak üç başlık altında inceleyebiliriz. Allah'ın varlığını bilip kabul ettikten sonra başka ilahların da varlığını tanıyıp kabul etmek şirktir. Peygamberimiz Hz Muhammed (s.a.s)'in muhatap olduğu Mekke halkı, Allah'ın varlığını kabul edip yaradan ve herkesin rızıkını veren olduğunu bilerek aynı zamanda putlara da taparak Allah'a eş koşmaktaydılar. Yüce Kitabımız Kur'an-ı Kerim'de Allah "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur"³³⁶ buyurmaktadır. Allah'ın zatında, sıfatlarında, isimlerinde ve fiillerinde bir ve tek olması hiçbir ortağının, benzerinin ve denginin olmaması demektir.

Kâinat üzerinde aynı anda iki yaratıcının varlığına inanmak Allah'a eş koşmak demektir. Mecusîlerin inanışlarına göre iyilik ve kötülük ilahı bulunmaktadır. Yezdan ve Ehrimen adında iki ilahı bulunmaktadır. Yezdan isimli ilahın insanların iyiliğini ve faydasını, Ehrimen isimli ilahın ise insanların kötülüğünü ve fenalığını isteyip yarattığına inanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim bu manadaki inanışları reddedip, varlık âlemindeki tek yaratıcının Allah olduğunu ifade etmektedir. "Alah'tan başka, göklerden ve yerden size rızık veren yaratıcı bir

³³⁴ Akdemir, *Vahyin Allah Tasavvuru*, 41.

³³⁵ Bayram, Fatih, *Modern Dönem Peygamber Tasavvuru, Reşid Rıza Örneği*, s. 184-185, TDV Yayınları, Ankara, 2020.

³³⁶ Âl-i İmrân 3/62.

ilah mı var? Hayır, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur.”³³⁷ “Allah her şeyin yaratıcısıdır.”³³⁸

Kâinatta bulunan insan, hayvan, melek, cin, Güneş, Ay, ateş, put gibi benzeri hiçbir varlığa yaratma özelliği verilemez yoksa yüce Allah’a eş koşmuş olunur.³³⁹

İmanın geçerli olabilmesi için şirkten uzak bir inanç gereklidir. Kur’ânda beyan edildiğine göre sağlam bir iman için önce putların inkâr edilip sonra iman edilmesi gerekmektedir. Müşriklerin inanışlarını İslamiyet’e uymayan fikirleri ve uygulamaları kabullenerek Allah’ın yasak kıldığı emirleri helâl sayan kimse Allah’a şirk koşmuş olur. Allah’ın koymuş olduğu hükme karşı gelerek helâli haram, haramı helâl sayan kişiye müşrik denmiştir. Cennete girmenin şartı Müslüman olmak Müslümanlığın şartı da şirkten uzak bir imana sahip olmaktır.

Vahiy, insanı muhatap almış ve ona klavuzluk etmiştir. İnsana iman, ahlâk ve ibadet ilkelerini öğretirken yanlış ve batıl olanlara dikkat çekmiştir. Vahyin en temel vurgusu tevhiddir. Tevhid, Allah’ı yaratmada mülk sahibi olmada ve yönetmede tek olduğuna inanma sadece O’na dua ve ibadet etmektir.³⁴⁰ Tevhid, Allah’ı zatı ve sıfatları ile eşsiz ve tek kabul etmek, O’na ait bir niteliği sadece Allah’a atfetmek ve O’na hiçbir şeyi ortak koşturmamaktır. İlâhi dinlerde bütün elçilerin en temel vurguları tevhid olmuştur. Kur’ân’ın ve peygamberlerin en büyük mücadelesi şirke yönelik olmuştur. Şirkin zıddı tevhidir. Birinin olduğu yerde diğeri yoktur. Kulluğun tek adresi Allah’tır.

İslamiyet öncesi Arap Yardımadasında bulunan cahiliye devrinde puta tapan, Allah’a şirk koşan yanlış inanç ve uygulamalar varken aynı zamanda tek

³³⁷ Fâtır 35/3.

³³⁸ ez-Zümer 39/62.

³³⁹ Karagöz, *Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, 3/577.

³⁴⁰ Akdemir, *Vahyin Allah Tasavvuru*, 41.

olan Allah'a iman eden kimselerde mevcuttu.³⁴¹ Hanif inancına sahip bazı kimseler, Arap yarımadasında bulunan hicaz bölgesinde var olan Allah'a ortak koşan, putperestlik inancına sahip kimseleri tenkit ediyorlardı.³⁴² Hanif inancına mensup kimseler içinde bulunan durumun açıklığa kavuşması için Ebû Zer (r.a) olayı mühimdir. Gıfâr kabilesine mensup olan Ebû Zer (r.a) Müslüman olmadan önce kervanların yollarını kesip gasp ve yağmacılık yaptığı nakledilmektedir. Ancak Gıfâr kabilesine mensup olmasına rağmen putlara tapmaz hatta onlardan hiç hoşlanmazdı. İslam inancını kabul etmeden önce Ebû Zer (r.a) bir olan Allah'a ibadet ettiği ve hanif inancına yakın alâkası olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber'in Mekke'de yeni bir dine davet ettiğini işitince kardeşini gönderip bir olan Allah'a davet ettiği bilgisini aldıktan sonra kendisi de gidip Müslüman olmuştur.³⁴³

Hz. İbrahim (a.s)'in inancı olan "Hanîf", hakka yönelen, bir tek ilah kabul eden demektir. Ayette³⁴⁴ "müşrik" kelimesinin karşıtı olarak zikredilmesi, bu anlamı ifade eder. Hz. İbrahim, yıldız, Ay ve Güneş'in batmasından sonra yaratan Allah'a yöneldiğini ve müşriklerden olmadığını söylemesi, kavmine bir tek ilahın olduğunu, taptıkları putların ilah olamayacağını söylemek istemiştir. Putperestler, Hz. İbrahim'in, "Siz de atalarınız gibi apaçık bir sapıklık içindesiniz"³⁴⁵ şeklindeki eleştirisi karşısında şaşırılmışlar ve Hz. İbrahim'in ciddi olamayacağını düşünmüşler ve sözünde ciddi misin, doğruyu mu söylüyorsun yoksa bizimle eğlenip şaka mı yapıyorsun? Demişlerdir. Çünkü halk, putperestliği sapkınlık olarak görmüyor, Hz. İbrahim'in inancını kabul etmeyip kendileri gibi putperest olması gerektiğini düşünüyorlardı.

Hz. İbrahim kıssasındaki ayetlerden anlaşıldığına göre Hz. İbrahim'in milleti Keldânîler, Güneş, Ay ve yıldızlara ya da bunların yeryüzündeki simgesi olan putlara tapıyorlardı. Bu toplumun inancına göre gökyüzünde en yüce

³⁴¹ Hamidullah, Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş* (İstanbul: Düşünce yayayıcılık, 1981), 31.

³⁴² Uğur Mücteba, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu* (İstanbul: Çağrı Yayıncılık, 1980), 13.

³⁴³ Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994), 10/267.

³⁴⁴ el-En'am 6/74.

³⁴⁵ el-Enbiyâ 21/55.

tanrı Güneş, yeryüzünde en yüce tanrı ise Güneş'in aracısı olan Baal ismindeki put idi. Keldânîlere göre insanların yaşamlarını putlar idare ediyor, yaratma ve yok etme işlemini de yapıyordu. Ayetlerde³⁴⁶ Hz. İbrahim'in kıssasından bir kesit açıklanarak onun müşrik olmadığına, tebliğ ettiği inancın Hz. Muhammed (s.a.s)'in tebliğ ettiği din ile aynı olduğuna, bu itibarla Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber ve Kur'ân'ı Allah'ın bir sözü olarak telakki etmeleri gerektiğine işaret edilmektedir. Kıssada Hz. İbrahim'in müşriklerle verdiği mücadele, Allah'ın isim ve sıfatları, mümin ve kâfirlerin ahiretteki durumu anlatılmakta ve böylece Hz. Peygamber ve müminlere teselli verilmektedir.

Hanîf inancına mensup kişilerin bazıları tek olan Allah'ın varlığına inanırken diğer kısım ise Allah'a şirk koşarak putlara tapıyorlardı. Müşrikler kendi elleriyle yaptıkları putlara ilah diye tapıyorlardı. Taptıkları ve ilah dedikleri büyük putların isimlerini Allah isminden çıkarmışlardı. "Lat" putunu "Allah" isminden, "Menat" putunu "Mennan" isminden, "Uzza" putunu "Aziz" isminden çıkarmışlardı. Taif halkı Lat adlı puta, Mekke halkı Uzza, Menat, Hübel, İsaf, Naile adlı putlara tapıyorlardı. Bu taptıkları putları kendileri ile Allah arasında aracı kabul edip yaptıkları işe kendilerince meşruluk kazandırmaya çalışıyorlardı. Gökyüzünde bulunan Güneş, Ay, gezenlerden biri olan Güneş'e secde edip tapanlar,³⁴⁷ olduğu gibi gök cisimlerinden yıldızları da yüce Allah'ın muazzam mahlûku olarak görüp hürmet edenler zamanla onları ilahlaştırıp ibadet etmeye başlamışlardır.³⁴⁸ Gözle görülmeyen varlıklardan olan melek, cin ve ruhaniler³⁴⁹ ile tabiattaki varlıklara ibadet edip şirk koşanlar olduğu gibi bu varlıkları tümüyle inkâr edenlerde mevcuttu.³⁵⁰

Araplar, Allah'a yaklaştırmak ve şefaathane olur diye taştan, ağaçtan yaptıkları putlara tapıyorlardı.³⁵¹ Kâbe'nin içine 360 put yerleştirmişler, kurban kes-

³⁴⁶ eş-Şuarâ 69/103.

³⁴⁷ en-Neml 27/24.

³⁴⁸ el Âlûsî, Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el Âlûsî, "Bulûgu'l-creb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab" (Bağdat: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1314), 215-216.

³⁴⁹ Âl-i İmrân 3/80.

³⁵⁰ Âlûsî, "Bulûgu'l-creb", 220.

³⁵¹ ez-Zümer 39/3; Yûnus 10/18.

mek için etrafında taştan putlar dikmişlerdi. Bu dikili taşlara “ensâb” diyorlardı. Araplar bu taşlara saygı gösterirler, üzerlerinde putlar namına kurban keser, kanını putların üzerine ve kendi yüzlerine sürerlerdi. Yüce Allah, kendisinden başka ilah kabul edilmesini, başka varlıklara tapılmasını ve onlar için kurban kesilmesini yasak etti ve bu hayvanların etini haram kıldı. Müslümanlar, kurban kesmek sûretiyle Kâbe’ye hizmet etmeye ve tazim göstermeye kendilerinin daha uygun olduğunu söyleyerek Cahiliye devrindeki âdetlerini sürdürmek istediler, bununla ilgili olarak “Kurbanların ne etleri Allah’a ulaşır ne kanları, O’na ulaşacak olan sadece sizin takvanızdır.”³⁵² Anlamındaki ayet ile Mâide sûresinde “dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanların etlerini” haram kılan ayet inmiştir. Bu dikili taşların yanında putlar uğruna kesilen hayvanlar, Allah’tan başkası namına kesilmiş olup etlerini yemek haram kılındı.³⁵³

Cahiliye Araplarına göre putlar, yeryüzünde Allah’ın temsilcileridir. Allah’ın bu varlıklar vasıtasıyla insanlarla iletişim kurduğuna inanılıyordu. Her putun önünde fal oklarının yer aldığı torbalar mevcuttu. Her bir torba, birbirinden farklı olan durumlara hizmet etmekteydi. Örnek olarak yolculuğa çıkanlar, içerisinde “evet”ve “hayır” okları yer alan torba kullanılmaktadır. Diğer farklı durumlarda içerisinde “hayırlı,” “şerli” “yap,” “yapma” “hızlı,” “yavaş” ya da üzerinde hiçbir şey yazılı olmayan okların bulunduğu torbalar mevcuttu.³⁵⁴ Kur’an müşriklerin fal oklarına olan bu inanışlarının anlamsız ve boş olduğunu vurgulamıştır.

Hayatlarının şekillenmesini ve biçimlenmesini sağlayan ilahlar ise; Kur’an’ın tağut, asnam, ensab gibi isimlerle bildirdiği putlardır. Kendilerini Allah’a yaklaştırdıkları, onlardan güç kuvvet aldıkları, Allah indinde şefaathçi olabileceklerine inandıkları vb. nedenlerle putları ilah olarak kabul etmektedirler. Kur’ân’da açıklamasına göre ise putların; ayakları, elleri, gözleri ve kulakları yoktur.³⁵⁵ Dolayısıyla yürüyemezler, tutamazlar, göremezler ve duyamazlar.

³⁵² el-Hac 22/37.

³⁵³ el-Mâide 5/3.

³⁵⁴ İzzet Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 340-341.

³⁵⁵ el-A’râf 7/195.

Görmeyen, duymayan, konuşmayan, yürümeyen ve bir şeyi tutamayan ilah olmak şöyle dursun bir canlı bile olamaz. Putlar, insanlara zarar veremezler, yararları da olmaz³⁵⁶, dolayısıyla ilah olamazlar. Putlar, ilah olmak şöyle dursun insana zarar verebilen insan kadar bile olamazlar. Sadece Arapların uydurduğu temsili varlıklardır.

Lat, menat, uzza ve diğer putlar aslında birer taştır, onlara ilah ismini veren Arap müşriklerdir. Yüce Allah, putların ilah olduğuna, insanlara faydası dokunacağına ve şefaathçi olacağına dair hiçbir delil indirmemiştir. Putlara ilah demek, onların yardım ve şefaathlerini umma konusunda müşrikler nefislerinin arzusuna uymuşlardır. Müşriklerin putlara ilah demeleri, bir bilgiye dayalı değil, zan ve kuruntudan ibarettir. İlah edinme ve ibadet etme gibi dinî konularda zanna göre hareket etmemek gerekir.

Âli İmrân suresinde geçen ayette de herhangi bir peygamberin insanları Allah'tan başkasını mesela melekleri ve peygamberleri rab edinmelerini ve Müslümanlara inkârı emretmelerinin mümkün olmadığı bildirilmektedir. Peygamberler, insanlara Allah'tan başkasını ilah edin, kâfir olun diye emretmez, hiç bir insanın da emretmemesi gerekir.³⁵⁷ Şeyh, veli, kâhin, melek, şeytan, cin vb. herhangi bir varlığı rab ve ilah olarak telakki edip onlara güvenmek, cansız varlıkları bu mertebeye çıkarmak, kula kulluk etmek, iman ve İslam ile bağdaşan bir davranış değildir. Müslümanlara İslam dışındaki inanç, düşünce ve sistemleri telkin etmek, iman ve İslam ile bağdaşmaz.

İslamla tanışmadan evvelki Cahiliye devrinde putlara taparak Allah' ortak koşmak ve Allah ile ilgili yanlış bilgilerin ve inaçların olduğu gibi kudretli bir varlık olarak ezeli gücün tek bir Allah'a iman kavramında da bulunmaktaydı.³⁵⁸ Hanif düşüncesine sahip olan bazı kişilerin dile getirdiği Hicaz bölgesinde bulunan şirki, putperestliği eleştiriyorlardı.³⁵⁹

³⁵⁶ En'âm 6/71; A'râf, 7/192; Yûnus, 10/18.

³⁵⁷ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 1/546.

³⁵⁸ Hamidullah, 1/31.

³⁵⁹ Mücteba, Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, s. 13, Çağrı Yayıncılık, İstanbul, 1980.

وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهِ “Allah bir tek ilahtır, O’ndan başka hibir ilah yoktur.”³⁶⁰

Mü’minûn Sûresi 91. Ayetinde Allah ile birlikte başka bir ilahlar bulunduğu inancı reddedilmekte ve şu gerekçeler bildirilmektedir³⁶¹: Eğer Allah’tan başka bir ilah olsaydı evrende iki yönetim alanı olurdu, her ilah, kendi iktidar sahasında kendi yönetimini sürdürürdü. Ayrıca ilahlar birbiriyle hâkimiyet yarışına girerler ve aralarında ihtilaf çıkardı. Her ilah kendi hâkimiyetini kurmak ister. Bu takdirde evrenin düzeni bozulurdu.

Yüce Allah, göklerde ve yeryüzünde gizlenmiş olanın ortaya çıkmasını sağlayan, insanların gizlediği ve açığa vurduğunu şeyleri bilen, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan tek ilah ve büyük Arş’ın Rabbidir.

Eğer birden çok ilah olsaydı, ilahların bir kısmı diğerlerine üstün gelmeye çalışır, kavga ve çatışma olurdu. Kavga ve çekişmede yenilenin acizliği ortaya çıkardı. Aciz olan ise ilah olamaz. İlahın sonsuz, sınırsız ve ortaksız irade, güç ve hâkimiyet sahibi olması gerekir. Birden fazla ilah olursa bu mümkün olmaz. O’nun için ilahın tek olması gerekir, Allah da tektir, hiçbir ortağı da yoktur.

3.2. Kur’ân’ın Allah Sözü Olduğunu Kabul Etmemeleri

وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ

“Mekkeli müşrikler, kendilerine Hak olan Kur’ân gelince, “Bu bir büyüdür, şüphesiz biz onu inkâr ediyoruz, dediler.”³⁶²

Mekkeli müşrikler, Kur’ân’a büyü demişler ve Allah sözü olduğunu inkâr etmişlerdir. وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ ” Onlara hak geldiğinde” cümlesindeki “onlar” ile maksat, Mekkeliler, “hak” ile maksat, Kur’ân’dır. Kur’ân’ın ilk muhatapları Mekkelilerdir. Bu sebeple “Kur’ân onlara geldiğinde” denilmiştir. Yoksa Kur’ân, sadece Mekkeliler için değil, bütün insanlar için gönderilmiştir.³⁶³

³⁶⁰ el-Mü’minûn 23/91.

³⁶¹ Karagöz, *Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, 5/61.

³⁶² ez-Zuhruf 43/30.

³⁶³ Karagöz, *Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, 7/26.

Kur'ân, ne şiir ne de nesirdir. Kur'ân, kendine özgü bir üsluba sahiptir. Kur'ân'ın indirildiği dönemde Mekke'de şiir yaygın, edebiyat zirvede idi. Kur'ân'ın ayetlerini görenler kendi şiir veya nesir şeklindeki yazılarına benzetemediler. Kur'ân'ı okuyanlar ve dinleyenler etkileniyorlardı. Onun için Kur'ân'a “büyü”, Hz. Peygambere de “büyücü” dediler, Kur'ân'ın Allah sözü olduğunu inkâr ettiler. Kur'ân büyü, şiir, eskilerin masalları ve Peygamberin sözü değil, bütünü ile Allah sözüdür.

3.3. Hz. Muhammed'in Peygambeliğini Kabul Etmemeleri

ءَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابَ

“Bizim büyüklerimiz ve önde gelenlerimiz varken Kur'ân içimizden Muhammed'e mi indirildi? Ey Peygamberim! Hayır, onlar, benim zikrim olan Kur'ân'dan şüphe içindedirler. Hayır, onlar, benim azabımı henüz tatmadılar, onun için böyle konuşuyor, iman etmiyor ve şirk koşturma ısrar ediyorlar.”³⁶⁴

Müşrikler, Kur'ân'ın Mekkelilerin ileri gelenlerinde Velid b. Muğîre'ye veya Taif şehrinin ileri gelenlerinden Urve b. Mes'ud es-Sekafi'ye indirilmeliydi, dediler. 31'inci ayette geçen عَلَى رَجُلٍ “bir adam” ile maksat, Mekke Velid b. Muğîre (ö. 1/622) veya Taifli Urve b. Mes'ud es-Sekafi (ö. 9/630)'dir. مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ İki şehirden” ile maksat, Mekke ve Taif'tir.

Mekkeli müşrikler, yetim büyüyen, çok sade ve mütevazı bir hayat yaşayan Hz. Muhammed'e Peygamberliği layık görmediler. Peygamberlik ve bir kitap verilecekse Hz. Muhammed'e değil, aristokrat sınıfına mensup Mekke Velid b. Muğîre'ye veya Taifli Urve ibn Mes'ud es-Sekafi'ye indirilmeliydi, dediler. Çünkü onlara göre bu şahıslar peygamber olmaya daha layıktı. Müşriklere göre itibar ve değer, soy sop, zenginlik, iktidar, sosyal itibar gibi maddî, dünya ile ilgili ve tabii olarak geçici şeylerdi. Eğer Peygamberlik değerli bir şey idiyse Muhammed'e değil, kendilerine göre Mekke ve Taif halkının büyüklerinden birine gelmeliydi.³⁶⁵

³⁶⁴ Sâd 38/8.

³⁶⁵ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 6/387.

Kimin peygamber yapacağını yüce Allah, çok iyi bilir. Allah katında itibarlı olmak, zenginlikte veya fakirlikte veya toplum arasında bilinir ve itibar görür olmakta değildir. Yüce Allah, zeki, akıllı, ahlâken tertemiz, sabırlı, merhametli ve yetenekli insanları peygamber seçer. Hz. Muhammed (s.a.s) de öyle idi, hiç puta tapmamış, hiç zina etmemiş, cana kıymamış, kimseye zulmetmemişti. Yüce Allah, onu kendisine elçi yaptı.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

“Ey Peygamberim! De ki: Ben ancak sizin gibi bir insanım, şu kadar var ki bana, sizin ilahınızın ancak bir tek ilah olduğu vahyediliyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iman edip salih amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın.”³⁶⁶

Ayet, şu bilgi ve hükümleri içermektedir: Hz. Muhammed, Mekkeli bir peygamberdir. “Ben ancak sizin gibi bir insanım, şu kadar var ki bana, sizin ilahınızın ancak bir tek ilah olduğu vahyediliyor” cümlesi, bu anlamı ifade etmektedir. Mekkeli müşriklerin çoğunluğu, aralarında yetiştigi ve güvenilir olarak bildikleri Hz. Muhammed (s.a.s)’in, peygamberlikle görevlendirildiğini duyurunca kabullenemediler, peygamberin insan olmasına şaşırdılar.³⁶⁷

Onlara göre peygamber insan değil, melek olmalıydı.³⁶⁸ Peygamberin kendileri gibi bir insan olması,³⁶⁹ müşriklerin iman etmesine engel olmuştur: “Kendilerine hidayet kaynağı olan Kur’an geldiğinde insanların iman etmelerine ancak, Allah bir insanı mı peygamber gönderdi? Demeleri engel olmuştur. Ey Peygamberim! De ki: Eğer yeryüzünde, insanlar yerine huzur ve sükûn içerisinde yerleşip dolaşanlar melek olsaydı, biz kesinlikle onlara gökten bir melek peygamber indirirdik.”³⁷⁰ Hâlbuki yüce Allah, Hz. Âdem’den itibaren Hz. Muhammed (s.a.s)’e kadar bütün peygamberleri insanların kendi kavimleri arasından seçmiştir. Peygamber melek olsaydı, yine insan suretinde olurdu:

³⁶⁶ el-Kehf 18/110.

³⁶⁷ el-Furkân 25/7-8.

³⁶⁸ et-Tegâbün 64/6; el-A'râf, 7/63.

³⁶⁹ et-Tevbe 9/128.

³⁷⁰ el-İsrâ 17/94-95; el-En'âm, 6/9.

"Eğer biz peygamberi bir melek yapsaydık, yine onu bir adam şekline sokardık, onun peygamberliği hakkında şüpheye düşecekleri, yine şüpheye düşürürdük."³⁷¹

3.4. Allah'a Çocuk İsnad Etmeleri ve Melekleri Allah'ın Kızları Olarak Kabul Etmeleri

Mekkeli müşrikler, meleklerle Allah'ın kızları³⁷² diyorlardı. Bu düşüncenin delili olarak Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir:

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ

"Müşrikler, cinleri Allah'a ortaklar koştular. Hâlbuki onları da Allah yarattı. Bilmeden Allah'ın oğulları ve kızları olduğunu uydurdular. Allah, müşriklerin niteledikleri şeylerden uzak ve yücedir."³⁷³

فَاسْتَفْتِهِمُ الرِّبَّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبُنُونَ . أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ . أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ أَفْكِهَمُ لَيَقُولُونَ . وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ . أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ

"Ey Peygamberim! Müşriklerle sor: Kız çocukları Rabbinin, erkek çocukları onların mı? Yoksa biz melekleri dişi olarak yarattık da onlar buna tanık mı oldular? Hayır, bilirsiniz ki şüphesiz müşrikler, kendileri uydurarak, kesinlikle "Allah çocuk sahibi oldu" diyorlar. Şüphesiz onlar, kesinlikle yalancı kimselerdir. Yazıklar olsun size! Allah, kız çocuklarını erkek çocuklarına tercih mi etti?"³⁷⁴

Yüce Allah, وَلَكُمُ الْبَنُونَ "Ey müşrikler! Yoksa kızlar Allah'ın, oğullar sizin mi?"³⁷⁵ "Yoksa müşrikler, şöyle mi diyorlar: Allah, yarattıklarından kendisi için kızlar edindi ve oğulları sizin için mi seçti"³⁷⁶ cümlesi ile bu iddiayı reddetmektedir.

³⁷¹ el-En'âm 6/9.

³⁷² el-Eşkar, Ömer Süleyman El-Eşkar, 'Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr (Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 1983), 14.

³⁷³ el-En'âm 6/100.

³⁷⁴ es-Sâffât 37/149-150.

³⁷⁵ et-Tûr, 52/39.

³⁷⁶ ez-Zuhruf 43/16.

Necm sûresinin 21 ve 22. ayetinde yüce Allah, اَلْكَوْمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثَى “Erkek size de, dişi Allah’a mı ait? اِذَا قَسَمْتُ ضِيْرًا Öyle ise bu, zulüm olan bir taksimdir” diyerek müşriklerin bu görüşleri reddetmiştir.

Mekkeli müşrikler, gökleri ve yeri Allah’ın yarattığını kabul ettikleri halde meleklerle Allah’ın kızları demeleri bir tutarsızlık sergilemişlerdir.³⁷⁷ Çünkü gökler kelimesine göklerde yaşayan melekler de dâhildir. Melekler, Allah’ın kızları değil, kullarıdır. Allah’ın, kızları olabilmesi için, Allah’ın üremesi ve eşi olması gerekir. Hâlbuki Allah’ın anası, babası, eşi ve çocuğu olmaz. Bu husus, Kur’ân’da birçok ayette bildirilmektedir.³⁷⁸

اَلْاُنْثَى Dişi ile maksat, melekler ve putlardır. Çünkü Mekkeli müşrikler, meleklerle Allah’ın kızları³⁷⁹ ve putlara dişi diyorlardı. Bu husus, Nahl sûresinin 57. ayetinde وَيَجْعَلُوْنَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُوْنَ Müşrikler, kızları Allah’a tahsis ediyorlar, kızlar Allah’ındır diyorlar. Hâşâ Allah bundan münezzehtir, O’nun çocuğu yoktur. Kendilerine, arzuladıkları oğulları tahsis ediyorlar.”³⁸⁰ Denilmektedir. Müşrikler, erkek çocuklarını severler, doğumlarında ziyafet verirler, eğlence düzenlerler, kız çocuklarından nefret ederlerdi. Bu husus, ayette şöyle bildirilmektedir:

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْاُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

“Müşriklerden birine, kız çocuğu olduğu müjdesi verildiği zaman yüzü simsiyah olur ve o, çok öfkelenir. Müşrik, kendisine verilen kız çocuğu olduğu müjdesinin kötülüğü sebebiyle ve utancından halktan gizlenir. Kız çocuğunu ne yapsın, alçaklık edip zillet ve utanç içerisinde tutup büyütsün mü, yoksa onu diri diri toprağa gömsün mü? Karar vermekte zorlanır. Görüyorsunuz müşrikler, ne kötü hüküm veriyorlar!”³⁸¹

³⁷⁷Ortakaya, Mehmet Ortakaya, *İslâm Öncesi Hicaz Bölgesi Araplarının Din Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 43.

³⁷⁸ el-Furkân 25/2; el-İhlâs 112/1-3; el-En’âm 6/136; en-Necm 53/21, 22.

³⁷⁹ el-İsrâ 17/40; es-Sâffât 37/149.

³⁸⁰ en-Nahl 16/57.

³⁸¹ en-Nahl 16/57-59.

Bu tavırlarıyla müşrikler, sanki sevdikleri erkekleri kendilerine, sevmedikleri dişileri Allah'a lâıyk görüyorlardı. Yüce Allah, Necm suresinin 22. ayette, müşriklerin erkek çocuklarını kendilerine, kız çocuklarını Allah'a tahsis etmelerini, zulüm olarak nitelemektedir. Hâlbuki müşrikler, Rahman olan Allah'a layık gördükleri kız çocuğu olduğu zaman, yüzü simsiyah kesilir, öfke ve üzüntüden yutkunup dururlardı.³⁸²

Müşriklerin meleklerle ilişkin savundukları yalanın ve küfrün doruk noktası sayılabilecek üç hususa dikkat çekilmiştir: Meleklerin diş olduklarını savunarak yalan söylemişlerdir. Akabinde Allah'ın ilahlığına yaraşmayacak biçimde evlat isnat etmişlerdir. Son olarak da isnad ettikleri evladın hoşlanmadıkları kız çocuklarından olduğunu itiraf etmişlerdir.³⁸³

Yüce Allah, müşriklerin meleklerin kızları olduğunu iddiasına reddetmektedir: "Eğer Allah, bir çocuk edinmek isteseydi, elbette yarattıklarından istediğini seçerdi" şart cümlesine "Allah, çocuk edinmez, O, bundan münezze ve cümlesi ile cevap verilmiş ve Allah'ın çocuk edinmeyeceğı bildirilmiştir. Ayette bunların, bilgisizce bir söylem olduğu bildirilmektedir.

Allah'ın annesi, babası, eşi ve çocuğu olmadığı birçok ayette bildirilmektedir.³⁸⁴ "Allah, çocuk edinmemiştir."³⁸⁵ سُبْحَانَهُ "hâşâ, O, bundan beridir"³⁸⁶ cümlesi ile bu tür söylem ve inanç reddedilmekte ve Sâffât sûresinin 152. ayetinde müşriklerin yalan söyledikleri bildirilmektedir.

Müşrikler, melekleri Allah'ın kızları olarak tasvir etmeleri nedeni ile putlara Lât, Menât ve Uzzâ gibi kadın adlarıyla tanımlamışlardır.³⁸⁷ Putlar aslında birer taşdır, onlara ilah ismini veren Arap müşriklerdir. Kaynaklarda

³⁸² ez-Zuhruf 43/17; es-Sâffât, 37/149-153.

³⁸³ İbn Kesîr, *Kur'ânî'l-Azîm*, 12/61-62.

³⁸⁴ el-İhlâs 112/1-3.

³⁸⁵ es-Sâffât 37/154-157.

³⁸⁶ en-Nahl 16/57.

³⁸⁷ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 1/322.

müşriklerin bazı putları melek şeklinde tasvir ettiği ifade edilmektedir.³⁸⁸ Melekleri kız olarak tasvir etmelerinin sebepleri onları hiç görmemiş olmalarıdır. Eğer melekler erkek olsaydı muhakkak görünürlerdi. Oysaki bu durum hiç tahakkuk etmemiştir.³⁸⁹ Kur'ân-ı Kerim bu özellikleri taşıyan varlığın ezeli olmayacağını belirtmiştir. Bu nedenle doğmak, doğurmak muhtaç olmanın alametidir. Allah Teâlâ ise bütün noksanlıklardan münezzehtir.³⁹⁰

Allah'a çocuk isnat etmek, Allah'a iftira ve yalandır. Meryem suresinin 89-91. ayetlerinde Allah'a çocuk isnadın vahameti, çirkinliği ve çok kötü bir şey olduğu şu örnek ile ifade edilmektedir: Allah çocuk edindi sözü sebebiyle nerede ise, gökler parçalanacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp çökecektir. Göğlerin parçalanıp dağılması, yeryüzünün yarılması ve dağların yıkılıp çökmesi nasıl vahim bir şey ise "Allah çocuk edindi" demek de aynı şekilde vahimdir.³⁹¹

Ayetlerde müşriklerin batıl inançları eleştirilmekte ve reddedilmektedir. Bu batıl inanç, Allah'a çocuk isnat etmeleri, melekleri Allah'ın kızları olarak kabul etmeleri, erkek ve kız çocuğu arasında ayırım yapmaları, kız çocuklarına değer vermemeleridir. Hâlbuki hamile kadının, erkek ve kız çocuğu doğurması kendi iradesine değil, tamamen Allah'ın iradesindedir. Yüce Allah, kimisine erkek, kimisine kız, kimisine hem erkek hem kız çocuğu verir, kimisine hiç çocuk vermez.³⁹² Erkek veya kız vermeyi yüce Allah, kendi takdirinde olduğunu bildirmiştir. Bu itibarla, çocuğu olmuyor diye veya kız çocuğu doğurdu diye bir erkeğin eşine kızması ve onu üzmesi akıl ve mantık dışı cahili bir davranıştır. Müslüman, bunu yapamaz, yapmaması gerekir. Yüce Allah'ın Hz. Peygambere "Kız çocukları Rabbinin, erkek çocukları onların mı" diye sormasını emretmesi, kınamaya ve böyle bir şeyin olmadığını bildirmeye yöneliktir. Kız çocuklarını da erkek çocuklarını da yaratan yüce Allah'tır. Allah'ın erkek veya kız çocuğu

³⁸⁸ İbn Kesîr, *Kur'ânî'l-Azîm*, 9/398.

³⁸⁹ Sarıcık, Murat Sarıcık, *İnanç Ve Zihniyet Olarak Cahiliye* (İstanbul: Nesil, 2004), 122.

³⁹⁰ Macit, Nadim Macit, *Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum* (Konya: Damla Yayınları, 1992), 92.

³⁹¹ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 4/473.

³⁹² eş-Şûrâ 42/49-50.

olmaz. Müşriklerin, kızları Allah'ın çocukları olarak kabul etmeleri batıl bir inançtır.

Melekler, nurdan yaratılmış,³⁹³ erkekliği ve dişiliği bulunmayan,³⁹⁴ çeşitli şekillere girebilen,³⁹⁵ yiyip içmeyen,³⁹⁶ daima Allah'a itaat ve ibadet eden,³⁹⁷ hiç isyan etmeyen³⁹⁸ soyut varlıklardır. Dolayısıyla meleklerin, Allah'ın kızları olduğunu söylemek batıl bir inançtır. Yüce Allah, müşriklerin bunu bilemeyeceklerini, "Biz melekleri dişi olarak yarattık da onlar buna tanık mı oldular" sorusuyla reddetmektedir. Bu soru böyle bir şey olmadığını beyana ve reddetmeye yöneliktir. Müşrikler, bilmedikleri hâlde meleklerin dişi ve Allah'ın kızları olduklarını sanıyor, sonra da onların heykellerini dikerek onlara tapıyorlardı. Bu, cahilce bir davranıştır.³⁹⁹ Cahiliye devri müşriklerinin meleklerle ilişkin çarpık inançları ve tutumları sert bir lisan ile kınanmaktadır.⁴⁰⁰

"Melekler, Allah'ın kızları" ve "Allah çocuk edindi" demekle müşrikler, hem yüce Allah'a cismanilik isnat etmişler, hem melekleri Allah'ın kızları ve dişi olarak nitelemişlerdir. Hâlbuki meleklerin erkeklik ve dişilikleri yoktur, yaratıcı, ilah ve rab olan Allah'ın anası, babası, oğlu ve kızı olmaz. Bu husus, İhlâs sûresinde açıkça bildirildiği gibi, onlarca ayette açık seçik bildirilmektedir. Mesela En'âm sûresinin 100. ayetinde "Müşrikler, bilmeden Allah'ın oğulları ve kızları olduğunu uydurdular. Allah, müşriklerin niteledikleri şeylerden uzak ve yücedir." Nahl sûresinin 57. ayetinde "Müşrikler, kızları Allah'a tahsis ediyorlar, kızlar Allah'ındır diyorlar. Hâşâ Allah bundan münezzehtir, O'nun çocuğu yoktur. Kendilerine arzuladıklarını, oğulları tahsis ediyorlar." Enbiyâ

³⁹³ Müslim, Zühd, 60.

³⁹⁴ el-İsrâ 17/40.

³⁹⁵ Meryem 19/16-19.

³⁹⁶ Hûd 11/70.

³⁹⁷ el-A'râf 7/206; el-Mü'min, 40/7.

³⁹⁸ et-Tahrîm, 66/6.

³⁹⁹ Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 3/253.

⁴⁰⁰ Karataş Şuayip, *Kur'an'ın Konusu Olarak Müşrikler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2018), 284.

sûresinin 26-27. ayetlerinde “Müşrikler, “Rahman olan Allah, çocuk edindi” dediler. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir, uzak ve yücedir. Aksine Allah’ın kızları dedikleri melekler, ikrama erdirilmiş kullardır.” İsrâ sûresinin 40. ayetinde “Ey müşrikler! Rabbiniz, erkek çocuklarını sizin için seçti de kendisi meleklerden kız çocukları mı edindi? Gerçekten siz kesinlikle büyük bir söz söylüyorsunuz” buyrulmuştur.

Netice olarak; konuyla ilgili ele aldığımız birçok ayette meleklerin erkeklik ve dişilik özelliğinin olmadığı ve Allah’a isnat edilme yanlışlığı kesin bir dille ifade edilmiştir. Allah’a çocuk isnat etmek, Allah’a iftira ve yalandır. Müşrik Araplar kendilerine layık görmediği kız evladı her şeyin sahibi olan Allah’a yakıştırmaları sapıklık olarak ifade edilmiştir. Kur’an Allah’ın analık babalık gibi sıfatlardan münezzehe olduğunu belirtmiştir.

3.5. Allah ile Cinlerin Akraba Olduğunu Kabul Etmeleri ve Cinleri Allah’a Ortak Koşmaları

Kur’ân-ı Kerim’de müşrik Araplarla ilgili olarak cinleri Allah’a eş koşmaları,⁴⁰¹ Allah ile görülmez varlıklar arasında nesep ilişkisi⁴⁰² olduğunu iddia etmeleri ve cinlere ibadet etmeleri⁴⁰³ bildirilmektedir. Bu yanlış inanış ve uygulamaları ortadan kaldırmak için onları da Allah’ın yarattığı⁴⁰⁴ cinlerin iman eden ve sadece Rab’lerine tevekkül eden kimseler üstünde hiçbir güç ve hâkimiyetlerinin⁴⁰⁵ bulunmadığı vurgulanmaktadır. Mekke’li müşrikler, putları ilah kabul edip onlara tapmanın ve Allah ile aralarında aracı yapmanın dışında meleklerle ve cinlere de⁴⁰⁶ ulûhiyet isnat edip Allah’a ortak koşuyorlar ve tapıyorlardı.

En’âm Sûresi 100. ayetinde geçen الْجِنَّةِ kelimesi taberi de bulunan rivayette meleklerin, Allah’ın cinler ile evliğinden doğan kızları olduğu şeklinde de

⁴⁰¹ el-En’am 6/100.

⁴⁰² es-Saffat 37/158.

⁴⁰³ Sebe’ 34/41.

⁴⁰⁴ es-Saffat 37/158.

⁴⁰⁵ en-Nahl 16/99.

⁴⁰⁶ el-En’âm 6/100.

yorumlanmıştır.⁴⁰⁷ Müşrikler, Allah'a cinleri ortaklar koşuyorlardı. شُرَكَاءُ Şürekâ", "şerîk" kelimesinin çoğulu olup "ortaklar" demektir.

"Cin", sözlükte örtmek ve gizli kalmak manasındaki "cenne" fiilinden isim olup gizli ve görünmeyen varlık demektir. Terim olarak cin, Allah'a kulluk etmesi için⁴⁰⁸ insanlardan önce ve ateşten yaratılmış,⁴⁰⁹ duyularla algılanamayan, irade ve şuur ehli, kendilerine peygamber gönderilen,⁴¹⁰ ilahî ölçülere uymakla sorumlu olan, insanlar gibi, müminleri ve kâfirleri, iyileri ve kötülerini bulan⁴¹¹ varlıklardır. Peygamberimiz (s.a.s), ilahî emirleri cinlere de tebliğ etmiştir.⁴¹²

Müşrikler, cinlerde ilahî güç ve birtakım yetenek olduğuna inanıyorlar, zararlarından korunmaya ve hoşnutluklarını kazanmaya çalışıyorlar, bu amaçla cinler adına kurban kesiyorlardı.⁴¹³

Cinlerin, kâhinlere semadan haberler getirdiğine, Allah ile cinler arasında bir bağ bulunduğuna inanıyorlardı.⁴¹⁴ Bazı müşrikler, şeytanın şer tanrısı, meleklerin Allah'ın askerleri, cinlerin de şeytanın askerleri olduğunu söylüyorlardı. Ayetin, Allah ve İblis'in "iki kardeş" olduğunu, Allah'ın, insanları ve canları, iyileri ve iyilikleri, İblis'in ise cinleri ve yırtıcı hayvanları, kötülerini ve kötülükleri yarattığını söyleyen "zenâdika" hakkında indiğini söyleyen müfessirler olmuştur.⁴¹⁵ Zenâdika, "zındık" kelimesinin çoğulu olup Mecusîlerin lakabıdır. Mecusilere göre hayırların yaratıcısı Allah, şerlerin yaratıcısı Ehremen dedikleri İblis'tir. Kur'ân'da İblis'in, cin asıllı olduğu bildirilmektedir.⁴¹⁶

⁴⁰⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 19/644-645; Kurtûbi, *el-Câmi'*, 18/110-111.

⁴⁰⁸ ez-Zâriyât 51/56.

⁴⁰⁹ el-Hicr 15/27.

⁴¹⁰ el-En'âm 6/130.

⁴¹¹ el-Cin 72/11,14,15.

⁴¹² el-Ahkâf 46/29.

⁴¹³ Cevad Ali, "Mufasssal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm", 6/722-723.

⁴¹⁴ es-Sâffât 3/158.

⁴¹⁵ Kurtûbi, *el-Câmi'*, 8/479-480; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/515-516.

⁴¹⁶ el-Kehf 28/50.

Cinler, insanoğlu gibi Allah’a ibadet etmek için yaratılmışlardır.⁴¹⁷ İnsanlar gibi cinlere de rasul gönderilmiş, bir kısmı iman etmiş, siğer bir kısmı ise inkâr etmiştir. Hâtemu’l-Enbiya olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s), cinlere ilahî emirleri tebliğ etmiştir.⁴¹⁸ Cinler insanlara nispetle daha üstün bir güce sahiptirler. Örnek olarak; kısa zamanda uzun mesafelere gidebilirler, insanları görebilirler, insanların bilmediği kimi konuları bilebilirler, ancak gaybı bilemezler. Gökteki meleklerin konuşmalarından gizlice bilgi almak isterlerse buna imkân verilmez.⁴¹⁹ Evlenip çoğalırlar. Kimi cinler Hz. Süleyman’ın buyruğuna girerek ordusunda hizmet görmüş ve insanlarla beraber çalışmışlardır.⁴²⁰ Bu, cinlerin insan şekline girebildiğini ifade eder.⁴²¹

Hadislerde⁴²² her insanın yakınında bir cin yer aldığı, cinlerin müslümanlara vesvese vermeye çalıştıkları, ancak Kur’ân okunan yerde tesirlerini kaybettikleri bildirilmektedir. Bunlar, Kur’ân-ı Kerîm’de “cin şeytanları”⁴²³ tabiriyle söz edilen kötü cinlerdir. Kulak hırsızlığı yapmak suretiyle gökten bilgi almak isteyen ve doğru yanlış öğrendikleri bilgileri arkadaşları aracılığıyla sihirbaz veya kâhinlerin kalplerine ileten cinler kötü cinlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s), cinlerle konuşmuş, bir grup cinle birlikte bulunmuş, onlara Kur’ân okumuş, sabah olduğunda hadiseyi sahabeye anlatıp yaktıkları ateşin kalıntılarını göstermiştir.⁴²⁴

Kimi insanlarla cinler arasında irtibatın olduğuna, cinlerin hoşlandıkları kişileri izlediklerini kabul ederler; bu çeşit cinlere “tabî” ya da “rely” adını verirlerdi. Şair ya da kâhinlerin bu çeşit cinlerle bağlantısının olduğunu, cinlerin bunların elde ettikleri haberlere akıl ve tecrübeleri ile değil, cinlerle içsel

⁴¹⁷ ez-Zâriyât 51/56.

⁴¹⁸ el-Cin 71/1,11,14.

⁴¹⁹ el-Cin 71/1-28.

⁴²⁰ Sâd 38/37-38.

⁴²¹ Kılavuz, Ahmet Saim Kılavuz, “Cin” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1993), 8/8.

⁴²² bk. Ahmed, el-Müsneid, VI, 153, 168; Buhârî, Menâkıb, 132, Salât, 75, Ezan, 105; Müslim, Zühd, 60; Süreyya Şahin, Cin, DİA, VIII, 8-10)

⁴²³ el-En‘âm 6/112.

⁴²⁴ Hanbel, el-Müsneid, 6/153,168.

temas kurarak eriştiklerini dile getirirlerdi. Her bir cinin dünya hayatında kendisine samimi dost olarak seçtiği kişiyi, sevgisine layık olduğunu düşünürse kendine sözcü yaptığını söylerdi. Meşhur şair el-A'sa şahsını hicveden bir şairi yanıtlamayınca savunmasını bilgi sahibi olmadığı için değil, Mishal ismindeki cin dostu ilham getirmediği için sessiz kaldığı biçiminde yapmıştır.⁴²⁵

Cinlere iman ve ibadet, İblis ve şeytanlara itaat etmek, cinlere sığınmak ve onlardan yardım istemektir. Çünkü bazı müşrikler, cinlerin kendilerini gördüğüne, cinlerin melek, meleklerin de Allah'ın kızları olduğuna⁴²⁶ inanıyorlardı. Cin sûresinin altıncı ayetinde bazı insanların cinlere sığındıkları bildirilmektedir. Dolayısıyla Sebe sûresinin 41. ayetinde, insanların cinlere ibadetleri ve onlara sığınmaları anlamındadır.⁴²⁷ Ayette, Allah'ın ortakları olamayacağı, onları Allah'ın yarattığı bildirilerek cevap verilmekte ve müşriklerin bu inancı reddedilmektedir. "Allah'ın mülkünde hiçbir şeriki yoktur ve her şeyi O, yaratmıştır."⁴²⁸

Arapların cinleri Allah'a şirk koştuklarını,⁴²⁹ Allah ile cinlerin arasında yakın bir bağ olduklarını dile getirdikleri,⁴³⁰ cinlere ibadet ettiklerini⁴³¹ haber vermektedir. Bu doğru olmayan inançları ortadan yok etmek için Kur'ân'da "Cinleride Allah'ın yaratmış olduğunu",⁴³² "insanlar üzerinde Allah'ın bilgisi dışında etkilerinin bulunmadığını"⁴³³ bildirilmektedir. Cahiliye Arapları, cinlerin ara ara karşılırlarına çıktıklarını,⁴³⁴ kendi içlerinde aynen insanların birbirleri arasında oluşan akrabalık, kabile ve aşiret durumu olduğunu, onların da üstlerinde efendilerinin olduğuna kabullenmekteydiler. Buna bağlı olarak ya-

⁴²⁵ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 158-160.

⁴²⁶ ez-Zuhruf 43/19-20; es-Sâffât 37/158.

⁴²⁷ Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, 6/169.

⁴²⁸ el-Furkân 25/2.

⁴²⁹ el-En'am 6/100.

⁴³⁰ es-Saffat 37/158.

⁴³¹ el-İsra 17/57; Sebe' 34/41.

⁴³² es-Saffat 37/158

⁴³³ İbrahim 14/22; el-Hicr 15/42; en-Nahl 16/99; el-İsra 17/65.

⁴³⁴ Kurtubi, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, s. 309.

pılan savaşlarda cinlerin insanlara karşı fırtına çıkarmak gibi faaliyetler gösterdiklerini benimsemekteydiler.⁴³⁵ Kendileri ile cin kabileleri arasında barış ve savaşların olduğuna inanırlardı. Cinlerin insanlarla yakın temasta bulunarak yardım etdiklerini ve bazen de zararlarının dokunduğunu dile getirir, bu yüzden de onlara sığınırlardı.

3.6. Putların Kendilerini Allah'a Yaklaştırdığını Kabul Etmeleri

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ

“Ey insanlar! Bilesiniz ki, hâlis din sadece Allah'ındır. Allah'ın dışında putları ilah edinen müşrikler, “Biz putlara yalnız, bizi Allah'a daha fazla yaklaştırmaları için tapıyoruz” diyorlar. Muhakkak ki Allah, ihtilaf ettikleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Muhakkak ki Allah, çok nankör kimse-leri ve yalancı olanları doğru yola iletmez.”⁴³⁶

“Allah'tan başka dostlar edinen kimseler” ile amaç, ilah olarak kabul ettikleri putlara tapan Mekke Müşrikler ve onlarla aynı görüşü savanunan kişilerdir. Ayette geçen *أَوْلِيَاءَ* sözcüğü “velî” kelimesinin çoğulu olup “dostlar” demektir. Dostlar ile kastedilen anlam putlardır. Putlara tapınma sebepleri olarak kendilerini Allah'a daha çok yakınlaştırmaları için olduğu sonucuna işaret etmektedir.

لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى “Bizi Allah'a çok yaklaştırmaları için” cümlesi, müşriklerin Allah'ın varlığını kabul ettiklerini ve aynı zamanda putlara tapma sebebi Allah'a yakınlaşmak olduğunu anlaşılmaktadır.⁴³⁷

Müşriklere, “Sizi kim yarattı?” denildiği zaman “Allah yarattı” diyorlardı. “Gökleri ve yeryüzünü kim yarattı?” denildiği zaman “Allah yarattı” diyorlardı. “Sizin ve atalarınızın Rabbi kimdir?” denildiğinde “Allah'tır” diyor-

⁴³⁵ el-Cin 72/6.

⁴³⁶ ez-Zümer 39/3.

⁴³⁷ Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 6/448-450.

lardı. “Peki, öyleyse niçin şu putlara tapıyorsunuz?” denildiği zaman, “Bizi Allah’a iyice yaklaştırsın ve katında bize şefaet etsinler diye tapıyoruz” cevabını veriyorlardı.⁴³⁸

فَلَوْلَا نَصَرَ هُمْ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا إِلَهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكَ إَفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْقَهُونَ

“Allah’a yaklaştırsın diye O’nun dışında edindikleri ilahlar, afet ve musibetler geldiği zaman kendilerine yardım etseydi ya! Aksine ilahları, onları yüzüstü bırakıp kayboldular. Putları ilah edinmek, müşriklerin yalanları ve uydurduğu şeylerdir.”⁴³⁹ Anlamındaki ayette putlara tapmanın insana hiçbir faydasının olmadığı bildirilmektedir. Yüce Allah, Peygamber göndererek varlığı, birliği ve kudretine işaret eden delilleri gönderdiği halde iman etmemekte ısrar eden Hicaz civarında yaşayan birçok kavmi helâk etmiştir. Yüce Allah, ilah diye putlara tapan Peygamberimizin ilk muhatapları olan Mekkelileri, bu sapık inançlarından çevirmek için helâk ettiğini bildirmiştir. Bunlar, Lut kavmi, Semud, Hicr, Eyke ve Hicaz civarındaki diğer beldelerde yaşayan insanlardır.

Şirk ve inkârda ısrarları sebebiyle afet ve musibetlere maruz kaldıkları zaman kendilerini Allah’a yaklaştırmak amacı ile ilah diye taptıkları putların hiçbir faydası olmamıştır. Çünkü cansız ve aciz putlar, nasıl yardım etsin, edemez. Yüce Allah, ilah diye putlara tapan ve kendilerini Allah’a yaklaştıracığını ve yardım edeceğini zanneden Mekke müşrikleri ⁴⁴⁰ bu şekilde uyarmış, putlara tapmaktan vazgeçmelerini, putların kendilerine hiçbir faydasının olmayacağını beyan etmiştir.

Vahyin ilk dönemlerinde cahiliye Araplarının yaşamında Allah adıyla bilinen tanrının mühim bir yeri olmadığı Hz. Peygamber’in getirdiği dine karşı gösterdikleri tepkiden bellidir. Kur’ân, Allah lafzını kullandığı vakit Mekke müşrik Araplar büyük tepki vermişlerdi. Bu tepkinin ölçüsü Hz. Peygamber ve sahabeye reva görülen eziyetlerden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu tavır yerini

⁴³⁸ ez-Zümer 39/3.

⁴³⁹ el-Ahkâf 46/28.

⁴⁴⁰ Yûnus 10/18.

bir müddet sonra uzlaşma arayışına bırakmıştır. Kâfirun sûresinin nüzul sebebi olarak şu hadise nakledilmektedir: Hz. Peygamber (s.a.s)’e “Gel biz senin ilahına tapalım sen de bizim ilahlarımıza taparsın, demişler”⁴⁴¹ anlaşıldığı üzere müşrikler Hz. Peygamber’i kendi taptıkları ilahlara ibadet etmeye davet etmişler. Allah ile Kendi ilahları arasında ayırım yapmaya çalıştıkları görülmektedir.

Peygamberlerin putları terk etmeye, tek Allah inancına ve sadece Allah’a ibadete davet etmelerine rağmen insanlar, zaman içinde hak yoldan sapmışlar, farklı inançlara sahip olmuşlar, mesela Mekkeli müşrikler, putlara ilah diye taparlarken Hristiyanlar, Hz. İsa’ya ilah demişlerdir. Her devirde yanlış inanca sahip olan ve kendi inançlarını doğru zanneden insan ve toplumlar var olmuştur. Yüce Allah, ahiret gününde herkese inancının ve amelinin doğru veya yanlış olduğunu bildirecek, herkese iman veya inkâr, iyi veya kötü ameline göre karşılık verecektir.

Putlara ilah diye tapmak, insanların uydurduğu bir şeydir. Temeli ve gerçekliği yoktur. Yüce Allah’tan başka ilah olduğunu söylemek yalan ve uydurma bir iddiadır.

3.7. Putların Şefaati Olduğunu Kabul Etmeleri

Şefaati kelimesinin sözlük anlamı, bir başkasını desteklemek, aracılık yapmak ve yardımcı olmak, ıstılah manası ise ahirette günahkâr müminlerin bağışlanması için Allah’a dua etmeleri, yalvarmaları, günahlarının bağışlanmasını talep etmeleri demeleridir.⁴⁴²

Müşrikler, Allah’ın varlığını kabul ediyor ancak sahîh bir Allah inancına vakıf olmadıkları için Allah nezdinde kendilerine yardımları dokunacak zannederek O’ndan başkasına ibadet ediyorlardı. Bu husus, Kur’ân-ı Kerimde şu şekilde ifade edilmektedir:

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ فَلَا تَنْتَبِذُوا اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ

⁴⁴¹ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 24/703.

⁴⁴² Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 612.

فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Müşrikler, Allah’ın dışında, tapmadıkları zaman kendilerine zarar veremeyen, taptıkları zaman fayda veremeyen ilah diye putlara tapıyorlar ve “İşte bunlar, Allah katında bizim şefaathçilerimizdir” diyorlar. Ey Peygamberim! Onlara de ki: Siz, Allah’ın göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi O’na haber veriyorsunuz? O’nu tenzih ederim! O, müşriklerin ortak koştukları şeylerden yücedir.”⁴⁴³

Bu ayette geçen şefaath manasına gelen شَفَعْنَا lafzındaki شفع köküne “tek ve eş olmayan” manasındaki وتر sözcüğünün zıt manası olarak “çift ve eş olan” manaları verilmiştir.⁴⁴⁴ “Gebe veya yavrusu varken gebe kalan ya da meme emen yavrusu olan deveye” de “شافع” (şafi) denilmektedir. شفع kökü “biri namına başkasından istekte bulunmak” yalnız olan kimsenin yakınında olmak suretiyle güç ve kuvvet oluşturarak onun yararına başkasından bir şey istemek” manasına gelmektedir ki “arabuluculuk” manası da buradan çıkmaktadır.⁴⁴⁵

Yukarıdaki ayette geçen مَنْ دُونِ اللَّهِ Allah’ın dışında demektir ki maksat, müşriklerin Allah’ın yanında bir de arabulucu ilahlar edinmeleridir.⁴⁴⁶

Allah’ın varlığına kabul eden müşrikler, Allah’ın kendilerine uzak mesafede olduğunu düşünerek kademe olarak Allah’tan düşük olan ilahlara tapmaları nedeniyle Allah’a daha yakın olacağını ve putlardan şefaatiyle de Allah’ın kendilerine yardımcı olacağını dile getirmişlerdir. Müfessirlerin çoğu bu ayete dayanarak müşriklerin şafaath düşüncesinin olduğu fikrine varmışlardır.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Yûnus 10/18; el-En’âm, 6/94; er-Rûm, 30/12-14.

⁴⁴⁴ İbn Manzûr, “Lisânü’l-Arab”, 8/183.

⁴⁴⁵ Düzenli, Yaşar Düzenli, *Üslup ve Semantik Açısından Kur’an ve Şefaath* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2006), 42-43.

⁴⁴⁶ İbn Manzûr, “Lisânü’l-Arab”, 8/164.

⁴⁴⁷ el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil*, 3/670; Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesûd Beğavî, *Meâlimü’l-Tenzî*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Riyad: Dârü Taybe, 1997), 7/108; İbn Kesîr, *Kur’ânî’l-Azîm*, 12/112.

” لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ ” Onların için Allah’tan başkası yoktur⁴⁴⁸” cümlesindeki “onlar” ile maksat, müminlerdir. “O gün müminlerin Allah’tan başka, O izin vermeden bir dostu ve bir şefaathçisi yoktur” cümlesi, müminlerin yegâne dostu ve şefaath edeninin Allah olduğunu, O izin vermeden kimsenin şefaath edemeyeceğini ifade eder. Bu ayette müşrik, Yahudi ve Hristiyanların dost ve şefaath inançlarına reddiye vardır. Yahudi ve Hristiyanlar, kendilerini Allah’ın oğulları ve dostları olduklarına, müşrikler ise putların kendilerine şefaath edeceğine inanıyorlardı.⁴⁴⁹

”وَلِيٌّ” “Velî”, dost demektir. Dost insana yardım eder, ahirette dost, Allah’ın azabına karşı yardım eden, onu azaptan koruyan anlamına gelir. شَفِيعٌ “Şefî” “aracı” demektir. “Şefaath”, azaptan kurtarması için Allah’a şefaath etmektir. Yüce Allah, bir kimseye inkârı ve isyanı sebebiyle azap etmek isterse bu kimseye kimse dostluk edip yardım edemez, şefaathçi olamaz ve onu azaptan kurtaramaz.

Müşrikler, Allah ve diğer tanrılar arasında cahiliye arapları bir hiyerarşinin olduğunu iddia etmektedir. Bu hiyerarşi sisteminin en zirve noktasında Allah yer almaktadır. Günlük hayatla ilgili basit konularda en üst zirve de olduğu için Allah rahatsız edilmez.⁴⁵⁰ Arapları böyle bir görüşe yönelten şey tanrılarının Allah nezdinde şefaath etme güçlerinin bulunduğu inancı ve onların Allah’ı hükümdar gibi algılamalarıydı. Hükümdara ulaşmak için araya başka kimseler nasıl konuyorsa en zirve de olan Allah’a ulaşmak için de araya tanrılar koymak gerektiğine inanıyorlardı. Bu ikincil tanrılarla iyi ilişkiler kurulursa Allah katında yüce bir konuma ulaşmak mümkündür.⁴⁵¹

Hac dönemlerinde “Lebbeyk, Allahümme lebbeyk” biçiminde telbiye getirmeleri Allah’ı imtiyazlı bir konumda olduğunun belirtilmesi açısından önemlidir.⁴⁵² Fakat zaman zaman kutsal kabul edilen Kâbe’yi tavaf ederken de

⁴⁴⁸ el-En‘âm 6/51.

⁴⁴⁹ Yûnus 10/18.

⁴⁵⁰ Izutsu, *Kur‘ân’da Allah ve İnsan*, 54.

⁴⁵¹ Sarıcık, *İnanç Ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, 57.

⁴⁵² Mücteba Uğur, *Hicrî Birinci Asırda İslam Toplumu* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 11.

“Lebbeyke lâ şerîke leke. Yalnız bir şerîk müstesna, o senin şerîkindir, sen ona da, onun mâlik olduğu şeylere de mâliksin” diye telbiye getirirlerdi.⁴⁵³ Bu bilgiler ışığında, cahiliye Araplarının Allah’tan en yüce varlık olarak razı olduklarını, erişilmesi zor olan Allah’a yaklaşmak için arabulucu tanrılara müracaat etmek suretiyle şirke kapıldıklarının göstermektedir.

Müşrikler putların, yüce ruhların ve azizlerin kendilerine şefaateceklerine inanıyorlardı.⁴⁵⁴ Ayette bu husus, “İşte bunlar, Allah katında bizim şefaathçilerimizdir” cümlesi ile ve “Yoksa Allah’tan başka şefaathçiler mi edindiler?”⁴⁵⁵ Ayeti ve benzeri başka ayetlerde⁴⁵⁶ bildirilmektedir.

Müşriklerin taptıkları putların dünyada insana bir yarar ve zararı olmadığı gibi ahirette şefaate etmeleri de, insanı azaptan kurtarmaları da söz konusu değildir. “Allah’ı bırakıp taptıkları putlar, şefaate edemezler.”⁴⁵⁷

Allah’tan başka tapılan ilahların asla bir faydası olmaz. “Allah’ı bırakıp da başka ilahlar mı edineyim? Eğer Rahman bana bir zarar dokundurmak istese onların şefaati bana hiçbir fayda sağlamaz ve beni azaptan ve sıkıntıdan kurtaramaz.”⁴⁵⁸

Yüce Allah, her şeyi çok bilir ve O izin vermeden kimse şefaate edemez. Putların Allah katında şefaathçileri olduğunu söyleyen müşriklerin bu söylemleri, “Siz, Allah’ın göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi O’na haber veriyorsunuz?” cümlesi ile reddedilmiştir. Bu cümle ile “Putlar, Allah katında bizim şefaathçilerimizdir” sözünün hakikatte hiçbir aslının olmadığı, yalan, Allah’a karşı açık bir iftira olduğu bildirilmekte ve müşrikler eleştirilmektedir. Çünkü “Siz, Allah’ın göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi O’na haber veriyorsunuz?” soru cümlesi, bilgi alma amaçlı değil, inkâr amaçlıdır. Bu cümle ile Allah’ın or-

⁴⁵³ Müslim, Hac, 22, had. no: 2815.

⁴⁵⁴ ez-Zümer 39/43.

⁴⁵⁵ ez-Zümer 39/43.

⁴⁵⁶ Yâsîn 36/23.

⁴⁵⁷ ez-Zuhruf 43/86; el-En’âm 6/94.

⁴⁵⁸ Yâsîn 36/23.

tağından veya O'nun katında şefaathçi olduğundan söz ederek Allah'a bilmediğini öğretmeye mi kalkışyorsunuz, böyle bir şey yok, Allah her şeyi bilir, O'nun bilgisi dışında hiçbir şey kalmaz denilmektedir.⁴⁵⁹

Sadece Allah'a ibadet ve kulluk etmek, O'na hiçbir şeyi eş koşmamak, O'na ibadette başka varlıkları aracı kılmamak gerekir. Yardım ve şefaati, kabirlerden, türbelerden, diri veya ölülerden değil, sadece Allah'tan istemek, afet ve musibetlere karşı başka bir varlığa değil, sadece Allah'a sığınmak gerekir. Allah'a layık olmayan şeyleri isnat etmekten sakınmak ve O'nu yüceltmek gerekir.

Putların var oluş sebebini müşrikler şefaate bağlamışlardır. Böyle bir zihniyette olan insanlar şefaati Allah ile kul arasında arabuluculuk yapma becerisi olarak tanımlamaktadır. Bu durumda arabulucu olarak kabul edilen putlar insanlar lehine hüküm verme yetkisinin üstlenmesi anlamına gelmektedir.⁴⁶⁰

Müşrikler dünyalık işlerinde putların kendilerine şefaathçi olmasını beledikleri ama bu yanlışlığı ahirette anlayacaklarından bahsetmektedir.⁴⁶¹ Bu düşünceye şu ayet dayanak olarak gösterilebilir: Hani hakkınızda Allah'ın ortakları olduğunu zannettiğiniz şefaathçilerinizi beraberinizde görmüyoruz? Onlarla aranızdaki bağlar tamamen koptu ve Allah'ın ortakları zannettikleriniz sizi bırakıp yok oldu.⁴⁶² Bu ayette, şefaathçi olur diye taptığı putların cansız varlıklar olduğu için ahirette olmayacağı, dolayısıyla müşriklere bir fayda veremeyeceği bildirilmektedir. Bu ayetten müşriklerin şefaath beklentilerinin tümüyle dünya hayatında olacağı manasını çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Bilâkis ahirette şefaathçi olsunlar diye taptıkları anlaşılmaktadır. Müşriklerin ahiret anlayışları Kur'an'ın bildirdiği şekilde olmayıp dünya hayatı gibi olacağını düşümüşlerdir. Müşrikler, ölüm sonrası dirilmeye inanmadıkları için,

⁴⁵⁹ Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 3/303.

⁴⁶⁰ Paçacı, Mehmet Paçacı, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1994), 74.

⁴⁶¹ İbn Kesir, *Kur'ani'l-Azîm*, 6/115.

⁴⁶² bk. Kehf, 18/47-48; Enbiyâ, 21/104; Vâkı'a, 56/3-7.

maşer yerinde toplanmaya, hesaba çekilmeye, cennet ve cehennemin varlığına da iman etmiyorlardı. Yüce Allah, insanları hiç yokken nasıl yarattı ise öldükten sonra da aynı şekilde diriltir. “Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve dünyada size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız.”⁴⁶³

Müşrikler istediklerini yaptıkları ve yaptıklarının cezasının olmayacağı düşüncesiyle ilahlarına şefaatsinler diye ibadet etmişlerdir. Çünkü müşrikler dünya yaşamında putları memnun ettiği müddetçe ahirette imtiyaz kazanacağını zannederek kulluk etmişlerdir.⁴⁶⁴

Müşriklerin ilah diye taptıkları putları, ahirette kendilerine düşman olacak ve ibadetlerini inkâr edeceklerdir. “سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ” İbadetlerini inkâr edecekler”⁴⁶⁵ cümlesinde inkâr edenler “müşrikler” veya “putlar” olabilir. En’âm suresinin 23. ayetinde “Rabbimiz! Allah’a yemin ederiz biz, müşriklerden değildik” diyerek putlara taptıklarını inkâr edecekleri bildirilmekte, Ahkâf sûresinin 6. ayetinde ise “Kıyamet günü, taptıkları putları kendilerine düşman olur ve onların ibadetlerini inkâr ederler” Denilmektedir. Yüce Allah, ilah kabul edilen putlara konuşma imkânı verir ve putlar, müşriklerin ibadetlerini reddederler ve onlara düşman olurlar.⁴⁶⁶ Müşrikler, ahirette Allah’a ortak koştuklarına ve mümin olmadıklarına pişman olacaklar, ancak bunun bir faydası olmayacaktır. Şu ayetler, bunun açık delilidir: “Ateşin karşısında durdurulduklarında onların, “Ah ne olurdu keşke biz dünyaya geri döndürülseydik de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasaydık ve müminlerden olsaydık” değişlerini bir görsen.”⁴⁶⁷

Kur’ân’da kâfir, müşrik ve münafıkların dost ve şefaatchilerinin olmamasına karşılık⁴⁶⁸ müminlerin, dostları ve şefaatchileri olacağı bildirilmektedir. Melekler, peygamberler, Allah’ın izin verdiği ve razı olduğu salih müminler ve

⁴⁶³ el-En’âm 6/94.

⁴⁶⁴ Kılıç,Kılıç, *Kur’an’a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası*, 2020, 88-89.

⁴⁶⁵ Meryem 19/81-82.

⁴⁶⁶ Karagöz, *Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, 4/469.

⁴⁶⁷ el-En’âm 6/27.

⁴⁶⁸ el-A’râf 7/53; el-Ahzâb 33/64-65; Âl-i İmrân 3/22; Yûnus 10/27.

en başta Peygamberimiz (s.a.s), müminlere şefaata edecektir.⁴⁶⁹ Allah izin vermeden kimseden şefaata kabul edilmez لَا يُقْبَلُ “kabul edilmez” مِنْهَا hiçbir kimse-den” demektir.

Ayette “şefaata yoktur” denilmiyor, şefaatin kabul edilmeyeceği beyan ediliyor. Bunun anlamı, Allah izin vermeden şefaata kabul edilmez demektir. Kur’ân’ın başka ayetlerinde Allah’ın izin verdiği ve razı olduğu kimselerin müminlere şefaata edeceği bildirilmektedir. Kâfir, müşrik ve münafıklara şefaata olmayacak⁴⁷⁰ müminlere en başta Peygamberimiz şefaata edecektir. Şu ayet ve hadisler bunun delilidir:

“Allah’ı bırakıp taptıkları şeyler, şefaata edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaata edebilirler.”⁴⁷¹ “Rahman’ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaata hakkına sahip olmayacaklardır.”⁴⁷² “Melekler, Allah’ın razı olduğu kimselerden başkasına şefaata etmezler.”⁴⁷³ “O gün, Rahman’ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.”⁴⁷⁴ “Kıyamet günü benim şefaatem, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.”⁴⁷⁵ “Her peygamberin kabul olan bir duası vardır. Her peygamber bu duayı yapmakta acele etti. Ben duamı ümmetime şefaata için geciktirdim. Bu şefaate Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayan kimse nail olacaktır.”⁴⁷⁶ “Benim şefaatem, ihlâs ile “Allah’tan başka ilah yoktur” diyerek iman edenler içindir. Bu kimselerin kalpleri dillerini, dilleri de kalplerini tasdik eder.”⁴⁷⁷

Müşrikler, putları Allah katında kendilerine şefaata etmesi için aracı ilahlar olarak kabul etmiştir. Allah ile doğrudan iletişim kurulamayacağını Allah’a yakın olan varlıklar sayesinde haberleşme imkânı olacağını düşünmüşlerdir.

⁴⁶⁹ el-Bakara 2/255; ez-Zuhruf 43/86; Meryem 19/87; el-Enbiyâ 21/28.

⁴⁷⁰ Meryem 19/87; Tâhâ, 20/109; en-Necm 53/26.

⁴⁷¹ ez-Zuhruf 43/86.

⁴⁷² Meryem 19/87.

⁴⁷³ el-Enbiyâ 21/28.

⁴⁷⁴ Tâhâ 20/109.

⁴⁷⁵ İbn Mâce, Zühd, 37, No: 4310; Ebu Davud, Sünnet, 23, V, 106; Tirmizî, Kıyamet, 11.

⁴⁷⁶ İbn Mâce, Zühd, 37, No: 4307.

⁴⁷⁷ Hâkim, el-Müstedrek, No:233.

Bu nedenle aracı varlıklar olarak kabul ettikleri putları razı etmeyi Allah'ı razı etmek olarak görmüşlerdir.

3.8. Putların Kendilerine Yardım Ettiğini Kabul Etmeleri

Kendisine tapınılan varlıklar kıyamet gününde kendilerine ibadet edenlerle beraber Allahu Teâla huzuruna getirilirler. Putlardan yardım bekleyenler o yapmacık ilahlar uğruna cehennemde nöbet tutacaklardır.⁴⁷⁸ Hiçbir faydası olmayan putlar, müşriklere ne dünyada ne de ahirette hiçbir yardımları dokunmayacaktır. Putların valığını sürdüren, onlara anlam yükleyen müşriklerdir. Allah birçok ayette müşriklerin faydası da zararı da, olmayan putlara tap-tıkları bildirilmektedir.⁴⁷⁹

Müşriklerin, Allah'ı tanıdıkları ve varlığını kabul ettikleri, ancak Furkan suresinin 3. Ayetinde zararı ve faydası olmadığı beyan edilerek putların ilah olamayacağı bildirilmekte ve puta tapanlar, yerilmektedir.

Mekkelilerin, putları ilah kabul etme gerekçesini, putlara kendilerine yardımcı olur diye taptıklarını beyan etmektedir. Yüce Allah, müşriklerin bu inancının yanlışlığını, لَا يَسْتَظِيلُونَ نَصْرَهُمْ “putların onlara yardıma güçleri yetmez” cümlesi ile bildirdi.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا تُشْورًا

“Müşrikler, Allah'tan başka ilahlar edindiler. O ilahlar hiçbir şey yarata-mazlar ve onlar yaratılıyorlar, kendilerine fayda ve zarar vermeye malik ola-mazlar, öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmez.”⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Hâzin, Alâaddin Ali b. Muhammed Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 4/13.

⁴⁷⁹ el-Furkân 25/55.

⁴⁸⁰ el-Furkân 25/3.

“Müşrikler putların hizmetine hazırlanmış askerler gibidir”⁴⁸¹ cümlesi, putların müşriklere yardım etmesi şöyle dursun kendileri putları zarar verecek şeylerden korumaya çalışıyor, putlar için nöbetçi bulunduruyor, bakımını yapıyor ve onları temizliyorlardı. Askerin komutanın karşısında dikildikleri gibi putların karşısında dikiliyorlardı. Bu cümleye, askerlerin komutanın huzurunda hazır oldukları gibi putların cehennemde müşriklerle birlikte olacakları anlamı da verilmiştir. Bu anlama göre putlar ahirette müşriklerin çarptırıldığı azabı seyretmek üzere toplanırlar, ancak onlara yardım edemezler.⁴⁸²

Ayetler, müşriklerin putları ilah kabul etmesinin yanlışlığı ve Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığı⁴⁸³ bildirilmektedir. Allah’tan başka ilah kabul etmek, ilah oluşunda Allah’a ortak koşmaktır. Başka varlıkları ilah kabul edip Allah’a şirk koşmak, küfür ve en büyük zulümdür.⁴⁸⁴

Araplar başta Nabatîler önderlik etmesiyle çevredeki putperest inancı dikkatlerini çekti. Allah’ın olduğunu inanmalarıyla birlikte putların Allah’ın yeryüzündeki görevlendirdiğini putlar sayesinde Allah’tan isteklerinin ve arzularının daha çabuk olacağına inanmaya ve putları kendilerine yardım edeceklerini kabul etmeye başladılar. Hicaz yarımadasının aslı itibariyle tevhidi düşüncenin merkezi olmuştur. Hz. İbrahim ile İsmail zamanında ilk tohumlarının atıldığı bu dini anlayışının uzun süre kalıcılığının yitirilmediği görülmektedir.

⁴⁸¹ Yâsîn 36/74.

⁴⁸² Karagöz, *Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, 6/310.

⁴⁸³ el-Haşr 59/22-23; el-Bakara 2/255.

⁴⁸⁴ el-Bakara 2/254; Lokmân 31/13.

SONUÇ

İnsanoğlu her ne kadar bilge olursa olsun bireysel çabası ile asıl iyiyi, doğruyu ve hakikati bulamamış ve tarih boyunca aşkın bir varlığa inanma gereksinimi hissetmiştir. Bu inanma duygusu öncelikle peygamberler yetkisinde tevhid olarak kendini göstermiştir. Tarihin belli zamanlarında tanrıya şirk koşmak ve çok tanrıcılık biçiminde değişikliğe uğrayan inanma duygusu, her seferinde tevhid inancıyla yenilenmiştir. Tanrı olarak benimsenen varlık her vakit insanoğlu tarafından mukaddes sayılan, saygıya ve övgüye en lâıyk özellikte tasavvur edilmiştir. O, çok yüce ve kavranılamaz olan ancak meydana gelen her şeyin kendisiyle anlam kazandığı sonsuz ve ilahi bir güç olarak kabul edilmiştir. İnsanoğlu arzu, istek, temenni ve beklentilerini her daim yüce tanrısına yöneltmiştir. Kendi varlığı yüce yaratıcıyla anlam bulduğu, konumu onunla olan münasebetine göre oluştuğunu düşünmektedir.

İslâmiyetten evvelki devirde Arapların Allah tasavvuru inanışları farklı nitelik taşımaktadır. Kur'ân'ın belirtildiği üzere cahiliye dönemi Arap toplumunun Allah'ı bildiği ve O'na inandıklarını ifade edilmektedir. Ancak bu inanışları tevhid ilkesine uymayan çarpık bir anlayıştan ibarettir.

Kur'ân'ın tanımlamalarına göre Cahiliye toplumunun Allah tasavvuru şu şekildedir: Allah, kâinatta var olan her şeyin yegâne sahibidir. Yüce arşın ve yedi göğün sahibi de O'dur. O, hiçbirseye muhtaç olmayan, kâinatı var eden, ölüden diriyi, diriden ölüyü yaratan, rızık veren, her şeyi düzenleyendir. Sıkıntı ve tehlike anında yardımına sığınılan, kendisi adına yemin edilen ve Kâbe'nin Rabbi olan yüce Allah'tır. Fakat tüm bu niteliklerinin yanında O, tek ve yegâne ilâh değildir. O'na ulaşmakta yardımcı olan ikincil ilâhlar olarak kabul edilen putlar aracı kabul edilmektedir. Müşrikler, Kur'ân'ın Allah sözü olduğunu, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiyorlardı. Bununla birlikte Allah'a çocuk isnat etmeleri ve melekleri Allah'ın kızları olarak kabul etmeleri, Allah

ile cinlerin akraba olduğunu kabul etmeleri ve cinleri Allah'a ortak koşmaktaydılar. Ayrıca Putların kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarını, kendilerine yardımcı ve şefaâtçi olacaklarına inanmaktaydılar.

Nitekim Allah insanların günlük yaşatılarında akıllarına gelmeyen ve ibadet hayatlarını etkilemeyen, sıkıntıya düştükçe yardımına başvurulmuş bir tanrıdır. Onların günlük yaşantılarını şekillendiren ilâhları ise Kur'ân'ın erbâb, evsân, esnâm, gibi isimlerle tanıttığı putlardır. Bu putlara tapma sebepleri olarak, onlara güç ve şeref sağladıkları, kendilerine dünya hayatında destek oldukları, Allah nezdinde de muteber şefaâtçiler oldukları, kendilerini Allah'a yaklaştırdıkları, atalarının geleneğini devam ettirme isteği olduğu söylenilebilir.

Hadis metinlerinde de Cahiliye dönemi Arapları ile ilgili olarak benzer bir tanrı tasavvuruyla karşılaşmak mümkündür. Sahâbîlerin İslâmiyet öncesi yaşantılarında günah işledikten sonra pişmanlık duyup Allah'ın yanında putlara da taptıklarını özellikle dile getirmeleri, putların Allah'ın ortağı olduğu inancının tezahürüdür. Bundan ötürü putlara adaklar adanmış, kurbanlar kesilmiş, rızıklardan pay ayrılmış, sefere onlarla çıkılmış, onlara hediyeler takdim edilmiştir.

Allah'ın birliğini ifade eden âyetler, varlığını ifade eden âyetlerden daha çoktur. Dolayısıyla Allah'ın birliğini kabul etmek, O'nun varlığını kabul etmekten daha zordur. Çünkü Allah'ın varlığı daha çok akılla ilgili olduğu halde vahdaniyeti akılla beraber hatta daha çok iradenin eğitimine bağlıdır.

İlk peygamber Hz. Âdem'den başlamak üzere son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s)'e kadar tüm peygamberlerin ortak hedefi tevhid inancını topluma yerleştirmektir. Cahiliye dönemi alışkanlığı olan puta tapıcılığı Hz. Muhammed (s.a.s.) ortadan kaldırmayı onun yerine kalplerine tevhid inancının yerleşmesini hedeflemiştir. Tevhid inancı sadece Allah'ın fiillerinde, sıfatlarında ve zatında bir ve tek olması değil, ibadette ve kullukta da O'ndan başkasına yönelmemek demektir.

Cahiliye Dönemi Araplarının dini inanışları hakkındaki bilgiler, Kuzey ve Güney Arabistan'daki kitabeler ve arkeolojik kazılardan edinilen veriler ışığında edinilmiştir. Söz konusu verilerde Cahiliye Döneminde tapınılan tanrı ve put isimlerine dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Cahiliye atasözleri ve şiirlerinin de dönem hakkında değerli bilgiler sağladığı belirtilmelidir. Bu kaynakların haricinde Cahiliye Araplarının dinlerine ilişkin bilgiler Kur'ân-ı Kerîm, hadis, siyer, tefsir ve tarih alanlarında telif edilmiş olan kitaplarda da bulunmaktadır.

Cahiliye döneminde Araplar arasında Hristiyanlık, Yahudilik, Haniflik ve Sabîlik gibi dini inanışlar mevcuttu. Ancak en yaygın inancın putperestlik olduğu bilinmektedir. Ayrıca putperestlik bedevî Araplar arasında da oldukça yaygındı. Önceleri yaratıcının var olduğunu inkâr etmeyen Araplar, zaman içerisinde Allah'ın büyüklüğünden çekinerek yalnızca araçlar ile ulaşabileceklerini düşünmüş ve putlar edinmişlerdir. Bu anlamda Cahiliye Dönemi Araplarının temel inancının putperestlik olmasına karşın yaratıcıyı belirten ve "Allah" diye adlandırılan yüce varlığın olduğuna inandıkları görülmektedir. Bu anlamda Cahiliye döneminde Hz. İbrahim'in dini olan Hanifliğe inanan insanların var olması da Allah inancının varlığının göstergesidir.

Güney Arabistan'da var olan, ardından ticaret ile Mekke'ye taşınan Hanif inancının Cahiliye şiirlerinde de yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda Cahiliye şiirlerindeki "rahman" sözcüğü tek bir yaratıcının olduğu anlamını taşımaktadır. Cahiliye döneminde Araplar, genel olarak putları Allah'a yaklaşımda aracı şeklinde kullanmıştır. Bu anlamda sıkıntılı dönemlerde putların aracı yapılması ile Allah'a yalvardıkları, yardım istedikleri, önemli yeminlerini ve kurban kesimini Allah adına yaptıkları bilinmektedir. Bu göstergeler ışığında Cahiliye Araplarının net bir inanca sahip olmadıkları ifade edilebilmektedir. Zira bir taraftan yaratıcının varlığına inanıyorlar ancak diğer taraftan putlara tapıyorlardı.

Cahiliye dönemi Araplarının putlar için kullandığı bilinen en yaygın ifadeler, vesen ve sanemdir. "Heykel" kelimesinin karşılığı olarak kullanılan sa-

nem sözcüğünün “Allah’tan başka tapılan şey” anlamı ile kullanıldığı bilinmektedir. “Dikili taş” anlamındaki “Nasb” kelimesi ise taştan yapılan putlar için kullanılmaktaydı. Cahiliye dönemi Araplarının ibadet etme amacı dünyevi isteklerine kavuşmaktır. İbadetlerini gerçekleştirme şekilleri incelendiğinde ise putların bulunduğu evlerde onlara secde ve dua ettikleri görülmektedir. Genellikle para, sağlık, çocuk ve başarı sahibi olmak için putlara dua etmişlerdir. Cahiliye dönemi Araplarında ahiret inancının olmadığı, ancak ölenlerin mezarına giyecek, yiyecek gibi ihtiyaçların konulduğu ve mezarın başına ölüme terk edilmiş olan ve mahşere giderken ölüye binek olması için hayvan bırakıldığı bilinmektedir. Bu durum Cahiliye döneminde homojen bir din algısı olmadığına göstergesidir. Mekkeli müşriklerde, oruç, hac ve namaz gibi hak dinden kalma ibadetler mevcut olmakla birlikte aslî safiyeti bozulmuştur.

Cahiliye döneminde dini ibadetlerin gerçekleştirildiği en önemli yer Kâbe ve çevresidir. Hac ibadetinin bu dönemde düzenli bir şekilde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Hac dönemi içerisinde kabileler arası çatışma ve savaşlara son verilmekteydi. Kâbe’yi tavaf eden kabileler bu esnada kendi putlarının önünde eğilip dua etmekteydi. Hac ibadeti kapsamında putların yer aldığı tapınaklar da ziyaret edilmekteydi. Bu dönemde tapınaklar kutsal sayılmakta ve Tanrının evi olarak kabul edilmektedir. Tapınaklardaki putlara güzel kokular, hediyeler sunulmakta, adaklar adanmakta ve hayvanlar kurban edilmekteydi. Cahiliye dönemi Araplarının yaşamlarında putlar en değerli varlıkları olarak görülmekteydi. Zira bu dönemde önemli kararlar almadan önce ya da dünyevi istekleriyle ilgili olarak bir tek putlara danışırlardı. Putların hem yol gösterici bir kılavuz olması hem de taptıkları değerli varlık olması nedeniyle herkesin evinde taptığı putu ve putlar için de put evlerinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca Cahiliye dönemi Arapları, önemli kararlarından önce putlardan yardım isteyip fal okları çekerlerdi, böylelikle günlük yaşamda karşılaştıkları problemlere çözümler ararlardı.

Peygamberimizin ilk muhatapları olan Mekkeliler, Allah’ın varlığını bazı isim ve sıfatlarını kabul ediyorlar, ancak birliğini kabul etmiyorlardı. Bu sebeple müşrik olmuşlardı. Gökleri ve yeri kimin yarattığı sorulduğunda Allah

yarattı diyecekleri bildirilerek müşriklerin Allah inancı bildirilmektedir. Müşrikler, ilah diye putlara tapıyorlardı. مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ “Allah’tan başka taptığınız şeyler” ile maksat, putlardır. Müşrikler, ilah diye putlara tapıyorlar, birden çok ilah kabul ederek böylece Allah’a ortak koşuyorlar, onlara sığınıyor ve onlardan yardım istiyorlardı. Nitekim Kur’ân- Kerim’de birçok ayette Putlar hakkında, yüce Allah’ın insana dokunduğu bir zararı kaldıramayacakları ve insana vereceği bir nimete de engel olamayacakları dolayısıyla putların acizliğini, aciz olanın da ilah olamayacağını bildirmeye yöneliktir.

Cahiliye dönemindeki Araplar darda kaldıkları ve sıkıntıya düştükleri zaman Allah diyorlardı. Hatta Kur’an-ı Kerimde bu âlemi kim yarattı denildiğinde cahiliye dönemindeki Araplar Allah cevabını veriyorlardı. Fakat ondan çevrilirler, ayrılırlar denilirdi ve putlara taparlardı. Kendilerine Allah’a inandığınız halde neden putlara taptıkları sorulduğunda; biz putlara yarın kıyamet gününde bize şefaathçi ve Allahla aramızda aracı olsunlar diye taptıklarını dile getirilerdi. Bu nedenle kısaca Allaha inançlarının var olmakla birlikte şirk koştukları söylenmektedir.

Mekkeli müşrikler, Allah’ın varlığını, bütün varlıkların rabbi ve maliki, her şeyin yaratıcısı, kâinatın yöneticisi, her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan özelliğe sahip olduğunu biliyorlardı. Bu bilgilerine rağmen aciz putların ilah olamayacağını, Allah’ın ölen insanları diriltmeye gücünün yetmeyeceğini, İslam’ın hak din, Kur’ân’ın Allah sözü olduğunu düşünmüyorlardı. Kur’an’ın bu konuda onlara yönelttiği tek eleştiri, putperestelerin göklerin ve yerin yaratıcısının Allah olduğunu kabul etmelerinden çıkarılacak, Allah’tan başka hiçbir şeye kulluk etmemeleri sonucunu çıkarmamalarıydı.

Allah tasavvuru, konusu İslam’ın temelini oluşturan tevhid akidesinden baksetmektedir. İslam’ın Allah tasavvuru konusunun merkezinde Kur’ân bulunmaktadır. Allah tasavvuru hakkında ilk ve en önemli bilgi kaynağımız olan Kur’ân-ı Kerim’den almaktayız. İslâmiyet tevhid dini olarak insanlığa sunulmuştur. Bu durum cahiliye dönemi Arap toplumunda yaygın olan putperetliği ortadan kaldırmayı amaçlaması yanında, evrensel özelliğiyle de, gerek o çağda

bulunan gerekse sonraki çağlarda ortaya çıkacak olan çok tanrılı inançları reddetmektir.

Allah tasavvuru konusu, Kur'ân ve hadis rivayetlerinde insan için bilinişi zarûrî bir ihtiyaç olarak kabul edilmiştir. Kur'ân ve hadis rivayetlerinde zikredildiğine göre Allah, tüm insanları kendisinin yüce ve aşkın olan varlığını ve birliğini tanıma kabiliyetine uygun bir şekilde yaratmıştır. Allah inancının insanın fitratında var olduğuyla ilgili bilgiler Hz. Peygamber'in tebliğinde de yer almaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s) tebliğinde insanları sadece bir olan Allah'a inanmaya ve O'na kulluk etmeye davet etmiştir.

Arap toplumunda, her kabilenin kendisine ait özel bir putu olmakla beraber, bu çok tanrılı inancın içinde ismine "Allah" adı verilen ve tüm tanrılara hâkim olan yüce bir varlığın kendisine şirk koşularak kabul edildiği de anlaşılmaktadır. Genel olarak İslam'ın öğrettiği Allah inancı ile onların Allah mefhumunun aynısı olmayıp ona yakın fakat şirk ile karışık bir inancı karşıladığını söylemek mümkündür.

Cahiliye dönemi Araplarının homojen dinsel bir anlayışa sahip olmadıkları kabul edilmeye daha layıktır. Çünkü hem tarihsel verilerin ortaya koyduğu gibi birbiriyle telifi imkânsız olan dini anlayışların din birliği olan toplumlarda bir arada olması imkânsızdır. Kuranda konuyla ilgili ayetler dinsel çeşitlilik fikrini desteklemeye daha yakındır. Mesela tarihçilerin Hicaz'ın yüksek bölgelerinde ve Güney Arabistan kaynaklarına dayalı olarak yaptıkları araştırmalar, Araplarda 'Rahman' kelimesinin bilindiğini ve muhtemelen bu kelimeyi Allah kelimesi yerine kullandıklarını göstermektedir. Nitekim cahiliye şiirlerinde bunu açıkça gösteren ifadeler vardır ki bu durum cahiliye Araplarında en az bir kabilenin Rahman'a ibadet ettiklerini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmet b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, Müsnedü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.

Akdemir, Furat Akdemir, Vahyin Allah Tasavvuru (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 92.

Akyüz, Züleyha. Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Albayrak, Halis. "Hz. Muhammed'den Günümüze İslam Dünyası". Kutlu Doğum Haftası: 1992, 1995, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.117-126.

Altın, Mehmet. "Kur'an'da 'Alîm' İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi", 6/2, (Kasım 2017) s.374-405.

Âlûsî, Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el. "Bulûğu'l-ereb fî ma'ri-feti aḥvâlî'l-'Arab". Bağdat: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1314.

Apak, Adem. Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu, s15, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2017.

Apak, Âdem. Siyer-i Nebî. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Asar, Muhammet Ali. Hadislerde Allah Tasavvuru. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Asar, Muhammet Ali. "Kur'an ve Hadislere Göre Cahiliye Dönemindeki Arapların Allah İnancı". Edebali İslâmiyat Dergisi 4/1 (Mayıs 2020). Âsım Efendî. İstanbul, 1886.

Atar, Fahrettin. "Tedbîr". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Atik, M. Kemal. "Kur'an'a Göre Tanrı Tasavvuru". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 /7 (2006), 1-27.

Ayaz Yılmaz, Semra. İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru: İstanbul/Esenler İlçesi Örneği. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Bayraklı, Bayraktar. Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2005.

Bayram, Fatih, Modern Dönem Peygamber Tasavvuru, Reşid Rıza Örneği, s. 184-185, TDV Yayınları, Ankara, 2020.

Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesûd. Meâlimü't-Tenzî. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. Riyad: Dârü Taybe, 1997.

Belhî, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-. Tefsîru Mukâtil b. Süleymân. thk. Abdullah Mahmud Şihâne. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423.

Beydâvî, Nâsiruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-. Envârü't - tenzîl ve esrârü't - te'vîl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.

Bıyıkoglu, Yakup Bıyıkoglu, "Kur'ân'da Câhiliyye Kavramı", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II/36 (2012), 236.

Bilgin, Vejdi, Putlar Yıkılırken İlahi Davet Karşısında Mekke, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

Bilmen, Ömer Nasuhi. Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri. 8 c. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.

Bozkurt, Nebi ve Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Mekke". 28/256, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Bölükbaşı, Mehmet. "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı". Nüsha 19/49 (Aralık 2019).

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Câmi'us-sahîh 8 c. Beyrut: Dâru'lİbn Kesîr, ts.

Cevad Ali, Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi. çev. Muammer Bayraktutar. Ankara: Ankara Okulu Yayıncılık, 2015.

Cevad Ali, ef-Muffassal fi Tarihü-l-Arab Kable'l-İslam. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi,1980.

Ceylan, Tuncay, Cahiliye Dönemi Eğitim Anlayışı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Cilacı, Osman. "Dua". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Coşkun, İbrahim, Molla Ahmet Cezeri'nin Vahdet-İ Vücuda Allah Tasavvuru Ve Hoşgörücü Kişiliği, s. 562, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uluslararası Şırnak Ve Çevresi Sempozyumu, Şırnak, 2010.

Çağatay, Neşet, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı, s.87, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957.

Çağmar, M.Edip. "Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan, Duaların Belagat Açısından Değerlendirilmesi". D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi 18 (2003), 169-195.

Çelikkol,Yaşar Çelikkol, Cahiliye Döneminde Mekke (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002, Doktora Tezi, ts.), 180.

Çelikkol, Yaşar. İslâm Öncesi Mekke. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Çetin, Nihat. Eski Arap Şiiri. İstanbul: Kapı Yayınları, 1973.

Danışman, Nafiz, Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5, sy 1-4, 1956.

Derveze, İzzet, Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 70, çeviri, Mehmet Yolcu, Yarın Yayınları, İstanbul, 2016.

Düzenli, Yaşar, Üslup ve Semantik Açıdan Kur'ân ve Şefaat, s. 123, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008.

Ege, Hasan. Sîret-i İbn Hişam Tercemesi. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

El-Eşkar, Ömer Süleyman. 'Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr. Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 3. Basım, 1983.

el-Ezrakî, Ahbaru Mekke, Mekke, 1/88-92, Rüşdî es-Sâlih Melhas. Daru'l-Endülis, Beyrut, 1965.

el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, el-Egânî, Kahire: Mektebe Vehbe, 1905.

-----, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân, nşr. M. Seyyid Kîlânî. Kahire: Dârü'l-Kalem, 1381/1961.

-----, Müfredât (Kur'ân Kavramları Sözlüğü), çev. Abdulbaki Güneş – Mehmet Yolcu), İstanbul, 2010.

el-Ya'kübî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzılı, Tarihu'l-Ya'kubi, s. 197, Muessesetu'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 2010.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Ahmed bin Mahmud, Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, tah. Yusuf Ali Bedîvî- Muhyiddin Dîbstuv, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, birinci baskı, Dimaşk 1998.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali Saffetüt't-Tefâsir. 5 bs. 3 c. Beyrut: Dârü'l-Kur'ânî'l-Kerim, 1402-1981.

-----, Muhammed Ali, Safvetü't tefâsir, 3/98, Yeni Şafak Yayınevi, cilt 3, 1995.

es-Suyutî, Abdurrahmân b. Kemal Celâlüddin ed-Dürrül mensur fit tefsir bil mesur. 8 c. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1432-2011.

es-Suyutî, Celâlüddîn ve Celâlüddîn Mahallî. Celâleyn Tefsiri. Beyrut: Mek-tebetü Lübnan, 2003.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. kesîr b. el-Âmülî Ebu Cafer Câmi'u'l- Beyân Fî-Tefsîri'l-Kur'ân. 24 c. Kahire: Dârü'l-Hicr, 1422-2001.

Fayda, Mustafa Fayda, "Câhiliye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 17.

Fığlalı, Ethem Ruhi, Dârünnedve, 8/256, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Gölcük, Şerafettin. "Rızık". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Günaltay, Mehmed Şemseddin. İslam Öncesi Araplar ve Dinleri. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Gündüz, Şinasi. "Cahiliyenin Kültürel Kodları". Milet ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi 13/1 (12 Ağustos 2016).

----, Şinasi. "Mecûsîlik". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/279-284. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Hamidullah, Muhammed, İslam Müesseselerine Giriş, İstanbul: Düşünce yayayıcılık, 1981.

Hanbel, Ahmed ve Abdullah, Ebû, el-Müsned, 24/259, Beyrut: Müesse-setü'r-Risâle, 1999.

----, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed bin, el-Müs-ned, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.

Hasenî, İbn Acîbe el-Barü'i-Medid Fî Tefsîri'i-Kur'ân-i'l-Mecîd Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufi İşaretleri. Çeviren Dilaver Selvi. 11 c. İstanbul: Semerkand Basım ve Yayıncılık, 2012.

Hâzin, Alâaddin Ali b. Muhammed. Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl. thk. Muhammed Ali Şâhin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.

Hitti, Philip Khuri. Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmada Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 1995.

Izutsu, Toshihiko. Kur'an'da Tanrı ve İnsan. çev. Mehmet Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, es-Siretü'n-nebevi, s. 336, Mustafa el-Babi el-Halebi, ikinci baskı, Kahire, c. I, 1/362, 1955.

----, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik: es-Siretü'n-nebevi, thk. Mustafa es-Sekka, İbrahim el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi. Kahire: Mustafa el-Babi elHalebi, ikinci baskı, 1955.

İbn Kayyim, el-Cevziyye. Zâdu'l-meâd. İstanbul: Polen Yayınları, 2006.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr - el-Kureşî ed-Dımaşkî. Tefsîrül-Kur'ânî'l-Azîm. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 8 Cilt. Gîza: Mü-essesetü Kurtuba, 1421.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl İbn Manzur İbn Mükerrerrem Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerrem b. Ali el-Ensari. Lisânü'l-'Arab. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdır, ts.

İbnu'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed, Kitâbu'l-Esnâm, trc. Beyza Düşüngen, Ankara, 1969.

İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's- Şuarâ. Kahire: A. M. Şâkir neşri, 1982.

İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, el-Fihrist, s.109, Leipzig, 1978.

Kalafat, Yaşar, Anadolu'da eski Türk İnanışlarının İzleri, s. 31, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1990.

Karagöz, İsmail. Allah Kelamı Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve Kırık Meali, çev. İsmail Karagöz (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), el-Mü'minûn 23/84-89.

-----Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları, Esmâ-i Hüsnâ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.

İsmail Karagöz, "Kur'an'da Cehalet Kavramı", Diyanet İlmi Dergi XXXVIII/3 (2002), 185.

Karagöz, İsmail, Karaman Fikret, Paçacı, İbrahim, Canbulat, Mehmet, Ge-lişgen, Ahmet, Ural, İbrahim, Dini Kavramalar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015

Karataş, Şuayip. Kur'ân'ın Konusu Olarak Müşrikler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2018.

Karaman, Hayrettin Karaman vd., Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 4/646-650.

Kılavuz, Ahmet Sâim. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. "Cin". 8/8-10. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kılıç, İsmail Kılıç, Kur'an'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 22.

Kırca, Celal, Kur'ân'da Ruh Sağlığı, Diyanet İlmi Dergi, sayı, 43/2, 2007.

----, İslami Kavramlar, hazırlayanlar, Kemal Atik, Ali Bardakoğlu, Celal Kırca, Selahattin Polat, Ali Toksarı, Sema Yazar Ankara: Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.

Kotan, Şevket, Kur'ân da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân, 15/144, tahkik, Hişâm Semîr elBuhârî, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 2001.

Kutub, Seyyid, Fî Zılâli'l-Kur'ân, 5/556-557, Dâru'l-İhyâi'l-Turâbi'l-Arabî, Beyrut, 1967.

Kuzgun, Şaban, İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik, s.118, Se-da Yayınları, üçüncü baskı, Kayseri, 1985.

Macit, Nadim. Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum. Konya: Damla Yayınları, 1992.

Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Maḥmûd, Kitabu't Tevḥîd, Beyrût: Dâru Sâdır, 2010.

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, thk. Ali Haydar Ulusoy (İstanbul: Dârü'l-Mîzân, 2006), 11/143.

Mevdudî, Tarih Boyunca Tevhit Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992.

Mücteba, Uğur, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu, s. 13, Çağrı Yayıncılık, İstanbul, 1980

Müslim, Fedailü's-Sahabe, s. 131, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 12, İstanbul, 1995.

Nas, Hasan. "Kur'ân Yorumunda Rab Kavramının Anlam Değişimi". Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (2021).

Nass, İhsan. el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi's-Şi'ri'l-Emeviyye. Beyrut: Dârü'l-Yakazati'l-Arabiyye, 1964.

Nesefî, Ebü'l-Berekât en-. Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl. thk. Yûsuf Alî Bedîvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419.

Oral, Osman Oral, "Fahreddin Râzî'ye Göre Âyetü'l-Kürsi'de Allah Tasavvuru ve Tevhid Sorunu", SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi IV/18 (Aralık 2017), 222.

Ortakaya, Mehmet, İslâm Öncesi Hicaz Bölgesi Araplarının Din Anlayışı, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Öğmüş, Harun. Cahiliye Döneminde Araplar: Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Özervarlı, M.Sait. "Mülk". 30/62-64. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020.

Öztürk, Resul, 'İslam Öncesi Arap Toplumu'nun Tanrı Tasavvuru Ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu', s. 134, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi. 2/8, 2008.

Paçacı, Mehmet. Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1994.

Râzî, Fahrüddîn er-. Mefâtîhu'l-ğayb. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Basın Yayın Pazarlama A.Ş., 1995.

---, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, Tefsîru'l-kebîr/Mefâtîhu'l-gayb, 27/196, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1981.

Sarıcık, Murat. İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye. İstanbul: Nesil, 2004.

Sarıçam, İbrahim. Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004.

Semerkandî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-. Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 2018.

Sinanoğlu, Mustafa. "Şirk". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Söylemez, M. Mahfuz (ed.). Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Şuayip, Karataş. Kur'ân'ın Konusu Olarak Müşrikler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2018.

Tabbâra, Afif Abdülfettah et-. İlmin Işığında İslâmiyet. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Kalem Yayınevi, 1977.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. kesîr b. el-Âmülî Ebu Cafer et-. Câmi'u'l-Beyân Fî-Tefsîri'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1422-2001.

Temizer, Aydın. "Kur'ân'da 'Rab' Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz". M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/44 (2013).

Topaloğlu, Bekir, "Allah" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1/471, TDV Yayınları, İstanbul, 1989.

Topaloğlu, Bekir. "Rab". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 34/372-373. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Toshihiko, Izutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 89. (Tre. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

Tülücü, Süleyman, Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe'i, s.281, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, sayı 4, Erzurum 1980.

Uslu, Recep. "Hums". TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1998.

Vehbi, Mehmed, Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, 4/1421, İstanbul 1339.

Watt, W. Montgomery. Hz. Muhammed Mekke'de, çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel. Ankara: Kuramer Yayınları, 1986.

Watt, W. Montgomery. Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed, çev. Ünal Çağlar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, çev. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn, 1992), 6/523. Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.

Yıldırım, Suad, Kur'ân'da Ulûhiyyet, s.1, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987.

Yılmaz, Semra Ayaz Yılmaz, İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru: İstanbul/Esenler İlçesi Örneği İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el- Hârizmî el-Keşşâf. Beyrut: Dârü'l- Mârifet, 1430.